

TÉRKÉP E TÁJ?

BEVEZETŐ A *FORDULAT* 13. SZÁMÁHOZ

Míg száz évvel ezelőtt a világ lakosságának nagyjából négy százaléka, napjainkban már több mint fele él városi környezetben. A jelenleg zajló, eddig példátlan mértékű urbanizációs folyamatok ugyanakkor – hasonlóan az egy-két évszázaddal ezelőtti első modern európai metropoliszok kialakulásának történetéhez – elválaszthatatlanok az aktuális gazdasági berendezkedés mechanizmusaitól. Napjaink neoliberais kapitalizmusát számos folyamattal jellemezhetjük – finanszírozás, dereguláció, informalizáció –, de e komplex folyamatok összessége legkönnyebben a globalizáció fogalmával írható le.

Globalizáció kapcsán elsősorban a pénzügyi és termékipiacokat érintő globalizációról szokás beszélni. A második világháborút követő, egyre szorosabb gazdasági és részben politikai együttműködéseknek köszönhetően ugyanis egyre nyitottabbá vált a tér a termékek szabad áramlására. Az 1970-es évek végi olajválságtól számított neoliberais fordulat után pedig világszinten nőhetett meg a spekulatív tőke szerepe – amelynek egyébként jelentős része a városokban koncentrálódik. Mindezen folyamatoknak egyik látványos következménye a legkülönbözőbb városokban megfigyelhető dzsentrifikáció, amely során a tőkebeáramlásnak és az ezáltal olcsón, kevésbé szabályozott módon elérhető hitellehetőségeket kihasználó ingatlanpiaci fejlesztéseknek köszönhetően a korábban munkásosztálybeli negyedek, „társadalmilag” felértékelődnek, azaz a szegényebb rétegek kiszorulásával egyre inkább a középosztály negyedeivé válnak. Mind az ingatlanpiaci lufik kialakulása, mind pedig a stigmatizált, elidegenedett szegénynegyedek kitermelődése elválaszthatatlan a dzsentrifikációtól és a városi terek átalakulásától. A *Fordulat Város/Kritika* című blokkja, a Magyarországon még alig-alig intézményesült kritikai földrajz és kritikai városkutatás szempontjait követve, ezen folyamatok vizsgálata köré szerveződik.

Loïc Wacquant tanulmánya amellel érvel, hogy beléptünk a „fejlett marginalitás” korába, amelynek egyik jellemzője az olyan nagyvárosi szegénynegyedek kialakulása, ahol a térbeli elidegenedés és a lakóhelyi megbélyegzés eredményeképpen az ott lakók elvesztik otthonos „helyeiket” és közömbös, „terekbe” kényszerülnek. A chicagói South Side és a párizsi *banlieux* példáján bemutatott szegényebb területek lakói tartósan kiszorulnak a munkaerőpiacról és egyre nehezebben férnek hozzá a társadalmi mobilitás bevett csatornához – a városi szegénység a „gazdasági fejlődés” ellenére még a fejlett városok szövetében is állandósul, így a társadalomból való kizártság térben is rögzül. Neil Smith tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a rugalmas tőkefelhalmozás érájában elsősorban az ingatlanpiaci boom, még konkrétan a dzsentrifikációs folyamatok támogatásával a világ legkülönbözőbb városainak vezetői adnak nagyon hasonló választ a társadalmi problémák térbeli megjelenésére. Tom Slater pedig azt mutatja meg, hogy a dzsentrifikáció általánossá válását, illetve a szegényebb rétegek ehhez szorosan kapcsolódó, a városok prosperáló negyedeiből való kiszorítását hogyan depolitizálja a városkutatás társadalmi gyakorlata. Állítása szerint a kritikai perspektíva, a 1980-as évektől

kezdvé fokozatosan kiszorul a dzsentrifkáció-kutatásból, miközben a közpolitikai diskurzus fokozatosan pacifikálja az amúgy szükségszerűen konfliktusokkal terhelt dzsentrifkáció fogalmát. Tom Slater véleménye szerint – amelyet a blokk szerkesztői is osztanak – lehetetlen a városi és ingatlanpiaci folyamatokat megértenünk anélkül, hogy figyelembe vennénk a társadalom alsóbb rétegeinek tapasztalatát, akik gyakran – és sajnos a többségi társadalom számára sokszor nem érzékelhető módon – a dzsentrifkáció és az ingatlanpiaci folyamatok veszteseivé válnak.

A marginalizáltak szempontjainak határozottabb érvényesítéséhez, illetve a globalizáció munkaerőpiacot érintő hatásainak vizsgálatához tartozhat egy másik, társadalmilag szintén hátrányos helyzetű csoportnak, a migránsoknak és a transznacionális migráció mechanizmusainak alaposabb megértése is. Ezen cél elérésének igyekszik eleget tenni a jelen szám második, *Migráns tőke* című blokkja. Ugyanakkor ez a „szöveggyűjtemény” azon túl, hogy elismeri, és kritizálja azt a politikailag és kulturálisan hátrányos megkülönböztetést, amelynek különféle formáival a legtöbb bevándorlónak nap mint nap meg kell küzdeni, szeretné hangsúlyozni, hogy a jelenlegi, tág értelemben vett politikai helyzet megváltoztatásához elengedhetetlen, hogy a társadalom migráns csoportjai ne csupán áldozatokként, hanem a társadalom lokálisan és egyben globálisan is tevékeny résztvevőiként is megjelenjenek a róluk szóló diskurzusokban. A bevándorlók gazdasági tevékenységeiknek köszönhetően ugyanis gyakran összekötnek olyan gazdasági tereket, amelyeket a migráns vállalkozásokat „enklávészerű” gazdaságként láttató tanulmányok például képtelenek felismerni. A globalizációhoz köthető tömeges munkaerő-áramlásnak és migráns vállalkozásnak pedig – a strukturálisan látszólag fontosabb szerepet betöltő piaci aktorok mellett gyakran figyelmen kívül hagyott módon, mégis – jelentős szerepe van a fentebb is említett pénzügyi és termékpiaci globalizációs folyamatokban. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ma már nemcsak a Coca Cola, a McDonald’s vagy a Levi’s számítanak „világmarkáknak”, de a kínai és thai étel, a török kebab, az afro zene és a zumba is piaci fogalmakká váltak. Ugyanakkor a munkaerő szegényebből gazdagabb országokba való tömeges áramlása – elsősorban a migránsok hazautalásainak köszönhetően – gyakran eredményez egyének vagy civil szervezetek között kiépülő transznacionális kapcsolatokat, illetve azokra építve nemzetek feletti pénzügyi hálózatokat.

A *Migráns tőke* blokk annak érdekében, hogy felhívja a figyelmet ezen jelenségek – politikai és kulturális jelentőségű következményeket is magában hordozó – gazdasági jelentőségére, olyan szövegeket fűz össze, amelyek a transznacionális migráció és bevándorlás gyakran kizárólagos módon politikai és kulturális kérdésként való kezelése mellett, lehetőséget nyújtanak a migráció társadalmi-gazdasági következményeinek megragadására is, megengedve ezzel a téma szélesebb körű vizsgálatát. A blokk

első tanulmányában Michael Samers a Saskia Sassen nevéhez kötődő globális városok elméletének újragondolása, illetve annak a migráns vállalkozókról szóló „posztstrukturalista”, „transznacionalista” elméletekkel való összefűzése mellett érvel. Egy új elméleti keret kialakítását tűzi ki célul annak a lehetőségnek a felvetése érdekében, hogy a bevándorlókra ne csak mint társadalmilag kiszolgáltatottakra, hanem mint a nagyvárosi gazdaságok fontos és különféle státuszú szereplőire is tekintünk. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a globális városok a migránsok országhatárokon átnyúló kapcsolatainak köszönhetően a transznacionális politikai mobilizáció lehetséges helyszíneivé válnak. Az érvelés szerint egy új, globális városokról szóló fogalmi keret kialakítása fontos eszköz lehet a társadalmi egyenlőtlenség és polarizáció kérdéseinek jobb megértéséhez is. McEwan és szerzőtársai Birmingham példáján keresztül elemzik, hogy a bevándorló etnikai kisebbségi vállalkozók hogyan tudják kisebbségi pozíciójukat olyan városrehabilitációs, városátalakítási folyamatokban kihasználni, ahol a multikulturalitás mint gazdasági tényező is megjelenik, teret engedve ezzel a politikai elismerés lehetőségének is. McEwanék antropológiai jellegű elemzése mellett Ninna Nyberg Sørensen tanulmánya inkább közpolitikai és áttekintő jellegű. Azzal az egyre nagyobb figyelmet kapó jelenséggel foglalkozik, miszerint a fogadó országokban gazdasági lehetőségekhez jutó bevándorlók hogyan áramoltatnak vissza bizonyos szociális és anyagi javakat hátrahagyott közösségeikbe, és ezáltal hogyan nyújtanak közvetett lehetőséget a jellemzően szegény, küldő országok gazdasági fejlődésére. A tanulmány külön figyelmet fordít arra, hogy hogyan lehetne ezeket a társadalmi és anyagi transzfereket közpolitikai intézkedésekkel is a szegényebbek számára lehető legkedvezőbb módon támogatni. Lukovics André blokkot záró recenziója egy Kloosterman és Rath által szerkesztett kötetet tekint át, mely kötet – szándéka szerint – túl kíván mutatni az etnikai gazdasági vállalkozásokkal foglalkozó hagyományosan strukturalista – az egyének szintjét meghaladó, de csak a befogadó országok szempontjait követő, és ezáltal az egyének cselekvésének hatását elhallgató – elemzéseken, és olyan esettanulmányokat gyűjt össze, amelyek általában, több szempontot figyelembe véve, kíváncsiak a migránsok különböző nemzeti struktúrákban betöltött gazdasági szerepére.

A jelen lapszámában bemutatott kritikai városkutatás és migrációkutatás területéről származó tanulmányok közös eleme, hogy különös figyelmet szentelnek a globális gazdasági folyamatok helyi viszonyokban megjelenő formáinak. Mindegyik szöveg egy adott szempontból marginalizált „másik” – legyen az „városi szegény”, vagy „bevándorló” – fogalmának újradefiniálására törekszik: a városi folyamatok elemzésekor a városi szegények gyakran elhallgatott szempontjainak láttatását, a migránsok kapcsán pedig a róluk szóló kulturálisan és politikailag terhelt narratívák mögött meghúzódó gazdasági (és gazdaságtörténeti) szempontok figyelembe vételét tűzi ki célul. Mint ahogy erre mindkét

blokk szerzői is többször utalnak, ezen belátásoknak fontos közpolitikai következményei lehetnek. Ennek megfelelően ezeket a szempontokat érdemes egy budapesti, tágabb értelemben véve, magyar, illetve kelet-európai régiós kontextus elemzése során is figyelembe venni. A lapszám szerkesztői remélik, hogy a Budapesten – de más hazai és régiós középvárosban is – megfigyelhető, legtöbbször a városrehabilitációs programok eredményeképpen kialakuló dszentrifikáció értékelésekor a jövőben a szegényebb rétegek tapasztalatai is fontosabb szerepet kaphatnak. Illetve fontos lenne, hogy a Magyarországon élő migránsokkal kapcsolatos közpolitikák felismerjék, hogy a migránsok transznacionális hálózatai milyen potenciális erőforrásokat jelenthetnek egy-egy város gazdasági fejlődése szempontjából, és hogy akár ennek megfelelően (is) lehetne a bevándorlóknak politikai támogatást és elismerést nyújtani.

A kötet két blokkját egy, a blokkoktól független kritikai recenzió követi: az olvasók Balázs Ádám interpretációjában ismerhetik meg Zombory Máté könyvét, amely a „városi és globális szint” mellett még mindig jelentős „nemzeti szint” szerepéről szól. Zombory a „magyar nemzet” fogalmának 1989 utáni konstrukciója nyomán mutatja be a hazai emlékezetpolitikai küzdelmeket, illetve az emlékezésnek ezek eredményeképpen kialakult sajátos „térképeit”.

A szerkesztők reményei szerint a *Fordulat* legújabb, a társadalmi folyamatok térbeliségére fókuszáló száma képes lesz olyan új és kritikus szempontokat felvillantani a nemzeti, de talán még inkább a városi és globális folyamatok összefonódásáról, amely a közpolitikai gyakorlatok alakításában is releváns lehet.

Jelinek Csaba és Szabó Linda (a *Fordulat* 13. számának társszerkesztője)

Loïc Wacquant

LAKÓHELY SZERINTI MEGBÉLYEGZÉS A FEJLETT MARGINALITÁS KORÁBAN¹

1 Eredeti tanulmány: Wacquant, Loïc (2007): Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. In: *Thesis Eleven*, No. 91.: 66-77.

Az Egyesült Államokban és az Európai Unióban megfigyelhető városi hanyatlás szerkezetével, dinamikájával és tapasztalatával foglalkozó összehasonlító szociológia a marginalitás új rezsimjének kibontakozását jelzi. Ez az új rezsim a szegénység olyan formáit termeli ki, amelyek nem pusztán egyéb folyamatok következményei, nem ciklikusak vagy átmeneti jellegűek, hanem kódolva vannak társadalmunk jövőjébe, amennyiben e formákat épp a rendszer belső jellemzői tartják fenn: a bér munkaviszony folyamatos repedezése, a kismiszett városrészek funkcionális elszakadása a nemzeti, illetve globális gazdaságtól, valamint a jóléti államnak a polarizálódó városokban lezajló átrendeződése. Jelen tanulmány a „fejlett marginalitás” három kifejezetten térbeli jellegzetességét mutatja be az amerikai fekete gettó és a francia munkás banlieue századforduló összehasonlító elemzése alapján. E három sajátosság – a lakóhelyi röghöz kötöttség és megbélyegzés, a térbeli elidegenedés és a „hely” eltűnése, valamint a hátszág elvesztése – megvilágítása mellett a tanulmány bemutatja, hogy ezek a jellegzetességek a posztindusztriális társadalmakban milyen hatással vannak a prekariátus kialakulására.

Az Egyesült Államokban és az Európai Unióban megfigyelhető városi hanyatlás szerkezetével, dinamikájával és tapasztalatával foglalkozó összehasonlító szociológia eredményei alapján e társadalmak nem az amerikai gettó berendezkedéséhez *közelítenek* – ahogyan azt a domináns média és politikai diskurzus tartja –, hanem a marginalitás új rezsimje *bontakozik ki* az Atlanti-óceán mindkét partján.² Ez a rezsim a szegénység olyan formáit termeli ki, amelyek nem más folyamatok következményei, nem ciklikusak vagy átmeneti jellegűek, hanem kódolva vannak társadalmunk jövőjébe, amennyiben e formák épp a rendszer belső jellemzői – a bér munkaviszony folyamatos repedezése, a kismiszett városrészek funkcionális elszakadása a nemzeti, illetve globális gazdaságtól, valamint a jóléti állam átrendeződése – révén válnak a fizetett munka kényszerét fenntartó eszközzé a polarizáló városokban. A századforduló amerikai fekete gettójának és francia munkás *banlieue*-jének (külváros) összehasonlító elemzése (Wacquant 2007), valamint a hanyatló körzetek társadalmi viszonyainak és hétköznapi tapasztalatainak más fejlett társadalmakra koncentráció vizsgálata alapján a tanulmány a „fejlett marginalitás” három, kifejezetten térbeli jellegzetességét – lakóhelyi röghöz kötöttség és megbélyegzés, térbeli elidegenedés és a „hely”

---

2 A tanulmány Loïc Wacquant *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality* (Polity Press, 2007) című könyve 8. fejezetének adaptációja. A könyvet ajánljuk az olvasó figyelmébe a hanyatló körzetek szerkezetének és átalakulásának a 20. század végi Franciaországban és Egyesült Államokban zajló folyamatának tanulmányozásához és a városi marginalitás új rezsimjének, illetve ennek ideáltípusainak behatóbb megismeréséhez.

szétesése, valamint a hátszág elvesztése – mutatja be, és feltárja e jellegzetességeknek korunk posztindusztriális társadalmában a prekariátus formálódására gyakorolt hatását.

LAKÓHELYI RÖGHÖZ KÖTÖTTség ÉS MEGBÉLYEGZÉS

Ahelyett, hogy a fejlett marginalitás kiterjedne a munkások által lakott körzetek egészére, azt tapasztaljuk, hogy a jelenség egyre inkább az elszigetelt városrészekben koncentrálódik, amelyekre az a jellemző, hogy az ott élők és a kívülállók egyaránt a posztindusztriális nagyvárosok szívébe ékelődött földi pokolként, fekélygócként tekintenek rájuk, ahol már csak a társadalomból végleg kiszorultak hajlandóak megtelepedni.

Ahogy ezek a „büntetett zónák” (Pétonnet 1982) a városkép részévé válnak, vagy legalábbis felmerül ennek veszélye, egyből teret nyer velük kapcsolatosan a megbélyegző beszédmód mind az „alsó”, mind a „felső” szinteken – úgy az élet hétköznapi interakciói során, mint a sajtóban, a politikai és a hivatali diskurzusokban (sőt még a tudomány területén is)³. A *hely szégyene* ily módon ráakódik a szegénységgel és etnikai hovatartozással vagy a posztkoloniális bevándorló státusszal eleve együtt járó megbélyegzésre, amellyel ez a szégyenérzet szoros összefüggésben áll, ám teljes mértékben nem vezethető vissza rá. Figyelemre méltó, hogy Erving Goffman (1963) a lakóhelyet nem említi azon „fogytékosságok” egyikeként, amelyek „kizárják az egyént a közösségből” és megfosztják „a mások általi elfogadás lehetőségétől”. Még ha léteznek is kizárólag a lakóhelyi megbélyegzésre jellemző tulajdonságok, a lakóhelyi stigma éppolyan jellegzetességeket hordoz, mint a testi, erkölcsi vagy törzsi megbélyegzés, ráadásul ezekhez nagyon hasonló dilemmákat vet fel úgy az információkezelés, mint az identitás, vagy a társas kapcsolatok terén. A stigma Goffman által meghatározott három fő formája (1963: 4-5) – az „undort keltő testi jegyek”, a „nemkívánatos személyiségvonások” és a „rasszra, nemzetre, vallásra” utaló jegyek – közül a lakóhelyi megbélyegzés a harmadik típushoz áll a legközelebb, mivel hozzá hasonlóan ez a stigma is „több generáción átörökíthető, és a család minden tagját egyformán sújtja”. Mindazonáltal, szemben a Goffman által meghatározott stigmákkal, ez a fajta megbélyegzettség viszonylag könnyen enyhíthető, elfedhető vagy akár meg is szüntethető a földrajzi mobilitás révén.

---

3 A társadalomtudósok maguk is jelentős mértékben hozzájárultak a városokkal kapcsolatos negatív képzetek megerősítéséhez azokkal az áltudományos fogalmakkal, amelyek tudományos köntösbe burkolják a leghétköznapibb rasszista, illetve osztályalapú előítéleteket. Pontosan ez történt a meglehetősen ostoba „underclass körzet” kifejezéssel is, amelyet Erol Ricketts és Isabel Sawhill (1988) kezdtek el használni az „underclass” által lakott, és az adott térhez kötődő „társadalmi rendellenességek” által meghatározott környékek (önigazolói) megjelölésére.

Az „első világ” nagyvárosaiban egyes negyedek, kerületek, illetve az önkormányzatok által fenntartott háztömbök a köztudatban olyan elkárhozott helyekként élnek, ahol az erőszak, a bűnözés és a pusztulás jelenti a dolgok rendes folyását. Néhány ilyen városrész mindazon rossz és veszély szimbólumává vált, ami a közfelfogás szerint a duális városokat sújtja:⁴ ilyen Franciaországban a Les Minguettes és a La Courneuve vagy a toulouse-i Mirail tömbház; az Egyesült Államokban Los Angeles dél-közép körzete, Bronx vagy a chicagói Cabrini Green projekt; Németországban Duisburg Marxloh és Berlin Neukölln negyede; Angliában a liverpooli Toxteth, a bristoli Saint Paul vagy a newcastle-i Meadow Well kerületek; vagy Hollandiában az amszterdami Bijlmer és Westlije Tuinsteden. Még az olyan társadalmakban is megjelenik ez a fajta lakóhelyi megbélyegzés – ami városok számkivetettjeit tömörítő körzetek kialakulásából fakad –, mint például a skandináv államok, amelyeknek még a leginkább sikerült megakadályozniuk a fejlett marginalitás kialakulását:

„Nem számít, merre utazom [a svéd tartományok között], mindenütt ugyanazokat a kérdéseket szegeznek nekem az emberek, amikor meghallják, honnan jövök: »Tentsában laksz? Hogy bírod? Hogy tudsz egy gettóban élni? «” (Pred 2000: 129).⁵

Nem számít, hogy ezek a városrészek valóban lepusztultak és veszélyesek-e, hogy a lakóik tényleg túlnyomórészt szegény emberek, kisebbségek, vagy külföldiek-e, az őket megbélyegző prekonceptió már elegendő ahhoz, hogy a nem kívánt társadalmi következményeket előidézzék.

Mindez a hétköznapi társadalmi viszonyok szintjén is érvényes. Ha valaki például egy Párizs peremén fekvő, a (szub)proletaritátus által lakott lakótömbben él, aligha kerülheti el „a bűntudat és a szégyen elfojtott érzetét, melynek láthatatlan terhe eltorzítja az emberi interakciókat” (Pétonnet 1982: 148). Az itt élők titkolják lakcímüket, kibújnak a család vagy a barátok látogatása alól, és kényszeresen mentegetőznek, amiért ilyen hírhedt környéken laknak, ami megfertőzi a magukról kialakított képüket. „Én magam nem a *citée*-ből származom – erősködik egy fiatal nő Vitry-sur-Seine-ből –, csak azért lakom itt, mert

---

4 A városi pusztulás olyan gócpontjai, mint például Bronx, hasonló státuszt vívtak ki maguknak nemzetközi szinten, amire kiváló példa Auyero (1999) tanulmánya egy Buenos Aires környéki nyomornegyedről.

5 Tensta Stockholm északi külvárosainak egyik negyede, ahol nagyon sok bevándorló és munkanélküli él. A századforduló Svédországában a „problémás negyedeket” (*problemområde*), mint például a stockholmi Rinkeby vagy a malmői Rosengård a köznyelv egységesen invandrartomrade-nak nevezik, ami körülbelül annyit tesz „bevándorlók által sűrűn lakott negyed”. Hollandiában is hasonló kifejezésekkel utalnak a hanyatló városrészekre: „*achterstandswijken*”, illetve „*concentratiebuurten*” (Uitermark 2003).

problémáim adódtak, de nem vagyok idevalósi, semmi közöm az itteniekhez” (Pétonnet 1982: 149). Az egyik szomszédja elmagyarázza az antropológusnak, hogy a *cité* nem olyan, mint egy szomszédság, „mert egy szomszédságban mindenféle ember van ... itt meg lószar sincs” (Pétonnet 1982: 14). Hasonlóképpen, a chicagói gettó lakói egybehangzóan tagadják, hogy a negyed mikroközösségéhez tartoznának, és mindent megtesznek azért, hogy elhatárolják magukat attól a helytől, illetve annak lakóitól, amelyet általános megvetés övez, és amelyről a média, illetve bizonyos tudományos diskurzusok rendkívül lealacsonyító képet közvetítenek (Wacquant 2007).

Az alacsonyrendűség akut érzése, amely áthatja ezeket a hanyatló körzeteket, csak azzal enyhíthető, hogy a helyhez kötődő stigmát egy arctalan, démonizált „másik”-ra vetítik – az alsó lakókra, a szemközti házban lakó bevándorló családra, az utcabeli „drogos” vagy seftes fiatalokra, vagy a szomszéd háztömbben lakókra, akik minden bizonnyal jogtalanul veszik fel a munkanélküli- vagy szociális segélyt. Ezt a *hasonló helyzetben lévők becsmérélsén* (*lateral denigration*) és a *kölcsönös elhatárolódáson* (*mutual distancing*) alapuló logikát, amely tovább csökkenti a leromló városi környékek eleve meggyengült lakóközösségeinek kohézióját, nagyon nehéz visszafordítani, amennyiben

„a stigmatizált lakóhely szimbolikusan lealacsonyítja az ott élőket, akik erre azzal válaszolnak, hogy befeketérik a környéket, hiszen, megfosztva a társadalmi játszókban való részvétel eszközeitől, közösségük csupán a számkivetettségen osztozik. Ha egy kismimizettségekben homogén csoport tagjai egy helyen is élnek, az könnyen felerősítheti a kismimizettséget” (Bourdieu [1993] 1999: 129).

A lakóhelyi megbélyegzés következményei szakpolitikai szinten is érvényre jutnak. Amint egy helyre rásütik a társadalmi normákon kívül álló „törvénytelen zóna” vagy a „törvényen kívüli telep”⁶ bélyegét, a hatóságok könnyen bevezethetnek a szokásoktól, illetve a hatályos jogtól eltérő, kivételes intézkedéseket. Ezek azzal járhatnak – ha nem egyenesen azt célozzák –, hogy az ott élők helyzete még bizonytalanabbá váljék, marginalizációjuk

---

6 Az elmúlt néhány évben könyvek tucatjai árasztották el a francia könyvesboltokat, amelyekben az osztályalapú elnyomás vetekszik a külföldiek jelentette veszély preconcepciójával. Elég csak egyet megemlítenünk ezek közül, melynek címe kiválóan summázza a könyv mondanivalóját: *Törvényen kívüli körzetek. Egy más világ: fiatalok, akik saját törvényeiket érvényesítik [Cités hors-la-loi. Un autre monde, une jeunesse qui impose ses lois]* (Henni és Marinet 2002). Marinet az egyik francia állami TV-csatorna riportere, tőle indult ki az a médialegenda, mely szerint a kismimizett *banlieue*-kben robbanásszerűen terjed a „csoportos nemi erőszak” [*tournantes*]). Ezek az elemzésnek álcázott, általános riadalmat keltő könyvek fontos szerepet játszanak a „száműzött városrészek” megbélyegzésében és az ott lakók „szimbolikus deportálásában”.

fokozódik, áldozatul esnek az egyre kevésbé szabályozott munkaerőpiac diktálta feltételeknek, és idővel a láthatatlanságba vesznek, vagy legalábbis kiszorulnak abból a térből, ahová tartozni szeretnének.⁷ Ez történt São João de Deus-ban is, Észak-Porto egyik elslumosodó negyedében, ahol köztudomású, hogy jelentős számú cigány, illetve Cape Verde-i lakos él. Egy sor hatásvadász TV-riport nyomán ma már szerte Portugáliában csak úgy emlegetik a környéket, mint a „*bairro social degradado*” pokoli megtestesülését. A portói önkormányzat pedig hasznot húzott a környék rossz híréből. A „*hipermercado das drogas*”-ként ismert körzetben „városmegújítási” programot indítottak, amely – a rendőri erődemonstrációk segítségével – elsősorban a helyi szenvedélybetegek, házfoglalók, munkanélküliek és más emberi hulladék kiszorítását célozza, azzal a mögöttes szándékkal, hogy visszakapcsolja a környéket a város ingatlanpiacába, anélkül, hogy bárki egy percig is aggódna az így száműzött lakók ezreiért.⁸

TÉRBELI ELIDEGENEDÉS ÉS A „HELY” ELTŰNÉSE

A lakóhelyi megbélyegzés másik formája a „hely” eltűnése – annak az emberközeli, ismerős kultúrájú, társadalmi összetételében szűrt lakóhelynek az elvesztése, amellyel a marginalizált városi lakosság azonosulni tudna, ahol ezek az emberek biztonságban és otthon éreznék magukat. A posztfordizmussal foglalkozó elméletek szerint a kapitalizmus jelenlegi átstrukturálódása nemcsak a vállalatok, emberek, munkahelyek, illetve gazdasági folyamatok *térbeli* átrendeződését eredményezi, hanem alapjaiban rengeti meg *magának a térnek* a felépítését és tapasztalatát (l. különösképp Harvey 1989; Soja 1989; Shields 1991). Ezek az elméletek az amerikai fekete gettók és a francia munkás *banlieue*-k 1970-es évek után bekövetkező gyökeres átalakulásával egyaránt egybecsengenek. Ezek az egykor közös

---

7 Ebből a nézőpontból érdemes megfigyelni, hogy az „underclass” ördögi mítosza (amelyet paradox módon progresszív akadémikusok is előszeretettel terjesztenek) az Egyesült Államokban hogyan járult hozzá egyrészt az 1996-os Munka és egyéni felelősség törvénnyel (*Work and Personal Responsibility Act*) megszilárdult „munkakényszer” (*workfare*) rendszeréhez elvezető jóléti „reform” legitimációjához, másrészt az 1998-as Megfelelő lakhatás és munkavállalási felelősség törvénnyel (*Quality Housing and Work Responsibility Act*) hivatalossá váló gyakorlat elfogadtatásához, melynek keretében felszámolják a gettó kiterjedt lakótelepeit, azokra az állítólagos előnyökre hivatkozva, amelyek a szegény emberek területi koncentrációjának megszüntetésével járnának (Crump 2003).

8 Mindezt Luis Fernandestől, a portói egyetem kutatójától tudom. Ajánlom az olvasó figyelmébe Fernandes elemzését a portugál város, kábítószeres körzetéhez tapadó lakóhelyi megbélyegzésről (Fernandes 1998: 68-79, 151-154, 169-174).

érzésekkel teli, közös jelentésekkel felruházott, a kölcsönösség intézményei és gyakorlatai által fenntartott közösségi „helyek” napjainkra a pusztá létfenntartás és a folytonos küzdelem közömbös „tereivé” váltak.

A különbséget mai környezetünk e két eltérő jelensége, illetve a kisajátítás e két eltérő módozata között talán úgy összegezzhetjük, hogy a „helyek teljes» és »állandó», stabil közegek”, szemben a „kiüresedéssel fenyegető, veszélyeket jelentő terekkel», ahol a félelem az úr, vagy a közrend biztosítása, vagy ahonnan legjobb messze elmenekülni” (Smith 1987: 297). Ezt a folyamatot, melynek során a hely politikáját felváltja a tér politikája, felerősíti a város területi alapon szerveződő közösségét összetartó kötelékek fellazulása – állítja Dennis Smith szociológus. További ösztönzést ad a folyamatnak, hogy az emberek egyre inkább visszahúzódnak otthonaikba, hogy a biztonság keresése során az emberekben egyre erősödik a kiszolgáltatottság érzése, a társas közösségek összetartó ereje pedig általában egyre gyengül.⁹ Legyünk azonban nagyon óvatosak mindezzel kapcsolatban, nehogy az egykori proletárnegyedek és szegregált gettók romaniticizálásának hibájába esünk. Sosem létezett olyan „aranykor”, amikor az amerikai gettók vagy a francia *banlieue*-k élete csupa öröm volt, lakóik társas kapcsolatai pedig harmonikusak és kielégítőek voltak. Az azonban kétségtelen, hogy a városi hanyatlás tapasztalata ezen a szinten mára még a korábbinál is sokkal terhesebbé és elidegenítőbbé vált.

Illusztrációképpen: az amerikai fekete gettó az 1960-as évekig még „hely” volt, közös *oekoumène*, emberarcú városi táj, amellyel a feketék pozitív módon azonosultak – még ha ez az azonosulás a brutális és megingathatatlan rasszista elnyomás eredménye volt is –, ahogyan ez a soul zene nyelvén kifejezésre jut (Hannerz 1968), és amely fölött a közösség tagjai közösen vállalt fennhatóságot szerettek volna szerezni – ez volt a Black Power („fekete erő”) mozgalom elsődleges célkitűzése (Van Deburg 1992). Napjaink hipergettója azonban „térként” funkcionál, és ez a kiüresedett tér többé nem egy olyan közös erőforrás, amelyet az afroamerikai lakosság mozgósítani tud a fehér uralommal szemben, és amelynek segítségével kollektív támogatást tud szerezni mobilitási stratégiái számára. Épp ellenkezőleg: a gettó a közösségen belüli törésvonalak hordozójává és a városi fekete szubpro

---

9 Schwartz (1990) alapos elemzést publikált a tradicionális munkásosztály „védekező és befelé forduló individualizmusáról”, illetve ennek felerősödéséről egy észak-francia bányászvárosban, a csoportok általános felbomlásának kontextusában. A mélyszegénység és az erőszak szorításában a chicagói West Side és South Side gettóiban szétporladó közösségi szellem, illetve szolidaritás elemzéséről I. Kotlowitz (1991), illetve Jones és Newman (1997) munkáit.

letariátus elszigetelésének eszközévé vált, olyan megvetett és rettegett zónává, ahonnan – a chicagói South Side egy lakójának szavaival élve – „mindenki ki akar törni”¹⁰.

A hipergettó nem nyújt védelmet a külvilág nyomásával és kockázataival szemben, ez a tér egy veszélyes és pusztító csatatérhez hasonlít, ahol négyféle erő vívja harcát: (i) független, szervezett utcai ragadozók (bandák és seftesek), akik még azt a kevés értéket is megpróbálják megkaparintani, ami a gettóban megmaradt; (ii) a helyi lakosok és önszerveződő szervezeteik (mint például a MAD [*Mothers Against Drugs* – anyák a drogok ellen] Chicago West Side negyedében), vagy az ún. tömbklubok¹¹ és a kereskedői egyletek (ahol még vannak ilyenek), akik próbálják megőrizni szomszédságuk használati és csereértékeit; (iii) az állami felügyeleti szervek, ideértve a szociális munkásokat, a rendőrséget, a bíróságokat, az egykori elítéltek utógondozóit stb., akik próbálják az erőszak és a rendezetlenség megnyilvánulásait a város etnicizált centrumába szorítani; és (iv) külső, intézményi ragadozók (kiváltképp az ingatlanügynökök), akiket óriási profittal kecsegtet, hogy a Black Belt (fekete öv) peremzónáit a városba beköltöző közép- és felső osztály használatára formálják.¹²

A HÁTORSZÁG ELVESZTÉSE

A hely pusztulásához hozzáadódik a szilárd talapzat elvesztése. A modern kapitalizmus válságának és szerkezeti átalakulásának korábbi lépcsőfokain a munkaerőpiacról időlegesen kiszorult munkások még támaszkodhattak a származási közösségük nyújtotta társadalmi hálóra, akár egy aktív munkáskolóniáról, egy városi szegregátumról, vagy épp

---

10 A chicagói South Side-beli fekete középosztály (részben sikertelen) erőfeszítéseiről, hogy mind térben, mind társadalmi értelemben elhatárolják magukat a gettó hasadozó magjától és az ebben rejlő veszélyektől lásd Pattillo-McCoy (1999) remek tanulmányát.

11 Az ún. tömbklubok olyan közösségek az Egyesült Államokban, amelyeknek tagjai egy háztömbben élnek, és közösen próbálnak fellépni lakóközösségük érdekei képviseletében, illetve a környék fejlesztéséért - a ford.

12 A 90-es években a Robert Taylor Homes bérlakástömb bérlői, a helyi bandák, a chicagói Lakásügyi Hivatal és számos más helyi szerv között folyó küzdelemről lásd Venkatesh (2000) írását; a New York-i (kis)polgári társadalom által újból felfedezett munkáskerületek „dzsentifikációjáról”, illetve az ezzel kapcsolatos küzdelmekről lásd Abu-Lughod (1994), illetve Mele (1999) munkáit.

egy, a bevándorlók származási országában a semmi közepén lévő vidéki faluról volt szó (Young and Willmott [1957] 1986; Kornblum 1974; Piore 1979; Sayad 1991).¹³

A XX. század közepén Bronzeville lakói bizton számíthattak rokonaik, közvetlen környezetük és az egyház támogatására, amikor recesszió idején elbocsátották őket Chicago gyáraiból, kohóiból, bányáiból vagy autózemeiből. A kerületek lakosságának nagy része nem vesztette el jövedelmét, és szomszédságon alapuló szerveződéseik erősre szőtt hálója enyhíteni tudta a gazdasági nehézségek hatásait. Sőt, ebben az időben a teljes fekete osztálystruktúrát átszövő fekete-, illetve utcai gazdaság „kétes vállalkozásai” rendkívül fontos szerepet játszottak a foglalkoztatásban (Drake and Cayton [1945] 1993: 524-525). Ezzel szemben 1990-ben a South Side-i lakosság többségének nem volt munkája, a Black Belt szíve elvesztette a kollektív megélhetést biztosító eszközeit. A negyeden kívül végzett bér munka lehetőségeit pedig drasztikusan leszűkítette – ha nem szüntette meg – a helyi lakosság széles rétegeinek totális deproletarizálódása: testvérek, rokonok, barátok nehezen tudják egymást segíteni a munkakeresésben, amikor ők maguk is hosszú ideje munkanélküliek (Sullivan 1989; Wilson 1996).

Napjainkban azok, akik a hanyatló körzetekben tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, már nem támaszkodhatnak a közösség informális támogatására, ameddig újra munkát nem találnak. Gyakran azonban a munkakeresés nem is sikeres, illetve ha mégis, az sokszor bizonytalan, vagy alkalmi munkalehetőséget jelent csupán. A túlélés érdekében olyan egyéni stratégiákat alkalmaznak, mint az „önfoglalkoztatás”, az „árnyékgazdaság”, a feketemunka, az illegális kereskedelem vagy más illegális tevékenységek, illetve a részben intézményesült „seftelés” (Gershuny 1983; Wacquant [1992] 1998; Engbersen 1996). Ezek a munkaformák azonban nem enyhítik az egyén kiszolgáltatottságát, hiszen „az ipari társadalmakban az informális munka jellegének elosztási következménye épp napjaink egyenlőtlenségeinek újratermelése, és nem azok csökkentése vagy visszatükrözése” (Pahl 1989: 249). Napjainkban számos városban az informális gazdaság jellege is átalakult: egyre inkább elkülönül a formális bér munkától (amikor azt nem a feketekereskedelem uralja [Barthélémy et al. 1990; Leonard 1998]). Ennek következtében az informális munka egyre kevesebb belépési lehetőséget kínál a legális munkaerőpiacra, így a feketemunkát végző fiatalok nagy eséllyel szorulnak tartósan a társadalom peremére (Bourgeois 1995). Ha a fordista munkavégzés korában a szegények lakta negyedek voltak, „a remény belvárosi nyomornegyedei”, akkor ezek megfelelőjét korunk deregulált kapitalizmusában leginkább a dél-amerikai városok perifériáján létrejövő

---

13 Ezzel a témával kapcsolatban érdemes újra fellapoznunk Larissa Lomnitz (1977) klasszikus munkáját a mexikói nyomornegyedekben kialakult, a barátokon és szomszédságon alapuló „kiegészítő társadalombiztosítási rendszerről”, illetve Carol Stack (1974) monográfiáját a midwesti fekete gettóban élő nők kölcsönös segítségen alapuló társadalmi hálójáról.

telepekben találjuk meg, amelyeket Susan Eckstein (1990) „a kilátástalanság házfoglaló telepei”-nek nevez.

A „PREKARIÁTUS” KELETKEZÉSÉNEK BEFEJEZETLEN FOLYAMATA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A fejlett marginalitást a városi szegénység korábbi formáitól kialakulásának kontextusa is megkülönbözteti, hiszen épp az osztálystruktúra megrepedésekor (Azémar 1992; Dudley 1994), és nem annak megszilárdulása idején jött létre: a fejlett marginalitást a prekariátus létrejöttének és a proletariátus eltűnésének párhuzamos folyamata hívta életre, nem a proletariátus egységesülése és homogenizálódása (Kronauer et al. 1993; Wilson 1996). Azok, akik a fejlett marginalitás spiráljában találják magukat, idővel elszakadnak a hagyományos mobilizációs csatornáktól és a csoportrepresentáció tradicionális eszközeitől, és ezzel megfosztatnak attól a közös *nyelvtől*, illetve szimbólumrendszerrel, melynek segítségével alternatív jövőképeket és közös víziókat vázolhatnának fel (Stedman Jones 1984).

Idősödő ipari munkások és alacsonyabb státuszú irodai alkalmazottak, akikből napjainkra a fehérgallérosok futószalagjának munkásai lettek, vagy feleslegessé tette őket a technológiai innováció és a termelő tevékenységek térbeli átrendeződése; a deregulált szolgáltatói szektor bizonytalan státuszú, illetve időszakos munkavállalói; betanuló munkavállalók, kisegítő munkát végzők és határozott idejű munkaszerződéssel foglalkoztatottak; a jogukat fokozatosan elvesztő munkanélküliek és a „társadalmi minimum” programok résztvevői; tartósan segélyezették és reményvesztett „hajléktalanok”; koldusok, bűnözők, és a magukat az utca gazdaságából fenntartó seftesek; a szociális és egészségügyi ellátások emberi hulladéka és az igazságszolgáltatási rendszer visszatérő kliensei; a süllyedőben lévő eredeti munkásosztály kiábrándult gyermekei, akik váratlanul szemben találták magukat a megbélyegzett etnikai közösségek fiataljaival és a bevándorlókkal a munkalehetőségekért és a megszerezhető papírokért folyó versenyben: hogyan is lehetne közös álláspontot kialakítani, közös célt találni, amikor a gazdasági és társadalmi szükségletek ennyire különbözőek? Hogyan lehet olyan nézőpontokat egységesíteni, amelyek – noha adott időpillanatban hosszabb-rövidebb időre közös platformokra kerülhetnek a városi, illetve társadalmi térben – ennyire más pályán mozognak, illetve ennyire különböző jövőképeket testesítenek meg? Továbbá hogyan lehet – a létező szomszéd(ság)ji szolidaritáson túlmenően – valódi, kézzelfogható és hathatós kapcsolatot teremteni a munka minden társadalmi és foglalkozási szinten tapasztalható deszocializációja következtében talajt veszített munkavállalók ilyen széles köreivel (Perrin 2004)?

E különböző, egymástól elszakadt, a térbeli-társadalmi marginalizáció harapófogójába került rétegekre aggatott címkék – mint „új szegények”, „zonard-ok”, „kirekesztettek”, „banlieue” fiatalság, „racaille”-ok, „yob”-ok, vagy a francia politikai diskurzusban megjelent „nélkülözések háromszöge” (amely a munka nélküli, fedél nélküli és dokumentumok nélküli bevándorlókra utal) – elburjánzása, amelyek hűen tükrözik az átalakult városi és társadalmi közeg peremét és törésvonalait átható *szimbolikus zavart*. Az egységes fellépés, illetve önmeghatározás alapját képező közös megnevezés hiánya megerősíti napjaink szegény városi lakosságának fragmentáltságát. A városi proletariátus kollektív érdekérvényesítésének szervezeti eszközei: a kétkezi munkások szakszervezetei és ezek közszférabeli oldalhajtásai képtelennek bizonyulnak a hagyományos, szabályozott bér munka világán túlmutató problémák kezelésére, sőt védekező fellépésük sok esetben tovább súlyosbítja a kezelni kívánt problémákat, illetve tovább mélyíti az őket a társadalom peremére szorult új (szub) proletariátustól elválasztó törésvonalakat.¹⁴ A kisemmizettek születőben lévő szervezetei, mint a munkanélküliek szakszervezetei, a hajléktalan és iratok nélküli bevándorlók érdekvédelmi csoportjai, vagy a kirekesztettség több frontján harcot vívó grass-roots szervezetek még túlságosan gyengék – ahol egyáltalán kialakultak –, még politikai elismerést kell nyerniük ahhoz, hogy ne csak szórványosan, illetve helyi szinten tudjanak nyomást gyakorolni (Siméant 1998; Demazière és Pignoni 1999).

A baloldali pártokat, melyekre a gazdasági, illetve kulturális tőkétől megfosztott csoportok képviseletének feladata hagyományosan hárul, gúzsba kötik a merev pártpolitikai reflexek és a médiában folytatott küzdelmek, illetve túlságosan lekötik őket saját belharcaik ahhoz – ha épp nem mozdultak el nyíltan a képzett középosztályok képviseletének irányába, ahogy a Francia Szocialista Párt –, hogy átlássák a hanyatló körzeteket felforgató zavarok természetét és mértékét, illetve ahhoz, hogy elkötelezzék magukat a fejlett marginalizáció megtöréséhez elengedhetetlen közpolitikai intézkedések mellett.¹⁵

Alig vannak szavaink a piaci társadalom kettéhasadása nyomán a városok kisemmizett negyedeiben felhalmozódó szilánkok és repeszdarabok megnevezésére, ami

---

14 Ez történik, amikor a szakszervezetek, annak érdekében, hogy kivédjék a tömeges elbocsátásokat vagy az üzemek áthelyezését, feladják a dolgozók nehezen megszerzett kollektív jogait, vagy amikor elfogadják a kétszintű bér-, illetve juttatási rendszert, hogy elejét vegyék tagságuk csökkenésének (ahogyan számos iparágban, például az autópárban, a telefonszolgáltatásban vagy a légi közlekedésben történt az Egyesült Államokban).

15 Olivier Maslet (2003) egy Párizs szűk vonzaskörzetéhez tartozó kommunista település mélyreható elemzésével illusztrálja, hogy a térbeli és társadalmi marginalizáció hogyan jár együtt a „cité aktivisták” helyi szintű politikai marginalizációjával.

alátámasztja, hogy a *prekariátus* – ha utalhatok így az új proletariátus legkiszolgáltatottabb csoportjaira – még csak nem is „tárgyasult osztály” a bourdieu-i értelemben, amely „kénytelen a [mások általi] tárgyasításból felépíteni identitását” (Bourdieu 1977). Továbbra is egy heterogén kategória maradt csupán, *collectio personarum plurium*, különböző egyének és csoportok gyűjtőfogalma, amelyet kizárólag olyan *negatív terminusokban definiálunk*, mint társadalmi depriváció, anyagi szükség vagy szimbolikus kisémmizettség. Csak egy erőteljes, kifejezetten politikai mozgósítás, illetve re-prezentáció (a szó kognitív, ikonográfiai, illetve dramaturgiai értelmében) érheti el azt, hogy ez a heterogén réteg közösségként tekintsen magára, és képessé váljon a kollektív cselekvésre. Egy ilyen fellépésnek azonban gátat vet egy elkerülhetetlen és feloldhatatlan ellentmondás, amely épp azokból a megosztó mechanizmusokból fakad, amelyek a csoport létrejöttének alapját képezik: a prekariátus egy *formálódóban lévő csoport*, melynek létrejötte szükségszerűen befejezetlen, hiszen csak az segítheti elő megszilárdulását, ha a tagjai számára lehetővé válik, hogy kitörjenek a csoportból – akár azáltal, hogy biztos, rendszeres bér munkát találnak, akár azzal, hogy (az újraelosztó rendszerre és az állam védőhálójára támaszkodva) végleg elhagyják a munka világát. Szemben a marxi történelemfelfogás proletariátusával, amely arra volt hivatott, hogy egységes és egyetemes osztállyá válva hosszú távon felszámolja önmagát, a prekariátusnak azzal a perspektívával kellene felépítenie magát, hogy ezzel fel is számolja magát.¹⁶

Fordította: Dósa Mariann
Az eredetivel egybevetette: Kasnyik Márton

---

16 A prekariátus (mely kifejezést Droits Devants vezette be, lásd *Globalisation du précaire, mondialisation des résistances*, EcoRev, 2005. május) európai mozgósításával kapcsolatos szövegek, dokumentumok és felhívások széles tárházát nyújtja a Republicart többnyelvű weboldal: <http://republicart.net/disc/precaire/index.htm>. A munkaerőpiac jelenlegi instabilitásának eredetéről és az ennek következtében a rendszeres bér munkát végzők társadalmának peremén élők körében megjelenő új mobilitási formákról lásd Perrin (2004) munkáit.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abu-Lughod, Janet L. (1994): *From Urban Village to East Village: The Battle for New York's Lower East Side*. Basil Blackwell.
- Auyero, Javier (1999): „This is Like the Bronx, Isn't It?” Lived Experiences of Slum Dwellers in Argentina. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 1.: 45-69.
- Azémar, Guy-Patrick (szerk.) (1992): *Ouvriers, ouvrières. Un Continent morcelé et silencieux*. Éditions Autrement.
- Barthélémy, Philippe et al. (1990): *Underground Economy and Irregular Forms of Employment (travail au noir): Final Synthesis Report*. Communauté Economique Européenne, mimeographed.
- Bourdieu, Pierre (1977): Une classe objet. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 17-18.: 2-5.
- Bourdieu, Pierre ([1993] 1999): Effects of Place. In: *The Weight of the World*, Pierre Bourdieu et al. Polity Press: 123-129.
- Bourgois, Philippe (1995): In Search of Respect: *Selling Crack in El Barrio*. Cambridge University Press.
- Crump, Jeff R. (2003): The End of Public Housing as We Know It: Public Housing Policy, Labor Regulation and the US City. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 27., No. 1.: 179-87.
- Demazière, Didier - Pignoni, Maria-Teresa (1999): *Chômeurs, du silence à la révolte. Sociologie d'une action collective*. Hachette.
- Drake, St. Clair - Cayton, Horace R. ([1945] 1993): *Black Metropolis: A Study of Negro Life in a Northern City*. University of Chicago Press.
- Dudley, Kathryn Marie (1994): *The End of the Line: Lost Jobs, New Lives in Postindustrial America*. University of Chicago Press.
- Eckstein, Susan (1990): Urbanization Revisited: Inner-City Slums of Hope and Squatter Settlements. In: *World Development*, Vol. 18., No. 2: 165-81.
- Engbersen, Godfried (1996): The Unknown City. In: *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. 40.: 87-112.
- Fernandes, Luis (1998): O sítio das drogas. *Etnografia das drogas numa periferia urbana*. Editorial Notícias.
- Gershuny, Jonathan I. (1983): *Social Innovation and the Division of Labor*. Oxford University Press.
- Goffman, Erving (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Simon & Schuster.
- Hannerz, Ulf (1968): The Rhetoric of Soul: Identification in Negro Society. In: *Race*, Vol. 9., No. 4.: 453-465.

- Harvey, David (1989): *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*. Basil Blackwell.
- Henni, Amar - Marinet, Gilles (2002): *Cités hors-la-loi. Un autre monde, une jeunesse qui impose ses lois*. Ramsay.
- Jones, LeAlan - Newman, Lloyd (1997): *Our America: Life and Death on the South Side of Chicago*. Washington Square Press.
- Kornblum, William (1974): *Blue-Collar Community*. University of Chicago Press.
- Kotlowitz, Alex (1991): *There Are No Children Here: The Story of Two Boys Growing Up in the Other America*. Doubleday.
- Kronauer, Martin - Vogel, Berthold - Gerlach, Frank (1993): *Im Schatten der Arbeitsgesellschaft. Arbeitslose und die Dynamik sozialer Ausgrenzung*. Campus Verlag.
- Leonard, Madeleine (1998): *Invisible Work, Invisible Workers: The Informal Economy in Europe and the US*. Basingstoke. Macmillan.
- Lomnitz, Larissa ([1975] 1977): *Networks and Marginality: Life in a Mexican Shanty-town*. Academic Press.
- Masclat, Olivier (2003): *La Gauche et les cités. Enquête sur un rendez-vous manqué*. La Dispute.
- Mele, Christopher (1999): *Selling the Lower East Side: Culture, Real Estate, and Resistance in New York City*. University of Minnesota Press.
- Pahl, Raymond E. (1989): Is the Emperor Naked? Some Questions on the Adequacy of Sociological Theory in Urban and Regional Research. In: *International Journal of Urban and Research*, Vol. 13., No. 4.: 709-720.
- Pattillo-McCoy, Mary (1999): *Black Picket Fences: Privilege and Peril Among the Black Middle Class*. University of Chicago Press.
- Perrin, Évelyne (2004): *Chômeurs et précaires au coeur de la question sociale*. La Dispute.
- Pétonnet, Colette (1982): *Espace habités. Ethnologie des banlieues*. Galilée.
- Piore, Michael J. (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge University Press.
- Pred, Allan Richard (2000): *Even in Sweden: Racisms, Racialized Spaces, and the Popular Geographical Imagination*. University of California Press.
- Ricketts, Erol R. - Sawhill, Isabell V. (1988): Defining and Measuring the Under-class. In: *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 7.: 316-325.
- Sayad, Abdelmalek (1991): *L'immigration ou les paradoxes de l'altérité*. De Boeck Université.
- Schwartz, Olivier (1990): *Le Monde privé des ouvriers. Hommes et femmes du Nord*. Presses Universitaires de France.
- Shields, Rob (1991): *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. Routledge.
- Siméant, Johanna (1998): *La Cause des sans-papiers*. Presses de Sciences Po.
- Smith, Dennis (1987): Knowing Your Place: Class, Politics, and Ethnicity in Chicago and Birmingham, 1890-1983. In: *Class and Space: The Making of Urban Society*. Szerk.: Thrift, Nigel - Williams, Peter. Routledge and Kegan Paul: 277-305.

- Soja, Edward W. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso.
- Stack, Carol (1974): *All Our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. Harper & Row.
- Stedman Jones, Gareth (1984): *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832–1982*. Cambridge University Press.
- Sullivan, Mercer L. (1989): „*Getting Paid*“: *Youth Crime and Work in the Inner City*. Cornell University Press.
- Uitermark, Justus (2003): „Social Mixing“ and the Management of Disadvantaged Neighbourhoods: The Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 3.: 531-549.
- Van Deburg, William L. (1992): *New Day in Babylon: The Black Power Movement and American Culture, 1965–1975*. University of Chicago Press.
- Venkatesh, Suhrud (2000): *American Project. The Rise and Fall of a Modern Ghetto*. Harvard University Press.
- Wacquant, Loïc ([1992] 1998): Inside the Zone: The Social Art of the Hustler in the Black American Ghetto. In: *Theory, Culture & Society*, Vol. 15., No. 2.: 1-36.
- Wacquant, Loïc (2007): French working-class banlieues and Black American Ghetto: From Conflation to Comparison. In: *Qui Parle*, Vol. 16., No. 2.: 5-38.
- Wilson, William Julius (1996): *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. Knopf.
- Young, Michael - Willmott, Peter ([1957] 1986): *Family and Kinship in East London*. University of California Press.

Neil Smith

ÚJ GLOBALIZMUS, ÚJ URBANIZMUS: A DZSENTRIKÁCIÓ MINT GLOBÁLIS VÁROSI STRATÉGIA¹

---

1 Eredeti tanulmány: Smith, Neil (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 427–450.

A tanulmány az 1990-es évek végi New York-i eseményeken keresztül két központi állítást mutat be a neoliberais urbanizmus és az úgynevezett globalizáció változó viszonyával kapcsolatban. Először is, azzal párhuzamosan, hogy a neoliberais állam a piac teljes értékű szereplőjévé válik - ahelyett, hogy a piacot szabályozná -, a fejlett kapitalista világ városaiban a liberális városi politikákat felváltó új revansista urbanizmus (revanchist urbanism) egyre inkább a kapitalista termelés és nem pedig a társadalmi újratermelés köré szerveződik. Ahogy a globalizáció a globális lépték megváltozásáról árulkodik, úgy értelmeződik át a városi lépték is. Akár Ázsia, Latin-Amerika és (kisebb mértékben) Afrika rohamosan növekvő városi gazdaságai is valódi globális városok lehetnek csakúgy, mint Európa, Észak-Amerika és Japán parancsnoki városai². Másodszor, a dzsentifikáció folyamata, mely kezdetben sporadikus, furcsa és lokális anomáliaként jelentkezett néhány parancsnoki városként jellemezhető város ingatlanpiacán, napjainkra már általánosan alkalmazott városi stratégiának tekinthető, mely átveszi a liberális városi politikák szerepét. A dzsentifikáció háttérben álló ösztönzők általánossá válnak; immár nem izoláltak, nem korlátozódnak Európára, Észak-Amerikára és Óceániára. A jelenség előfordulása globális, és alapvetően kapcsolódik a globális tőke- és kultúraáramlás körforgásához. Ezt a két állítást a városi lépték meghatározásában való eltolódás köti össze: a városi lépték korábban a társadalmi újratermelés feltételei köré szerveződött, míg jelenleg a termelőtőke befektetése határozott elsőbbséget élvez.

Négy, az 1990-es évek végén New Yorkban zajló eseménysorozat jól megragadja az új neoliberais urbanizmus néhány központi elemét. Az első a tőkével és az állammal kapcsolatos. Az 1998-as év utolsó napjaiban New York polgármestere, Rudy Giuliani egy a város kapitalista elitjének szóló hatalmas „karácsonyi ajándékot” jelentett be. Arra a „fenyegetésre” válaszul, hogy a New York-i Értéktőzsde (NYSE) egy mérfölddel távolabb, a Hudson folyó túloldalán fekvő New Jerseybe költözhessen, Giuliani egy 900 millió dolláros adókedvezményt jelentett be. Ez csupán a legutóbbi és legnagyobb volt a város által a globális cégeknek fizetett „megvesztegetések” (*geobribe*) sorában. A támogatás részét képezte az a 400 millió dollár is, melyből a város és az állam egy új, 60.400 négyzetméteres Wall Street-i irodát épített a NYSE számára. Ezen alku során egyszer sem jelent meg a pénzügyi segítség tényleges szükségességének még a látszata sem, mivel a támogatás olyan időszakban érkezett, amikor a tőzsde példátlan mennyiségű többlettőkét szivattyúzott el a világgazdaságból. A városi és állami hivatalnokok az

---

2 A „parancsnoki városok” (*command cities*) kifejezés azokra a városokra utal, melyek a különböző (pénzügyi, kommunikációs, gazdasági) hálózatok csomópontjaiként funkcionálnak. – a szerk.

ügyletre „együttműködésként” hivatkoztak. Köz- és magán-együttműködések (PPP) természetesen már voltak korábban is, ez az eset azonban két szempontból is precedens nélküli volt. Először is – és ez a legszembetűnőbb – a magántőkének felajánlott összeg szempontjából: a támogatás nagysága 2001-re elérte az egymilliárd dollárt. Másodsor – és ez még fontosabb –, a városi önkormányzat próbálta elkerülni annak a látszatát, hogy szabályozná, vagy saját maga által nem elérhető eredmények felé irányítaná a magánszektor. Ehelyett a szubvenciót azzal igazolták, hogy az a „jó üzleti gyakorlatba” való állami és városi befektetés. Az, hogy a fenyegetés minden valószínűség szerint blöff volt, és a NYSE sohasem gondolta komolyan, hogy elhagyja a várost, csak megerősíti azt az álláspontot, hogy az önkormányzat a magánbefektetések irányának terelgetése helyett pusztán alkalmazkodott a piaci logika által már létrehozott viszonyokhoz. Az állam így valójában a globális tőke alárendelt, ellenben nagyon aktív partnerévé vált. A Világkereskedelmi Központ lerombolása továbbá felveti annak tényleges lehetőségét, hogy az új értéktőzsde annak helyét foglalja majd el.

A második eseménysorozat a munkaerő társadalmi újratermelésével függ össze. 1998 korai hónapjaiban a New York-i Oktatásügyi Osztály bejelentette, hogy a városban matematikatanár-hiány van, ezért negyven fiatal tanárt importált Ausztriából. Ami viszont még ennél is különösebb egy több mint kétmillió spanyol anyanyelvű lakossal rendelkező városban, hogy a spanyoltanárok létszámában jelentkező hiányt Spanyolországból importált tanárokkal töltötték be. A középiskolai tanárok éves nemzetközi toborzása mára rutinná vált. Ezzel nagyjából egy időben bejelentették, hogy New York város rendőrsége fogja átvenni az Iskolai Testületől³ a város iskoláinak biztonságáért vállalt felelősséget. Ezen események összessége egy mélyebb válságra utal, mely nem csak a város oktatási rendszerét, hanem a társadalmi újratermelés tágabb rendszerét is érinti.

A harmadik eseménysorozat a társadalmi ellenőrzés szintjének drasztikus emeléséről szól. 1997-ben került napvilágra az Abner Louima haiti bevándorló elleni rendőri erőszak elborzasztó esete. Másfél évvel később egy fegyvertelen guineai bevándorlót, Amadou Diallót a rendőrök negyvenegy golyóval lötték le lakása előszobájában. Louima támadói közül végül kettőt bebörtönöztek, viszont – az 1990-es évek második felében ártatlan New York-iakat lelövő rendőrök többségéhez hasonlóan – Diallo gyilkosait minden büntetőjogi felelősség alól felmentették. A következő évben megvalósították a Diallogyilkosság miatt korábban elhalasztott akciót, melynek során a New York-i Rendőrséget (NYPD) a minél nagyobb testi károkozást célzó hírhedt „dum-dum” golyókkal szerelték fel. Ezzel párhuzamosan ráadásul nyilvánosságra került, hogy 1994 és 1997 között New York városa rekordot megütdő összeget, 96,8 millió dollárt fizetett ki a növekvő számú

---

3 Az Iskolai Testület (*School Board*) egy adott közigazgatási területen található iskolák vezetőiből álló, az oktatáshoz kapcsolódó közpolitikákkal foglalkozó testület. – *a szerk.*

rendőri brutalitással kapcsolatos peres ügyek rendezésére. A Világkereskedelmi Központ katasztrófája előtt az egyszerű New York-iak egyre inkább úgy érezték, hogy rendőrségük részéről megszűnt a kontroll; még a hírhedt rendőri szakszervezet elnöke is kifejezte azzal kapcsolatos félelmeit, hogy az 1990-es évek végén a város által alkalmazott elnyomó rendőri stratégiák „egy rendőrállamot és önkényuralmat készítenek elő” (Cooper 1998: B5, 1999). Ezek az események egyrészt a Giuliani által alkalmazott „zéró tolerancia taktika” közvetlen következményei voltak, másrészt pedig a városi politikákban való tágabb elmozdulás részét képezték. Ezen elmozdulás során a huszadik század nagy részét jellemző liberalizmusról áthelyeződött a hangsúly arra, amit máshol a „revansista városként” írtak le (Smith 1996; Swyngedouw 1997).

A negyedik – és talán legérdekesebb – esemény a városi önkormányzat változó politikai szerepét érinti. Giulianit felbosszantotta a hanyagság, mellyel az ENSZ diplomatai láthatóan figyelmen kívül hagyták a helyi parkolási szabályokat, és őket okolva Manhattan közlekedési dugóinak nagy részéért, a polgármester azzal fenyegetőzött, hogy elkezd a diplomata rendszámú tilosban parkoló autók elszállíttatását. A kicsinyes és kevésbé kicsinyes elnyomás politikái miatt eddigre nyíltan gúnyolt „Benito” Giuliani (ahogy még a *New York Times* is becézte) épp ennyire dühös volt az Egyesült Államok külügyminisztériumára is, amiért látszólag kapituláltak az ENSZ-gépjárművek szabálysértése előtt. Lehet, hogy elérkezett az a pont – háborgott Giuliani –, amikor New York városának önálló külpolitikára van szüksége.⁴ Ennek általánosabb tanulsága, hogy tőke és állam kapcsolatának újrastrukturálódása, a társadalmi újratermelés kiterjedő válsága és a politikai elnyomás egyre nagyobb hullámai közepette a városi gyakorlatok, kultúrák és funkciók léptéke is megváltozik a változó globális kapcsolatok, valamint a nemzetállam drámaian megváltozott szerepének kontextusában.

Ez a négy esemény sokat elmond az 1980-as évek óta a megszületés felé araszoló neoliberalis urbanizmusról. Neoliberalizmus alatt valami egészen konkrét dolgot értek. A tizenennyolcadik századi John Lock- és Adam Smith-féle liberalizmus két kulcsfontosságú feltételezésen alapult: az egyéni önérdek szabad és demokratikus gyakorlata az optimális kollektív társadalmi jóhoz vezet, illetve, hogy a piac hozza létre a legjobb válaszokat. Az önérdek alapja a magántulajdon, ideális közvetítője pedig a szabadpiaci csere. A huszadik századi amerikai liberalizmus, Woodrow Wilsontól Franklin Rooseveltig és John F. Kennedyig – mely a piac és magántulajdon túlkapasait ellensúlyozó társadalmi kompenzációt hangsúlyozta – tehát nem annyira téves elnevezés, hiszen semmiképp

---

4 A városi alapon szerveződő, globális hatókörű külpolitika fogalmát Giuliani elég közönséges módon emelte ki egy ugyanekkor zajló, a barcelonai expolgármester, Pasqual Maragall által szervezett New York-i nemzetközi konferencia szociáldemokrata javaslatai közül. Giuliani bár a részvételt visszautasította, de az ott felmerülő ötleteket magáévá tette.

sem került meg a liberalizmus fentebb említett axiómáit. A klasszikus liberalizmuson ugyanakkor túllép, hiszen épp a piacgazdaság kilengéseit igyekezett szabályozni a szocializmus kihívására adott, annak egyes elemeit magába foglaló válaszaival. A huszadik századot a huszonegyedikbe átvezető neoliberális tehát jelentős visszatérést jelent a liberalizmus eredeti axiómáihoz, noha most a nemzeti szint mellett különböző földrajzi léptékeken megszervezett és működő államhatalom korábban ismeretlen mértékű mobilizálása ad neki lendületet.

Ennek megfelelően a tőke és az állam, a társadalmi újratermelés és a társadalmi ellenőrzés közötti kapcsolatok drasztikusan megváltoztak. Ez a változás, melynek körvonalait még csak most kezdjük érzékelni, legélelénképpen a társadalmi viszonyok megváltozott földrajzi jellemzőiben jut kifejezésre – konkrétan a társadalmi folyamatok és viszonyok léptékének megváltoztatásában, mely olyan új léptékkategóriákat hoz létre, melyek felváltják a „közösséggel”, „várossal”, „regionálissal”, „nemzetivel” és „globálissal” azonosított régi kategóriákat. Jelen cikkben csak a neoliberális urbanizmusra, valamint a globális és városi lépték közötti kapcsolatra koncentrálok. Semmiképp sem szeretnék arra következtetni, hogy más kategóriák és léptékek kevésbé lennének fontosak egy kellőképpen tág perspektívából szemlélve, viszont szeretném kiemelni azt a különleges kapcsolatot, mely a globális és városi változás között fennáll.

Elsősorban két állítás mellett szeretnék érvelni, melyek elsősre meglehetősen különállónak tűnhetnek. Az első szerint az átalakuló globalizmus kontextusában – melyet széles körben a (vele csak részben egyező) „globalizáció” ideológikus diskurzusaival írnak le – tanúi vagyunk a városi lépték tágabb értelemben való újradefiniálásának. Ez tulajdonképpen egy új urbanizmus, mely újfajta súlypontokat jelöl ki a lépték konstruálásának folyamatában – ezek jelen esetben a termelés folyamatai és Ázsia, Latin-Amerika és Afrika városainak rendkívüli növekedése. Ezután pedig, Európára és Észak-Amerikára koncentrálván, amellett fogok érvelni, hogy a dzsentrifkáció közelmúltban kialakuló folyamata ezen új urbanizmus központi elemeként általánossá vált. Két szála bontom szét tehát azon érvelést, mely azt vizsgálja, hogy a neoliberalizmus hogyan alakít ki új formákat a kapitalista urbanizáció tágabb történetén belül. Végül, reményeim szerint, sikerül megmutatnom, hogy az itt vázolt két elmozdulás valójában összefügg.

ÚJ URBANIZMUS

Nagy hozzáértéssel szintetizáló beszámolóiban (1992, 1998, 2000) Saskia Sassen egy referenciapontként alkalmazható érvet hoz a lokális terek új globalizmusban betöltött szerepének jelentősége mellett. Állítása szerint a tér döntő jelentőségű az emberek és a tőke globalizációt alkotó körforgásában. A globalizálódó világ kontextusában a városi

terekre irányuló figyelem a nemzetgazdaság rohamosan csökkenő jelentőségének felismerését jelenti, miközben megerősíti, hogy a globalizáció konkrét helyekben gyökerező konkrét társadalmi és gazdasági egységeken keresztül zajlik. Ez a globalizáció már ismerős képére épít, melyet a termeléstől a pénzügyek felé való gazdasági elmozdulás folyamatával írhatunk le. A globális városok az 1970-es években alakultak ki, amikor a globális pénzügyi rendszer hirtelen nagymértékben kitágult, és a külföldi működőtőke-beruházásokat a termelői funkciókba való közvetlen befektetés helyett a tőkepiacokba beáramló és azok között mozgó tőke dominálta. Ez így a kiegészítő termelői szolgáltatások széles körű elterjedéséhez járult hozzá, melyek a pénzügyi folyamatok parancsnoki városaiban koncentráálódtak. Ezen új városi jelenségeket a gazdagság és szegénység szélsőséges szétválása, az osztályviszonyok jelentős átrendeződése és a migráns munkaerő új hullámaintól való függőség jellemzi. Ez természetesen a paradigmászerű globális város leírása. Az 1970-es évek óta a gazdasági erőegyensúly elmozdult „a Detroit-hoz és Manchesterhez hasonló termelői központoktól a pénzügyek és magasan specializált szolgáltatások központjai felé” (Sassen 1992: 325).

Sassen leírása – mely a globalizált utópiák vidám optimizmusával szembe állít régóta várt alternatívát – körültekintően közelít bizonyos városi gazdaságok változó szerkezetéhez. Ennek ellenére sérülékeny mind empirikus szempontból – hiszen az empiria a globális városokat összekötő kapcsolatok jóval összetettebb halmazáról és a globális városok címkéje alá csoportosítható városok szélesebb spektrumáról számol be (Taylor 1999) –, mind pedig elméleti szempontból. Sassen érvelése továbbá némileg homályos a helyek konstruálásának módjával kapcsolatban: nem megy elég messzire. Úgy tűnik, mintha a globális társadalom gazdasága bőséges számú egységben – a nemzetállamokban – szerveződne, melyeken belül további kisebb egységek – a városok – találhatóak. A globalizáció jelentős változást hoz az egyes egységekben zajló társadalmi és gazdasági kapcsolatokban és tevékenységekben, átrendezi az egységek közötti tevékenységeket, és a nemzeti egységek porózusságának növekedését okozza, aminek hatására a tágabb globális hullámszélőségei egyre közvetlenebbül sújtják a városokat. Néhány ténylegesen elsüllyedő nemzeti egység kivételével ezen vízióban maguk az egységek viszonylag érintetlenek és változatlanok maradnak, miközben a köztük lévő kapcsolatok átalakulnak. Brenner megfogalmazása szerint (1998: 11) Sassen leírása „meglepően államcentrikus” marad. Én amellet szeretnék érvelni, hogy egy új globalizmus kontextusában egy újfajta urbanizmus kialakulásának vagyunk a szemtanúi, mely alapvetően átforgalmazza magukat a hordozóegységeket is. A „városi” éppolyan radikálisan újrafogalmazódik, mint a globális; a régi fogalmi egységek – 1970-es évekbeli elképzeléseink arról, hogy mit jelent vagy jelentett „a városi” – már nem állják meg a helyüket. A városi funkciók és tevékenységek nemzeti vagy globális szinttel való új

összefüggései nem csak a városok összetételét változtatják meg, hanem magát a definíciót is, hogy – konkrétan – mi képezi a városi léptéket.

A városok történetileg többféle funkciót töltek be a katonaitól a vallásiig, a politikaitól a kereskedelmiig, a szimbolikustól a kulturálisig – szerepük mindig kialakulásuk és átalakulásuk történelmi és földrajzi jellegzetességeitől függött. A városi lépték ehhez hasonlóan meghatározott társadalom-földrajzi és társadalomtörténeti sajátosságok hordozója. Az ipari kapitalizmus kialakulásával és kiterjedésével a növekvő városok egyre inkább kifejezik a tőke centralizációjára való erőteljes igényt, míg a városiasság *léptékét* egyre nagyobb mértékben a napi munkaerő-vándorlás földrajzi korlátai szabják meg. Vagyis amint a termelés és a társadalmi újratermelés közötti *társadalmi* munkamegosztás egyben térbeli törésvonal is válik, bármilyen más funkciót tölt be vagy bármilyen más tevékenységnek ad még teret a város, a munka társadalmi újratermelésének társadalmi és térbeli szerveződése – azaz a munkásosztályt képező lakosság kialakítása és fenntartása – központi szerepet kezd játszani a városi lépték meghatározásában. A modern város léptékét tehát elsősorban egy meglehetősen hétköznapi dolog kalibrálja: a dolgozók munkahelye és otthona közötti napi ingázások földrajzi korlátainak ellentmondásos kijelölése (Smith 1990: 136–137).

A városi lépték és a társadalmi újratermelés közötti jól körülhatárolható kapcsolat csúcspontját a fejlett kapitalizmus keynesiánus városa jelentette, melyben az állam kötelezettséget vállalt a társadalmi újratermelés nagy szegmenseiért a lakhatástól a segélyeken át a közlekedési infrastruktúráig. Ez egy következetesen jelen lévő téma, mely végigfut az amerikai és európai városteoretikusok munkásságán az 1960-as évektől kezdve: a városi forradalomtól (Lefebvre 1971) a városi válságig (Harvey 1973) és Castells (1977) explicit definíciójáig, mely a városit a kollektív fogyasztás fogalmaival határozza meg, illetve a feminista városelméletekig, melyeknek mindvégig központi témája maradt (Hansen és Pratt 1995; Katz 2001; Rose 1981). A keynesiánus városok sok szempontból minden nemzeti főváros munkaadó- és jóléti központjait is jelentették, miközben egyben a tőkefelhalmozás központjai is voltak. A késő 1960-as és az 1970-es évek úgynevezett városi válságát széles körben a társadalmi újratermelés válságaként értelmezték, mely elsősorban a következő két jelenséghez kapcsolódott: egyrészt a rasszizmus, osztályalapú kizsákmányolás és patriotizmus diszfunkcionalitásához, másrészt pedig a felhalmozás kritériumának megfelelően kialakított, illetve a társadalmi újratermelés hatékonyságával önmagát igazolni kénytelen városi formák között fellépő ellentmondásokhoz.

Most lépünk egyet vissza, és vizsgáljuk meg a „globalizáció” kérdését, hiszen ha globális városokról beszélünk, akkor definíciójuk feltételezhetően következik ezen folyamatokból. Pontosan mi globalizálódik a huszonegyedik században? Mi új a jelenben? Nyilvánvalóan nem az árutőke globalizálódik: már Adam Smith és Karl Marx is felismertek

egy „világpiacot”. Hasonló módon az sem igaz, hogy a pénztőke globalizálódna. A globális pénzügyi cserék jelenlegi szintje épp csak kezdi újból utolérni az 1890-es évek és az I. világháború közötti időszak szintjét. Az 1944 után alapított Bretton Woods-i intézmények, különösen a Nemzetközi Valutaalap (IMF) célja az volt, hogy serkentsék és szabályozzák a recesszió és a háború által megszakított globális pénzügyi mozgásokat. Ebben a történelmi perspektívában a pénz- és tőkepiacok globális kiterjedése és az 1980-as évek óta tartó széles körű pénzügyi dereguláció tulajdonképp lehet, hogy a globalizációra adott reakciók, nem pedig annak előidézői. A számítógépek és a példa nélküli migráció korában a kulturális képek globalizációja szintén nagyon erőteljes, viszont az előzetesen létező kölcsönös kulturális megtermékenyítés mértékének ismeretében nehéz fenntartani a kulturális globalizáció újdonságát támogató érveket. Minden nemzeti kultúra már jóval az 1980-as évek előtt többé-kevésbé hibrid volt. Mindezek alapján csak a termelőtőke marad mint újdonság – és azt hiszem, meggyőző érveket lehet felhozni amellett, hogy a jelenlegi globalizáció újdonsága a gazdasági termelés egyre inkább globális, vagy legalábbis nemzetközi, jellegében gyökerezik. A legtöbb fogyasztói árucikket még az 1970-es években is egy nemzetgazdaság keretein belül állították elő helyi fogyasztásra vagy egy másik nemzeti piacra való exportra. Az 1990-es évekre ez a modell elavult; bizonyos árucikkek előállításának konkrét helyszíneit egyre nehezebbé vált meghatározni, és a gazdaságföldrajz régi nyelvezete értelmezhetetlenné vált. Az autópári, elektronikai, ruházati, számítástechnikai, biomedikai és számos más ipari ágazatban, a magastól az alacsony technológiai szintig a termelést olyan mértékben nemzeti határokon átívelően szervezik, hogy a nemzeti „import” és „export” kérdéseit felváltják a termelési folyamaton belül zajló globális kereskedelem kérdései. A „nemzeti tőke” fogalma kevésbé értelmezhető, mivel a nemzeti határokat átlépő globális kereskedelem nagy része cégeken belüli: egyetlen vállalat termelési hálózatán belül zajlik.

Nem sok kétség fér hozzá, hogy szigorúan gazdasági értelemben felbomlik a legtöbb nemzeti szinten szerveződött állam hatalma. Ez semmiképp sem a lépték „zérőösszegű” koncepcióját (Brenner 1998; MacLeod 2001) idézi fel, és nem is egy egyszerűsítő érv a nemzetállam leépülése mellett. Először is, a nemzeti szintű hatalom politikai és kulturális ereje nem feltétlen gyengül, sőt, számos helyen akár meg is erősödhet. Másrészt pedig a nemzeti szintű gazdasági hatalom erőzítője nagyon egyenetlen, és nem feltétlen univerzális módon történik – az Egyesült Államok vagy Kína például egészen más helyzetben van, mint Malajzia vagy Zimbabwe. Mészáros (2001) például amellett érvel, hogy az amerikai állam célja az, hogy globális állammá váljon, és a brutális „terrorizmus elleni háború” gyakorlata – ami a valóságban a globális hegemoniáért folytatott háború (Smith 2002) –, úgy tűnik, alátámasztja ezt az elemzést. Viszont a megnövekedett gazdasági porózusság nemzeti szinten jelentkező forrásai

tagadhatatlanok: a kommunikáció és a pénzügyi dereguláció kibővítették a tőke földrajzi mobilitását; az eddig példa nélküli munkaerő-vándorlás eltávolította a helyi gazdaságokat a hazai munkaerőtől való automatikus függőségtől; a nemzeti és helyi államok (ideértve a városi önkormányzatokat) minderre a tőkének nyújtott kedvezményekkel válaszoltak, miközben a munkavállalókat terhelték és lebontották a társadalmi újratermelést korábban támogató mechanizmusokat; végül pedig az osztály- és etnikai alapú küzdelmek általánosan visszahúzódtak, ami a helyi és nemzeti kormányzatoknak nagyobb mozgásteret adott a gazdasági átstrukturálás és a szociális szolgáltatások kivéreztetése által leginkább sújtott társadalmi szegmens magára hagyására. A munkásosztálybeli és kisebbségi lakosság tagjainak tömeges bebörtönzése, különösen az Egyesült Államokban, a kialakuló revansista város nemzeti szintű analógiája. Az ellenállás viszonylag alacsony szintje kulcsfontosságú volt abban, hogy a kormányzat gyakorlatilag nem reagált az 1992 utáni Los Angeles-i felkelésekre, ami drámai ellentétben áll az 1960-as évekbeli lázadásokat követő javulást hozó – bár paternalisztikus – intézkedésekkel.

Két, egymást kölcsönösen erősítő elmozdulás következetesen átalakította a városok funkcióit és aktív szerepét. Először is, a termelés korábban regionális (nemzet alatti) szinten helyhez kötött rendszereit egyre inkább elválták határozott nemzeti kontextusuktól, ami nem csak a dezindusztrializáció hullámaint idézte elő az 1970-es és 1980-as években, hanem a létező léptékhierarchiák átdolgozásának részeként teljes körű regionális átstrukturálást és destrukturalást jelentett. Ennek eredményeként a termelési rendszerek alacsonyabb léptékeken kezdtek el szervezni. A termelés helyhez kötöttsége egyre inkább várostérségi központokra koncentrálódott, nem pedig nagyobb régiókra: a városi lépték ismét elsőbbséget élvez a regionális léptékkal szemben. Az amerikai Northeast vagy Midwest, az angol Midlands vagy a német Ruhr-vidék helyébe – melyek a modern ipari kapitalizmus klasszikus földrajzi oázisai – most Sao Paulo és Bangkok, Maxikóváros és Sanghaj, Mumbai és Szöul lépnek. Míg a hagyományos ipari régiók a tizenkilencedik és huszadik század nagy részében a nemzeti tőke gerincét képezték, addig ezek az új, hatalmas városi gazdaságok egyre inkább a globális termelés színhelyei. A termelés városi lépték felé történő elmozdulása egy globális változást fejez ki, és ugyanakkor ez áll az új urbanizmus középpontjában is.

Ezt egészíti ki, hogy a nemzetállamok egyre inkább elmozdulnak a fejlett kapitalista államokban a huszadik század középső évtizedeit domináló liberális városi politikáktól. Az Egyesült Államokban Ford elnök nem volt hajlandó kimenteni New York városát a mély pénzügyi válságából (amit a következő híres *Daily News*-szalagcím örökített meg: Ford to City: Drop Dead [magyarul „Ford a Városnak: Dögölj meg” – *a ford*.]), mely lépés Carter elnök későbbi, 1978-as városi tervének kudarcával együtt, a városaitól egyre növekvő mértékben függetlenedő és azokkal a kapcsolatot felszámoló nemzetgazdaság előfutára

volt. A liberális várospolitikai teljes felszámolása rendszertelen módon folytatódott, és a szociális jóléti rendszer 1996-os, Clinton általi megkurtításával csúcsosodott ki. A hatások gyakran tompábbak és sokféle formát ölthetnek, viszont a változás folyamata a legtöbb jómódú gazdaságban hasonló; habár Olaszország – az EU-nak átadott bizonyos nemzetállami hatalmi szerepek ellenére – talán kivételt képez.

Nem amellett szeretnénk tehát érvelni, hogy a nemzetállam feltétlenül meggyengült, vagy hogy a politikai és gazdasági hatalom területisége bármilyen szempontból kevésbé jelentős. Ezt az érvet – nevezetesen, hogy a globális hatalom ma a gazdasági kapcsolatok hálózatában és nem egy konkrét helyen jelentkezik – Hardt és Negri fejtik ki *Empire* című nagy hatású művükben (2000). Az elmélet hiányosságait jelenti ugyanakkor a pénzügyi tőke egyfajta halottidézése, illetve a gazdasági tevékenységek szükségszerű térbeli rögzüléséhez és a tér politikai ellenőrzéséhez köthető ellentmondásos hatalmi folyamatokkal szembeni érzéketlenség. Tény, hogy bizonyos funkciók és tevékenységek, melyek korábban nemzeti szinten szerveződtek, most szétterülnek a léptékbeli hierarchia alsóbb és felsőbb fokain. Ugyanakkor tanúi lehetünk annak is, ahogy a nemzetállamok a piac tisztább, területileg rögzített gazdasági szereplőiként – és nem a piac kívülálló csodálóiaként – definiálják magukat újra. A társadalmi és gazdasági átstrukturálódás egyszerre jelenti a térbeli lépték átstrukturálását is annak megfelelően, ahogy a léptékek rögzítettsége belevési a társadalmi hatalom körvonalait – azt, hogy ki rendelkezik hatalommal és ki nem, ki nyer és ki veszít – az átalakított fizikai környezetben (Brenner 1998; Smith és Dennis 1987; Swyngedouw 1996, 1997).

Ahogy azt az *Antipode* jelen számának [Vol. 32., No. 3 – a szerk.] több írása is felveti, a neoliberalis urbanizmus a funkciók, tevékenységek és kapcsolatok tágabb értelemben vett átméretezésének integráns része. Velejárója a termelő- és pénztőke hálózatának növekvő súlya a társadalmi újratermelés kérdéseinek kárára. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi újratermelés többé nem befolyásolja a városi lépték definícióját, viszont erre való ráhatása jelentősen csökkent. A külvárosok terjeszkedéséről Európában és különösen az USA-ban folytatott nyilvános viták, a „városrehabilitációkat” terjesztő intenzív kampányok Európában, és a kibontakozó környezeti igazságossági mozgalmak mind azt jelzik, hogy nem csak a társadalmi újratermelés válsága nagymértékben területileg meghatározott, hanem ellentmondásos módon maga a városi tér termelése is megtestesíti ezt a válságot. A városi lépték termelése és az érték hatékony növelése összefügg egymással, és a „rossz léptékű” urbanizmus komolyan akadályozhatja a tőkefelhalmozást. Emme válság magja a mindennapi ingázás válsága. Egy helyen felvettem (Smith 1990: 137), hogy amennyiben egy város földrajzi kiterjedése felülmúlja azt a távolságot, amelyen belül az emberek naponta otthonról a munkahelyükre és vissza juthatnak, annak következménye nem csak a városi káosz, hanem a gazdasági kohézióra alapvetően kiható, az „absztrakt munka

univerzalizációjából következő fragmentáció és instabilitás” is. Ez a földrajzi formák és gazdasági kapcsolatok között fennálló ellentmondás kétségkívül fennáll, viszont emellett az Ázsia, Afrika és Latin-Amerika számos városában zajló folyamatok más képet festenek.

A Sao Paulóba való napi ingázás például sokak számára hajnali 3:30-kor kezdődhet, és akár négy órát is jelenthet oda-vissza. Hararében, Zimbabwe fővárosában is oda-vissza négy óra az átlagos utazási idő a városi periférián található fekete városnegyedekből (*townships*), aminek az az eredménye, hogy a munkások egy munkanapon belül tizenhat órát az otthonukon kívül töltenek, a fennmaradó időben pedig alszanak. Az ingázás ugyanezen munkások számára jelentkező pénzbeli költsége is drasztikusan megnőtt, részben a Világbank rendeletei nyomán privatizált közlekedési rendszer eredményeként: az 1980-as években a heti jövedelmek kb. 8 százalékát kitevő ingázás az 1990-es évek közepére a jövedelmek 22–45 százalékát emésztette föl (Ramsamy 2001: 375–377).

Miért történik mindez? Sok jó szándékú tervező a megfelelő infrastruktúra hiányát okolja, ami kétségtelenül problémát is jelent. Ha viszont egy absztrakciós szinttel feljebb lépünk, akkor láthatóvá válik, hogy alapvető földrajzi ellentmondás húzódik a nagyvárosok szívébe központosuló tőke nyomán a telkek drasztikus értéknövekedése, valamint a marginális, városon kívüli helyek között, ahová a tőkekoncentráció miatt a szegényteljesen alacsony bérekből élő munkások szorulnak. Meglepő módon azonban a kaotikus és küzdelmes ingázás még nem vezetett gazdasági összeomláshoz; a gazdasági termelés ösztönzői – különösen annak szüksége, hogy a munkások bemerjenek a munkahelyekre – mindig felülmúlták a társadalmi újratermelés körülményeiből adódó korlátokat. A majdnem elviselhetetlen ingázás viszontagságai még nem kényszerítették kompromisszumra a gazdasági termelést. Ehelyett „kétségbeesett rugalmasságot” kényszerítettek ki, és felszívódtak a szélesebb körű társadalmi összeomlásban, melyet Katz (2004) „dezintegráló fejleményeknek” nevez.

A városi lépték és funkció kombinált újrastrukturálásának legújabb fejleményei tehát nem a fejlett kapitalizmus régi városaiban találhatóak, ahol a hagyományos, termelésközpontú régiók dezintegrációja és a városi szinten való társadalmi újratermelés növekvő mértékű áthelyeződése bizonyára fájdalmas, valószínűleg ellenzett, de ugyanakkor csak részleges folyamatot jelentenek. A legújabb fejlemények sokkal inkább Ázsia, Latin-Amerika és Afrika bizonyos részeinek nagy és rohamosan növekvő városaiban találhatóak, ahol a keynesiánus jóléti állapot valójában sohasem építették ki, a város és a társadalmi újratermelés közötti kapcsolat sohasem volt jelentős, és a régi formák, struktúrák és tájképek béklyója sokkal gyengébb. Ezek a nagyvárosi gazdaságok egy új globalizmus termőterületévé válnak. A háború utáni években az Észak-Amerikában és Európában, Óceániában és Japánban zajló szuburbanizációval szemben a korai huszonegyedik század drámai városi térnyerését egyértelműen a társadalmi termelés

növekedése, nem pedig a társadalmi újratermelés vezet. Lefebvre kijelentése a városi forradalomról, mely a társadalmi újratermelés fogalmi mentén újraértelmezi a várost és a városi küzdelmeket – vagy akár Castells kollektív fogyasztás fogalma mentén meghatározott városdefiníciója –, ilyen szempontból történelmi emlékeztető fog halványulni. Ha a keynesianizmus eljövételével a „kapitalizmus sebességét váltott” a „kínálatorientált» urbanizációról a »keresletorientált» urbanizációra”, amint azt Harvey megfigyelte (1985: 202, 209), akkor a huszonegyedik századi urbanizmus lehet, hogy visszafordítja ezt a váltást.

A léptékek ilyen jellegű újrastrukturálása és a városi lépték felé való lassú hangsúlyeltolódás – amit Giuliani öt városrészes külpolitikai ambíciói tükröznek – a neoliborális urbanizmusnak csak egy elemét jelentik. Ez összekapcsolódik még Peter Taylor (1995: 58) politikai geográfus kulturálisabb felhangú elemzésével, aki amellett érvel, hogy „a városok átveszik az államok helyét a társadalmi identitások képzésében”. A Sao Paulóhoz és Sanghajhoz, vagy Lagoszhoz és Mumbaihoz hasonló városok kihívást jelentenek a hagyományosabb városi központok szerepére nézve, nem csak a gazdasági tevékenység mérete és sűrűsége szempontjából – ezt már megtették –, hanem elsősorban mint a globális gazdaság vezető inkubátorai, az új városi forma, folyamat és identitás előjárói. Senki sem érvel komolyan amellett, hogy a huszonegyedik században visszatér a városállamok világa, de az tény, hogy a régiókkal és nemzetállamokkal szemben a városi politikai előjog visszatérésének leszünk szemtanúi.

Végül pedig, a városi lépték társadalmi termelés (és nem újratermelés) fogalmaival való újradefiniálása semmilyen módon sem csökkenti a társadalmi újratermelés jelentőségét a városi létformára való törekvésben. Épp ellenkezőleg: a társadalmi újratermeléssel kapcsolatos küzdelmek jelentősége – pontosan az állami felelősségek lebontása miatt – megnő. Az ilyen téren való állami tartózkodás viszont a társadalmi ellenőrzés terén való megnövekedett állami szerepvállalással párosul. New York „revansista városá” válása nem elszigetelt jelenség, és az autoriterebb állami formák és gyakorlatok kialakulását nem nehéz a globális és lokális földrajzi jellemzők átméretezésének kontextusában szemlélni. Swyngedouw szerint (1997: 138) a piaci fegyelemnek egy kiüresedett jóléti állammal való felváltása szándékosan kizárja a lakosság jelentős részét, a társadalmi ellenállástól való félelem pedig kiváltja az állami autoritarianizmus növekedését. Az új városi munkaerő ugyanakkor növekvő mértékben marginális helyzetű és részmunkaidős dolgozókból áll, akik nincsenek teljesen integrálva az állami gazdasági fegyelem zsuporodó rendszereibe, illetve bevándorlókból, akik számára kulturális és politikai hálózataik – melyek a társadalmi újratermelés részét képezik – a társadalmi gyakorlat alternatív normáit, az ellenállás alternatív lehetőségeit nyújtják.

Összefoglalva tehát a célom nem az, hogy amellett érveljek, hogy a New Yorkhoz,

Londonhoz és Tokióhoz hasonló városoknak nincs hatalmuk a városi terek és magas szintű pénzügyek globális hierarchiájában. A pénzügyi és más irányító funkciók ezen központokban való koncentrációja tagadhatatlan. Pusztán megkísérlem ezt a hatalmat kontextualizálni azzal, hogy megkérdőjelezzem a közkeletű feltételezést, miszerint a pénzügyi tőke hatalma feltétlenül mindenekfelett való, hogy megkérdőjelezzem azokat a feltételeket, melyek alapján egy várost „globálisnak” neveznek. Ha elfogadjuk az állítást, hogy az úgynevezett globalizáció elsősorban a termelés globalizációjából következik, akkor feltételezem, hogy arról való értékelésünknek is tükröznie kellene ezen állítást, hogy mitől válik egy város globálissá.

VÁROSREHABILITÁCIÓ: A DZSENTRIFIKÁCIÓ MINT GLOBÁLIS VÁROSI STRATÉGIA

A következőkben léptéket váltok, és a dzsentrifikáció folyamatára koncentrálok. A huszonegyedik századi neoliberalis urbanizmus két dimenziója az ázsiai és latin-amerikai városi tapasztalatok egyenlőtlen figyelembevétele – különösen az új urbanizmus szempontjai szerint –, valamint a dzsentrifikáció általános, globális városi stratégiává válása. Első ránézésre a két dimenzió egymástól teljesen különálló – az egyik a globális hatalom központjainak luxuslakásairól, a másik az integrálódó perifériák urbanizmusának új modelljeiről szól. Valóban, az új urbanizmus ellentétes tapasztalatait fejezik ki, de éppen ez a fő szempontom. A neoliberalis urbanizmus a társadalmi, gazdasági és földrajzi elmozdulások széles spektrumát foglalja magába, és az ellentétes érvek lényege az, hogy alátámasszák a neoliberalis urbanizmus változatosságát, illetve azt, hogy ezek az ellentétes világok hogyan illelnek össze.

A legtöbb szerző dzsentrifikációról alkotott képe szorosan kötődik az 1960-as években Ruth Glass szociológus által leírt folyamathoz, aki a jelenséget mint fragmentált folyamatot írta le (1964: xviii):

„London számos munkásosztálybeli negyedét – egyiket a másik után – elfoglalta az alsó és felső középosztály. A megkopott, szerény menedékeket és viskókat (melyekben két szoba volt fent és kettő lent) bérleti szerződésük lejárta után átvették, és elegáns, drága rezidenciákká alakították. A korábbi vagy közelmúltbeli periódusokban leértékelődött nagyobb viktoriánus házak – melyek olcsó tömegszállásként (*lodging houses*) vagy más módon szolgálták sok ember lakhatását – ismét felértékelődtek... Ha a »dzsentrifikációnak« ez a folyamata egyszer elindul egy városnegyedben, akkor rohamosan folytatódik mindaddig, amíg az eredeti munkásosztálybeli lakók nagyobb részét, vagy lehetőség szerint mindenkit, ki nem szorítanak, és a városrész teljes társadalmi karaktere meg nem változik.”

Majdnem költői módon ragadta meg Glass ezen folyamat újdonságát, melynek során egy új városi „dzsentri” átalakítja a munkásosztálybeli városrészeket. Most pedig vegyünk egy aktuálisabb szöveget 35 évvel későbből, ismét Londonból. A következő egy részlet az 1999-es „Városi reneszánsz” rendeletből (DETR 1999), melyet az Egyesült Királyság Környezeti, Közlekedési és Régióügyi Osztálya (*UK Department of the Environment, Transport and the Regions*) által megbízott különleges Városi Munkacsoport adott ki:

„A Városi Munkacsoport azonosítani fogja a városi hanyatlás okait [...] és a gyakorlati megoldásokat, melyek alkalmasak arra, hogy visszahozzák az embereket városainkba, községeinkbe és városrészeinkbe. Ez fogja megalapozni a városrehabilitáció új vízióját [...] [A következő huszonöt év során] az új lakások 60 százalékát korábban már fejlesztett területeken kell építeni [...] Elvesztettük az ellenőrzést városaink és községeink felett, lehetővé tettük, hogy a rossz tervezés, a gazdasági szétaprózódás és a társadalmi polarizáció tönkretegye őket. A XXI. század eleje a változás pillanata, mely [megteremti] a városi reneszánsz lehetőségét.”

A városi reneszánsznak ez a nyelvezete természetesen nem új, viszont itt sokkal nagyobb jelentőséget nyer. A városi újjáépítés ambícióinak léptéke drasztikusan kitágult. Míg a nyugati városok háború utáni, államilag finanszírozott városmegújítása (*urban renewal*) elősegítette a szétszóródott, magánpiaci dzsentrifkációt, addig ez a dzsentrifkáció a belvárosi telek- és ingatlanpiacok 1980-as évek óta tartó egyre intenzívebb privatizációjával karöltve megteremtette azt az alapot arra, hogy a nagy léptékű, sokrétű, az 1960-as évek városmegújításait messze meghaladó városrehabilitációs tervek kibontakozzanak. A városrehabilitáció jelenlegi nyelvezete, különösen Európában, nem egysíkú: többek között arra mutat rá, hogy a dzsentrifkáció általánossá válik a városi tájban.

Szeretném felhívni a figyelmet néhány kulcsfontosságú különbségre a Glass és a DETR által bemutatott víziók között. Míg Glass számára az 1960-as évekbeli dzsentrifkáció egy marginális furcsaság volt az islingtoni ingatlanpiacon – a mosdatlan tömegek közé merészkedő laza diplomások különös városi sportja –, addig a huszadik század végére a brit városi közpolitikák központi céljává vált. Glass történetének főszereplői az egy adott városrészbe beköltöző közép- és felső középosztály tagjai voltak, a harmincöt évvel későbbi városrehabilitáció ágensei pedig a kormányzati, vállalati szereplők vagy a vállalati-kormányzati partnerségek. Ez a látszólag felfedező jellegű, tervezetlen folyamat, mely a háború utáni ingatlanpiacon ütötte fel a fejét, mostanra ambiciózusan és aprólékosan megtervezetté vált. Ami korábban teljességgel véletlenszerű volt, az ma egyre inkább szisztematikus. A dzsentrifkáció folyamata léptékében és változatosságában is gyorsan fejlődött, míg a szűken értelmezett lakossági rehabilitációs projektek, melyeket az 1960-as

és 70-es években a folyamat szempontjából paradigmaticusnak tekintettek, mára nem csak a városi tájképben, hanem a városelméleti szakirodalomban is furcsának tűnnek.

Talán a legfontosabb, hogy egy nagyon lokális jellegű realitás, melyet először Londonban, New Yorkban, Párizsban, Sydney-ben és más hasonló városokban tapasztaltak, mára gyakorlatilag globálissá vált. Fejlődése egyszerre volt horizontális és vertikális. Egyrészt a dzsentrifkáció folyamata gyorsan leereszkedett a városi hierarchiában; ma nem csak a legnagyobb városokban nyilvánvaló jelenség, hanem valószínűlegbb központokban is: korábbi ipari városokban (pl. Cleveland, Glasgow), kisebb városokban (mint Malmö, Granada) vagy akár korábbi mezővárosokban (mint Lancaster, Pennsylvania vagy a csehországi Český Krumlov). Másrészt pedig földrajzilag is elterjedt a folyamat, és dzsentrifkációról szóló beszámolók érkeznek Tokiótól Teneriféig (Garcia 2001), Sao Paulótól a mexikói Puebláig (Jones–Varley 1999), Fokvárostól (Garside 1993) a Karib-térségig (Thomas 1991), Sanghajtól Szöulig. Némileg ironikusan még Hobartban, Tasmania fővárosában is dzsentrifkáció zajlik, ahova pedig az orvadász és lázadóvá vált kismemizett brit parasztokat száműzték a tizenkilencedik században, akik viszont megsemmisítették a helyi lakosságot.

Természetesen a dzsentrifkációnak ezek az esetei nagyon változatosak és egyenetlen eloszlásúak, sokkal változatosabbak, mint a dzsentrifkáció korai európai vagy észak-amerikai gyakorlata. Meglehetősen vegyes jellegű helyi gazdaságokból és kulturális együttállásokból erednek, és komplikált módon kapcsolódnak a tágabb nemzeti és globális politikai gazdaságokhoz. Fontos felhívni a figyelmet erre a kezdetben marginális, az 1960-as években azonosított városi folyamatra, mely gyors fejlődés után a kortárs urbanizmus jelentős dimenziójává vált. Akár annak furcsa formájában, melyet Glass viskói jelenítenek meg, akár huszonegyedik századbeli társadalmilag szervezett formájában, a dzsentrifkáció előrevetíti a munkásosztálybeli lakosok kiszorítását a városközpontokból. Mégis, a folyamat osztályjellege, ami a dzsentrifkáció Glass-féle verziójában nyilvánvaló, a brit munkáspárti kormány szóhasználatában következetesen rejtve marad. Ez a jellegzetes csend ugyanannyit elárul a város társadalmi és kulturális földrajzának változásáról, melyhez a változó gazdaságföldrajz párosul, mint annak láthatóbb és beszédesebb jelei.

Észak-Amerika és Európa kontextusában a dzsentrifkáció három hullámát lehet azonosítani (Hackworth 2000). Az első hullám az 1950-es években kezdődött, és a Glass által megfigyelthez hasonló sporadikus dzsentrifkációnak lehet tekinteni. Ezt az 1970-es és 1980-as években egy második hullám követte, melynek során a dzsentrifkáció egyre inkább összefonódott a városi és gazdasági átstrukturálódás tágabb folyamataival. Hackworth (2000) ezt a dzsentrifkáció „lehorgonyzási” szakaszának nevezi. Az 1990-es években bontakozik ki a harmadik hullám, melyet tekinthetünk a dzsentrifkáció általánossá válásának is. A dzsentrifkációnak ez az evolúciója persze jelentős

különbségekkel zajlott különböző városokban és városnegyedekben a különböző időbeli ritmusoknak megfelelően. Mexikóvárosban például közel sem olyan tőkeerős és elterjedt a jelenség, mint New Yorkban. Coyoacánon kívül csak a városközpontra korlátozódik, és itt közel semmilyen empirikus érvényességgel sem lehet a dzsentrifikáció három azonosítható hullámát szétválasztani. Szöulban vagy Sao Paulóban a folyamat földrajzilag izolált és még csak gyerekcipőben jár. A Karib-térségben a dzsentrifikáció és a globális tőke közötti erősödő kapcsolatok általában a turizmuson keresztül szivárognak be, ami speciális színezetet ad a jelenségnek. A Temze mindkét partja mentén elterülő régi kikötő- és raktárépületek mérföldről mérföldre történő átalakítása arra enged következtetni, hogy a londoni dzsentrifikáció terjeszkedőbb, mint a legtöbb amerikai nagyvárosé. Amennyiben a dzsentrifikáció a tágabb értelemben vett társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatok kifejeződése, úgy a bármely városban zajló dzsentrifikáció tükrözni fogja az adott hely sajátosságait abban a tekintetben, ahogy város tereit alakítja.

A dzsentrifikáció, különböző mértékben bár, de az 1990-es évekre a világon mindenhol a városi önkormányzatoknak a magántőkével partnerségben megvalósított kulcsfontosságú városi stratégiájává vált. Az Európában bizonyos helyeken a tizenkilencedik század végére, Észak-Amerikában pedig a Progresszív Érából Roosevelt New Dealjébe való átmenet időszakára visszanyúló liberális városi politika fokozatosan megbukott, kezdve az 1970-es évek politikai és gazdasági válságával, majd ezt követően az 1980-as években előretörő konzervatív nemzeti kormányokkal. Reagantól Thatcherig és később Kohlrig a liberális várospolitika gondoskodó intézkedéseit szisztematikusan gyengítették vagy lebontották nemzetállami szinten, és a dzsentrifikációt korlátozó közpolitikák helyét átvette a városi épített környezet államilag támogatott magánpiaci átalakítása. Ezt az átalakulást tovább erősítette a neoliberalis vezetők következő hulláma – Clinton, Blair, Schröder –, a dzsentrifikáció új fázisa tehát a felsőbb társadalmi osztályok jelentősebb győzelmével párosul nem csak a nemzeti hatalomban, hanem a várospolitikában is. A huszadik század végére az állami tervezés, illetve a köz- és magántőke összehangolt és módszeres partnersége által hajtott dzsentrifikáció betöltötte a liberális várospolitika megszűnése miatti űrt. Más helyeken, ahol a városokat nem a liberális várospolitika szerint kormányozták a huszadik század nagy részében, a változás másképp zajlott, de a régi városközpontok tág értelemben vett dzsentrifikációjának a globális piacon versenyképes városi stratégiaként való felkarolása itt is hasonló irányba mutat. Ilyen szempontból a századforduló neoliberalizmusa a korábban első és harmadik világnak nevezett régiók nagyvárosi tapasztalatainak konvergenciája felé mutat.

A dzsentrifikáció általánossá válásának különböző dimenziói vannak. Ezeket öt, egymással összefüggő tulajdonsággal lehet leírni: az állam megváltozott szerepe; a globális pénzügyek átható jelenléte; a politikai ellenállás változó szintjei; földrajzi

szétszóródás, és a dzsentrifikáció általánossá válása. Vizsgáljuk meg egyesével ezeket a tényezőket. Először, a dzsentrifikáció második és harmadik hulláma között az állam szerepe jelentősen megváltozott (Hackworth és Smith 2001). Az 1990-es években megfordult a dzsentrifikáció szubvencionálásából való relatív nemzetállami visszahúzóds (mely tendencia az 1980-as években jellemző volt), és megerősödtek a magántőke és a helyi kormányzatok közötti kapcsolatok, aminek eredményeként nagyobb, költségesebb és szimbolikusabb jelentőségű fejlesztések valósultak meg Barcelona tengerpartjától a berlini Potsdamer Platzig. A várospolitikai immár nem törekedett a gazdasági növekedés irányának meghatározására vagy szabályozására, hanem inkább alkalmazkodni igyekezett – közvetlenül vagy adókedvezmények formájában – a piac profitmaximalizációja által kialakított irányokhoz.

A globális tőke új szerepe a dzsentrifikáció általánossá válására is meghatározóan hat. A londoni Canary Wharftól a Battery Park Cityig – melyek ugyanannak a kanadai cégnek a fejlesztései – könnyű rámutatni a városközpontok nagy megaberuházásaiiba újonnan beáramló globális tőkére (Fainstein 1994). Legalább ennyire figyelemre méltó viszont az, hogy a globális tőke milyen mértékben szivárgott le a szerényebb, városnegyed-léptékű fejlesztések szintjére. Ilyen szempontból emblematikus egy új, hatvanegy lakásos lakóépület a New York-i Lower East Side-on, két mérföldre a Wall Streettől, ahol minden lakásba a legmodernebb széles sávú internet van bekötve. Ez globális városi léptékben kis beruházásnak számít, de szakszervezetekbe nem tartozó bevándorló munkások építették (ami az 1990-es évek New Yorkjának megdöbbentő fejleménye), a befektető izraeli, a finanszírozás legfőbb forrása pedig az Európai Amerikai Bank (*European American Bank*) (Smith és DiFilippis 1999). Szintén a dzsentrifikáció legutóbbi hullámának védjegye, hogy a globális tőke lenyúl a városnegyedek szintjére.

Harmadrészt felmerül a dzsentrifikációval szembeni ellenállás kérdése. Amsterdamtól Sydney-ig, Berlinton Vancouverig, San Franciscótól Párizsig a dzsentrifikáció második hullámát rengeteg hajléktalan-, házfoglaló-, lakhatási és más dzsentrifikációellenes mozgalom és szervezet kibontakozása kísérte, melyek a képviselt ügyek átfedései alapján gyakran lazán kapcsolódtak egymáshoz. Ezek ritkán alkottak városszintű mozgalmat, viszont ahhoz elég erősen támadták a dzsentrifikációt, hogy minden esetben a városi politikusok és rendőri erők célpontjává váljanak. A többi tényezőtől függetlenül is arról tanúskodott a dzsentrifikációellenes mozgalmakkal szemben alkalmazott elnyomás fokozódása az 1980-as és 1990-es években, hogy az ingatlanfejlesztés egyre fontosabb szerepet játszik az új városi gazdaságban. A városok politikai rendszere a gazdasági profiljukkal összhangban változott, és a liberális várospolitikai leszerelése legalább annyira jelentett politikai, mint gazdasági lehetőséget a városi hatalom új rezsimjei számára. A revansista város (Smith 1996) kialakulása nem csak New York-i jelenség volt: ezzel

szembesülünk az 1980-as évek házfoglaló-ellenes kampányaiban Amszterdamban, a (nagyreszt bevándorló) hajléktalanok táborai elleni rendőri támadásokban Párizsban, és abban is, hogy a New York-i zéró tolerancia technikáit a világ számos rendőrsége átvette. Sao Paulóban a város utcáin élőkkal szemben alkalmazott rendkívül elnyomó taktikákat a New Yorkból származó „zéró tolerancia”, „tudományos” doktrínájának fogalmaival racionalizálják. Ezen esetek mindegyikében az új revansizmust nyíltan azzal igazolták, hogy biztonságossá szeretnék tenni a várost a dzsentrifkáció számára. Az új autoritarianizmus egyszerre fojtja el az ellenállást és teszi a dzsentrifkáció számára biztonságossá az utcákat.

A legutóbbi fázis negyedik jellemzője, hogy a dzsentrifkáció kiterjed a városközpont kivül fekvő területekre is. Ez korántsem zökkenőmentes vagy rendszerezett folyamat, viszont ahogy a dzsentrifkáció felviszi a központ telek- és ingatlanárait (még a régi, nem átalakított ingatlanok esetében is), a távolabb eső városrészeket is magával ragadja a dzsentrifkáció lendülete. Az elterjedés mintázata nagyon változatos, és az építészettől és parkoktól a víz közelségéig sok minden befolyásolja. Elsősorban a tőkebefektetés és tőke kivonás városi tájban leképeződő történeti mintázataihoz igazodik. Minél egyenetlenebb volt a tőkebefektetés kezdeti kifelé terjeszkedése, és minél egyenetlenebb volt a tőke kivonulása ezekről az új területekről, annál egyenetlenebb lesz a dzsentrifkáció elterjedése is. Ugyanennek megfelelően azon városokban, ahol a térbeni terjeszkedés nagy része a közelmúltban zajlott, és ahol a tőke folyamatos kivonulásának a lehetőségei le voltak határolva, ott a dzsentrifkáció elterjedése hasonlóan korlátozott lehet.

Végül pedig az új típusú dzsentrifkáció legalapvetőbb megkülönböztető jegye az, ahogy a legutóbbi fázisban egyes szektorokon belül általánossá vált. Az 1950-es, 1960-as és 1970-es évek városmegújításai sok város központjának teljes körű átalakítását tűzték ki célul, és a folyamat során a városi gazdaság számos szektorát galvanizálták. Ugyanakkor ez a folyamat erőteljesen szabályozott, valamint gazdaságilag és pénzügyileg korlátozott volt az állami finanszírozástól való függőség miatt, aminek köszönhetően a társadalmi szükségszerűség tágabb kérdéseit, mint például a szociális alapú lakhatást is figyelembe kellett vennie. Ezzel szemben a városmegújítás utáni első dzsentrifkációs hullám az állami szektortól való jelentős függetlenség jegyében zajlott. A jelentős állami támogatás ellenére a magánpiaci tőkét csak a harmadik hullámban alkalmazták annak teljes súlyával. A dzsentrifkáció legutóbbi hullámát ezáltal számos városban a vállalati és állami hatalom és gyakorlatok új ötvözeze jelzi, ami a korábbiaknál sokkal nagyratörőbb kísérletet jelent a városok dzsentrifkációjára.

A város középosztály számára való visszavétele sokkal többet jelent a dzsentrifkált lakások biztosításánál. A harmadik hullámos dzsentrifkáció teljes városrészek új tájképekké való átalakításának eszközévé vált, melyek egy átfogó, osztályalapú városi átalakítás

előfutárai. Ezek az új városi tájképkomplexumok a lakhatást vásárlással, éttermekkel, kulturális szolgáltatásokkal (vö. Vine 2001), nyitott terekkel, munkalehetőségekkel integrálják – a kikapcsolódás, fogyasztás, termelés, élvezet, valamint a lakhatás teljesen új komplexumait alkotják. Ugyanennyire fontos, hogy a dzsentrifikáció városi stratégiája összefűzi a globális pénzügyi piacokat a nagy és közepes ingatlanfejlesztőkkel, a helyi kereskedőket és ingatlanulajdonosokat a márkakereskedőkkel, mindez betetőzve a városi és helyi kormányzatokkal, akik szerint a pozitív társadalmi hatások a piactól, és nem pedig annak szabályozásától várhatóak. Kulcsfontosságú, hogy az ingatlanfejlesztés a város gazdasági *termelésének* központi elemévé, vagyis önmagában vett céllá válik, amit a munkahelyekre, adókra és turizmusra való hivatkozás igazol. Az 1960-as években alig elképzelhető módon a világ különböző pontjain a városközpontokban épülő új dzsentrifikációs komplexumok egyre inkább a versengő városi gazdaságok megkérdőjelezhetetlen tőkefelhalmozási stratégiájává váltak. Ebben rejlik az új urbanizmus tágabb keretével való egyik központi kapcsolat, melyre rövidesen visszatérünk.

A dzsentrifikáció globális városok közötti verseny jegyében való stratégiai kisajátítása és általánosítása a „városrehabilitáció” nyelvezetében kerül a leginkább kifejezésre. Ez a folyamat egybecseng az állam növekvő szerepével a városi változások új hullámában, és nem az Egyesült Államokban, hanem Európában haladt leginkább előre. Lehet, hogy Tony Blair munkáspárti kormánya a dzsentrifikáció „városrehabilitációként” való újrafelfedezésének legszókimondóbb támogatója, de a dzsentrifikáció Európa-szerte jelenlévő folyamat. Dániában például 1997 óta a rehabilitáció külön Városrehabilitációs Államtitkárság által irányított hivatalos politika, a berlini bürokraták pedig mostanra az 1990 utáni teljes újjáépítési periódust a „városrehabilitáció” időszakának tekintik. 2000 decemberében nagy konferenciát tartottak Párizsban a következő címmel: „Konvergencia a városrehabilitáció és lakáspolitiká terén Európában”. A konferencia résztvevői az Európai Unió minden kormányát képviselő szakpolitikusok és tanácsadók, valamint néhány tagságra aspiráló, EU-val szomszédos ország képviselői voltak, és brosurája szerint azt a célt tűzte ki, hogy továbblendítse a „lakhatásról és rehabilitációról” szóló diskurzust... a fizikai fejlesztés szűk körű értelmezésén túlra, és megvizsgálja, hogy milyen intézményi berendezkedést kell létrehozni” annak érdekében, hogy a „városrehabilitáció” ténylegesen megvalósuljon. A konferencián résztvevők célja gyakorlati és átfogó volt: a nagyléptékű városi átalakuláshoz stabil kapcsolatra van szükség a „szociális lakhatást biztosítók, a magánbefektetők, [és] a képzésért vagy rendfenntartásért felelős szervek”, valamint a „helyi rehabilitációs szervek, helyi hatóságok és nemzeti kormányok” között. A rehabilitációs politikák sokrétűek, és számos olyan törekvést is magukban foglalnak, melyeket általában nem illetnének a „dzsentrifikáció” címkéjével, ugyanakkor van relevanciája annak, hogy ezeket a kezdeményezéseket – a brit városrehabilitációs manifesztót, az európai állami

politikákat és az Európa-szintű rehabilitációs politika létrehozására tett kísérletet – az arra való legambiciózusabb törekvésnek tekintjük, hogy a dzsentrifkációt a transznacionális városi politikák középpontjába emeljék.

Az új „városrehabilitációs” napirendnek számos szembeötlő aspektusa van. Az első a lépték kérdése. A „városrehabilitációs” stratégiák nemzeti határokon átívelő koordinációja eddig példa nélküli. A második világháború után nyilván számos külföldi forrása volt az európai városok újjáépítésének, az ezt követő városmegújítási (*urban renewal*) programok határozottan nemzeti eredetűek, finanszírozásuk és léptékük voltak. Ma ezzel szemben az Európa-szerte kibontakozó városregenerációs kezdeményezések egy soha nem látott léptékű, nemzeteken átívelő dzsentrifkációs hullám előfutárai. Az egyik legfontosabb aggodalom azzal kapcsolatos, hogy hogyan lehet a lakhatással kapcsolatos kezdeményezéseket az „egyéb rehabilitációs tevékenységekkel” integrálni. A párizsi konferencia címe is azt sugallja, hogy a lakhatásközpontú dzsentrifkációs politikáról a tágabb alapokon nyugvó multiszektoriális „regenerációra” való áttérés még nem zajlott le és – az USA-val ellentétben – a szociális alapú lakhatást itt nem lehet teljes mértékben kizárni a rehabilitáció víziójából. Bár egy európai szintű, államközpontú városrehabilitációs stratégia még messze nem lépett működésbe, a kontinens eurokratái, fejlesztői és befektetői számára már a láthatáron van. Így válik világossá egy az új urbanizmus korábbi leírásával kapcsolatos tényező: a dzsentrifkáció harmadik hulláma egyre inkább kifejezi a városi lépték nemzetihez és globálishoz képest való újrapozicionálását.

A második földrajzi fókusz kérdése. Az 1999-es brit rehabilitációs manifesztó látszólag odafigyel a külvárosok folytatódó terjeszkedésének környezeti következményeire, ezért lefekteti, hogy a következő huszonöt év alatt bekövetkező új lakásfejlesztések 60 százaléka „barnamezős” területeken – vagyis olyan városi területen, mely már legalább egy fejlesztési cikluson átesett – kell, hogy történjen. Ez a törekvés nyilvánvalóan azokat a régebbi városi területeket célozza majd, melyek folyamatos töke kivonáson mentek keresztül. Ezek a területek ugyan bárhol lehetnek a várostérségekben, mégis ésszerű azt gondolnunk, hogy a városközpontokban vagy azok közelében koncentrálódnak. Rehabilitációként tálalva a dzsentrifkációt így új, pozitív színben és egy szükségszerű környezeti stratégia részeként tüntetik fel.

Ehhez kapcsolódik a „társadalmi egyensúly” kérdése, illetve annak szükségessége, hogy – ahogy a rehabilitációs stratégia fogalmaz – „visszahozzuk az embereket a városainkba” (DETR 1999). A „társadalmi egyensúly” jó dolognak tűnik – ki lenne a társadalmi egyensúly ellen? – mindaddig, amíg meg nem vizsgáljuk a „rehabilitációval” célzott városrészeket, aminek nyomán világossá válik, hogy a stratégia részét képezi a közép- és felső középosztály jelentős gyarmatosító tevékenysége. A politikus, a tervező vagy a közigazdász számára a londoni Brixton társadalmi egyensúlya a fehér középosztály „visszahozatalát” jelenti. A

„társadalmi egyensúly” hívei ritkán – ha egyáltalán valaha – hangsúlyozzák azt, hogy a fehér városrészeket ki kellene egyenlíteni egyenlő számú afrikai, karibi vagy ázsiai származású lakossal. Tehát nem „az embereket” úgy általában kell „visszahozni a városainkba”; ez a felszólítás nem szól a walesi szénbányászoknak, a bajor farmokon dolgozóknak, a breton halászoknak. Az emberek városokba való visszahozatalának felszólítása mindig egy önérdékű felszólítás arra, hogy a fehér közép- és felső középosztályok vegyék vissza a hatalmat a legnagyobb városok politikai és kulturális gazdasága, valamint földrajza felett. Ha megbolygatjuk a városba visszavártak csoportjának azonosságát övező szimptomatikus csendet, akkor felszínre kerül a folyamatot alakító osztályalapú politika.

A következő a „regeneráció” sterilizáló nyelvezetének önmagában vett kérdése. Először is, honnan származik ez a nyelvezet? Ez a biomedikus és ökológiai kifejezés – egy máj vagy egy erdős rész regenerálódhat – azt sugallja, hogy a város stratégiai jellegű dzsentrifikációja valójában természetes folyamat. A regenerációs stratégiák támogatása ezáltal elfedi a városi változás alapvetően társadalmi eredetét és céljait, és eltörli az ezen stratégiák forrását jelentő, nyerteseket és veszteseket kitermelő politikákat. A dzsentrifikáció általában kiszorítással jár, viszont sem a brit „városrehabilitációs” manifesztó, sem a párizsi Európa-konferencia napirendje nem tanúsítja azok sorsának bármilyen elismerését, akiket a város javasolt visszahódítása kiszorít.

A regeneráció nyelvezete jó színben tünteti fel a dzsentrifikációt. A dzsentrifikáció éppen amiatt vált a fejlesztők, politikusok és bankárok számára csúnya szóvá, mert nyelvezete az igazat mondja a „városmegújulást” kísérő osztályalapú átalakulással kapcsolatban. Így abban az ironikus helyzetben találjuk magunkat, hogy az Egyesült Államokban, ahol az osztály nélküliség ideológiája rendkívül elterjedt, a dzsentrifikáció nyelvezete meglehetősen általánosan használt, míg Európában el van nyomva. Ezért Bochumtól Brixtonig még azokat a látszólag progresszív tervezőket és helyi képviselőket – akik még mindig szocialistaként tekintenek magukra, és mélyen érzékenyek lehetnek a kiszorítás veszélyeire – is olyan mértékben elvarázsolta a „regeneráció” bürokratikus ígérete, hogy a városközpontok széles körű dzsentrifikációjának integrált programja jórészt láthatatlan marad. A „városrehabilitáció” nem csak a dzsentrifikáció eddig példa nélküli léptéken tervezett és finanszírozott új hullámát jelenti, hanem az európai dzsentrifikáció kritikai értelmezését esztétizáló nyelvezet győzelmét is, ami a város neoliberais víziójának jelentős ideológiai győzelméről tesz tanúbizonyságot.

Nem az a cél, hogy a regenerációs és dzsentrifikációs stratégiákat egy az egyben megfeleltessük egymásnak, vagy hogy minden regenerációs stratégiát a dzsentrifikáció trójai lovaként elítéljünk. Amellett szeretnék inkább érvelni, hogy a dzsentrifikáció egy erőteljes, bár gyakran álcázott szándék a városregenerációs stratégiákon belül. Ezért kérdőjelezem meg kritikai módon az ideológiai sterilizációt, mely elfedi a dzsentrifikáció

kérdését, miközben a folyamat léptéke egyre fenyegetőbbé és a dzsentrifkáció tágabb neoliberális urbanizmusba való felszívódása egyre kézzelfoghatóbbá válik. A dzsentrifkáció globális városi stratégiája a neoliberális urbanizmus beteljesítő jelensége. Az állami adományokkal megtámogatott piac révén mobilizálja az egyéni tulajdonigényeket.

KONKLÚZIÓ

Jelen cikkben két meglehetősen különböző gondolatmenetet mutatok be. Egyrészt megkérdőjelezem azt az eurocentrikus feltételezést, hogy a globális városokat az irányító funkcióik, nem pedig a tőkefelesleg globális termelésében való részvételük szerint kell meghatározunk. Másrészt pedig ki szeretném emelni, hogy a dzsentrifkáció mint versenyképes városi stratégia milyen módokon fejlődött ugyanebben a globális gazdaságban. A dzsentrifkáció globális városi stratégiaként való általánossá válása az 1990-es évek utáni időszakban két szempontból is sarkalatos szerepet játszik a neoliberális urbanizmusban. Egyrészt betölti az űrt, melyet a huszadik századi liberális várospolitika felszámolása hagyott maga után. Másrészt pedig a központi és belső városrészek ingatlanpiacának felértékelődését hozza, melyek a *termelőtőke*-befektetés virágzó szektoráivá válnak: a termelőtőke globalizációja felkarolja a dzsentrifkációt. Ez nem volt sem elkerülhetetlen, sem véletlen. A városok globálissá válásával bizonyos meghatározó jellegzetességeik is azzá váltak. A dzsentrifkáció kialakuló globalizációja, mint maguké a városoké, bizonyos gazdasági és társadalmi érdekek mások feletti győzelmét, a (neoliberális) gazdasági elbizakodottság dzsentrifkáción keresztül történő megerősítését jelenti (Smith és DiFilippis 1999).

Mindenütt – még ott is, ahol maga a dzsentrifkáció korlátozott marad – szembejön a városi ingatlanpiacoknak a tőkefelhalmozás eszközeként való mobilizációja. A Kuala Lumpurhoz, Szingapúrhoz, Rio de Janeiróhoz és Mumbaihoz hasonló városokban az 1990-es években megsokszorozódó ingatlanárak további tünetei az ingatlanipar neoliberális urbanizmus meghatározó magjába való intenzív beolvasásának. A tőkekoncentrációnak ugyanazon folyamatai, melyek a termelés és társadalmi újratermelés közötti ellentmondást kiélezi, egyben erősítik a dzsentrifkációs folyamatot is, habár ez természetesen különböző helyeken nagyon különböző módokon jelenik meg. Mumbaiban az 1990-es évek közepének piaci deregulációja és globális versenye „extravagánsan magas árakhoz” vezetett, melyek rövid időre még a New York-i, londoni és tokiói árakat is felülmúlták (Nijman 2000: 575). Az 1996-os év rendkívül gyorsan változó szélsőségei visszaszorultak, viszont a mumbai ingatlanpiac felső szegmense mára már végérvényesen a világ nagyvárosainak ingatlanpiacával áll versenyben, és ennek a

jelenségnek köszönhetően kisléptékű, de nagyon is valóságos dzsentrifkáció indult be bizonyos városrészekben.

Míg az 1970-es évek előtti gazdasági versenyben a regionális és nemzeti gazdaságok ütköztek meg egymással, addig az 1990-es évekre a verseny új földrajzi tengelyén városok állnak szemben egymással a globális gazdaságban. Ez a verseny nem pusztán az ipari termelés odavonzásáról és megtartásáról szól, hanem a városok lakhatási és turisztikai célpontként való hirdetéséről is. Ez explicit módon megjelent a brit rehabilitációs politikákban, mint például az 1990-es évekbeli *City Challenge*-ben (Városi Kihívás) (Jones és Ward 2002), vagy hasonlóan nyilvánvaló New Yorktól Atlantáig és Vancouverig, ahol a fejlesztendő turizmus keretein belül igazolták a hajléktalanellenes politikákat. A *Travel and Leisure* (Utazás és kikapcsolódás) magazinnak immár rendszeres eleme, hogy kisajátítja a „feltörekvő gazdaságok” nyelvezetét annak érdekében, hogy felhívja a figyelmet a „feltörekvő városokra”. Montevideo „pezsgő kávéházi életéről” nevezetes; Tunisz „pompája Prágát és Bécsset idézi”; „Panamaváros a [csatornaváros] kulturálisan bölcs kapujaként prezentálja magát”: „Amint elhelyezkedtél, menj ki, és vásárolj”; és „Krakkó reneszánszát éli” (On the Town 2000: 50). Hasonló törekvések vezérelték Giuliani polgármester városi propagandáját is a Világkereskedelmi Központ katasztrófája után: „Menjetek ki, és éljetez normális életet”, buzdított három nappal szeptember 11-e után. „Menjetek éttermekbe, menjetek színházba, hotelekbe, és költsetek pénzt.”

Lefebvre (1971) egy helyen amellett érvel, hogy az urbanizmus átveszi az industrializáció szerepét, és a kapitalista expanzió új mozgatórugójává válik: lehet, hogy az industrializáció hozta létre a szisztematikus urbanizációt, de most az urbanizáció hozza létre az industrializációt. Ez az állítás nem állta ki az idő próbáját, különösen az ipari termelés globalizációjának és Kelet-Ázsia expanziójának fényében – mely Lefebvre idejében még bőven váratott magára. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy valami nagyon valóságosat várt a jövőtől. Globális értelemben persze nem vette át az urbanizáció az industrializáció helyét; az urbanizációt hajtó minden terméket valahol a globális gazdaságban állítanak elő. Ennek ellenére a városi ingatlanfejlesztés – a tágan értelmezett dzsentrifkáció – a városi gazdasági expanzió központi mozgatóerejévé, az új városi gazdaságok kulcsfontosságú szektorává vált. A neoliberális urbanizmus megfelelő elméleti értelmezése tehát vissza kell, hogy térjen Lefebvre érveléséhez, hogy különválassza annak éles meglátásait és túlzásait.

Fordította: Pósfai Zsuzsi

Az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Brenner, Neil (1998): Global cities, glocal states: Global city formation and state territorial restructuring in contemporary Europe. In: *Review of International Political Economy*, Vol. 5., No. 1.: 1–37.
- Castells, Manuel (1977): *The Urban Question*. Edward Arnold.
- Cooper, Matthew (1998): Study says stricter oversight of police would save city money. In: *New York Times*, november 16.: B1, B5.
- Cooper, Matthew (1999): Vote by PBA rebukes Safir and his policy. In: *New York Times*, április 15.: B3.
- Department of the Environment, Transport and the Regions (DETR) (1999): *Towards an Urban renaissance*. Interneten: <http://www.regeneration.detr.gov.uk/utf/renais/> (Letöltve: 2002.02.09.).
- Fainstein, Susan (1994): *City Builders: Property, Politics, and Planning in London and New York*. Basil Blackwell.
- Garcia Herrera, Luz Marina (2001): *Gentrification in Tenerife*. Az ISA Group 21. Konferenciáján előadott tanulmány. Amszterdam, június.
- Garside, Jayne (1993): Inner-city gentrification in South Africa: The case of Woodstock, Cape Town. In: *GeoJournal*, Vol. 30., No. 1.: 29–35.
- Glass, Ruth (1964): *London: Aspects of Change*. Centre for Urban Studies and MacGibbon and Kee.
- Hackworth, Jason (2000): *The Third Wave*. PhD-disszertáció, Department of Geography, Rutgers University.
- Hackworth, Jason – Smith, Neil (2001): The state of gentrification. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92., No. 4.: 464–477.
- Hanson, Susan – Pratt, Geraldine (1995): *Gender, Work and Space*. Routledge.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio (2000): *Empire*. Harvard University Press.
- Harvey, David (1973): *Social Justice and the City*. Edward Arnold.
- Harvey, David (1985): *The Urbanization of Capital*. Basil Blackwell.
- Jones, Gareth – Varley, Ann (1999): The reconquest of the historic centre: Urban conservation and gentrification in Puebla, Mexico. In: *Environment and Planning A*, Vol. 31., No. 9.: 1547–1566.
- Jones, Martin – Ward, Kevin (2002): Excavating the Logic of British Urban Policy: Neoliberalism as the „Crisis of Crisis-Management“. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 473–494.
- Katz, Cindi (2001): Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction. In: *Antipode*, Vol. 33., No. 4.: 708–727.

- Katz, Cindi (2004): *Growing Up Global: Economic Restructuring and Children's Everyday Live*. University of Minnesota Press.
- Lefebvre, Henri (1971): *La Révolution Urbaine*. Gallimard.
- Macleod, Gordon (2001): New regionalism reconsidered: Globalization and the remaking of political economic space. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25., No. 4.: 804–829.
- Mészáros István (2001): *Socialism or Barbarism: From the „American Century” to the Crossroads*. Monthly Review. [Magyarul (2004): Szocializmus vagy barbárság: Az „amerikai évszázadtól” a választútig. I., II., III. In: *Ezredvég*, Vol. 14., No. 5.: 75–83; No. 6-7.: 65–90; No. 8-9.: 89–104.].
- Nijman, Jan (2000): Mumbai's real estate market in the 1990s: Deregulation, global money and casino capitalism. In: *Economic and Political Weekly*, február 12.: 575–582.
- On the Town. Emerging Cities (2000). In: *Travel and Leisure*, január: 42–50.
- Ramsamy, Edward (2001): *From Projects to Policy: The World Bank and Housing in the Developing World*. PhD-disszertáció. Department of Urban Planning, Rutgers University.
- Rose, Damani (1981): Accumulation versus reproduction in the inner city. In: *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. Szerk.: Dear, Michael J. – Scott, Allen John. Methuen: 339–382.
- Sassen, Saskia (1992): *The Global City*. Princeton University Press.
- Sassen, Saskia (1998): *Globalization and its Discontents*. New Press.
- Sassen, Saskia (2000): *Cities in the World Economy*. Pine Forge Press.
- Smith, Neil (1990): *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Basil Blackwell.
- Smith, Neil (1996): *New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Routledge.
- Smith, Neil (2002): Scales of terror: The manufacturing of nationalism and the war for US globalism. In: *After the World Trade Center*. Szerk.: Zukin, Sharon – Sorkin, Michael. Routledge.
- Smith, Neil – Dennis, Ward (1987): The restructuring of geographical scale: Coalescence and fragmentation of the northern core region. In: *Economic Geography*, Vol. 63., No. 2.: 160–182.
- Smith, Neil – DiFilippis, James (1999): The reassertion of economics: 1990s gentrification in the Lower East Side. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 4.: 638–653.
- Swyngedouw, Erik (1996): Reconstructing citizenship, the rescaling of the state, and the new authoritarianism: Closing the Belgian mines. In: *Urban Studies*, Vol. 33., No. 8.: 1499–1521.

- Swyngedouw, Erik (1997): Neither global nor local: „Glocalization” and the politics of scale. In: *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*. Szerk.: Cox, Kevin. Guilford: 137–166.
- Taylor, Peter (1995): World cities and territorial states: The rise and fall of their mutuality. In: *World Cities in a World System*. Szerk.: Knox, Paul – Taylor, Peter. Cambridge University Press: 48–62.
- Taylor, Peter (1999): So-called „world cities”: The evidential structure within a literature. In: *Environment and Planning A*, Vol. 31., No. 11.: 1901–1904.
- Thomas, Gerald (1991): The gentrification of paradise: St John’s, Antigua. In: *Urban Geography*, Vol. 12., No. 5.: 469–487.
- Vine, David (2001): *Development or Displacement?: The Brooklyn Academy of Music and Gentrification in Fort Greene*. [Nem kiadott tanulmány, melyet a következő, Gothamról szóló konferencián adott elő: History of New York, CUNY Graduate Center, október 7.].

*Tom Slater*¹

A KRITIKAI PERSPEKTÍVÁK KILAKOLTATÁSA A DZSENTRIFIKÁCIÓ- KUTATÁSBÓL²

1 Nagyon tanulságos volt számomra három szakértő véleménye – köszönöm bizalmukat. A tanulmánnyal okozott bajkeverés felelőssége teljes mértékben rám hárul, de rendkívül hálás vagyok Neil Brenner, Winifred Curran, Mark Davidson, James DeFilippis, Dan Hammel, David Hulchanski, David Ley, Gordon MacLeod, Kathe Newman, Damaris Rose, Mathieu van Criekingen és Alan Walks támogatásáért és biztatásáért. És végül, Elvin Wyly és Loretta Lees mélységesen leköteleztek, a városi problémák, és különösen a dzsentrifikáció megértéséhez mérhetetlenül sok segítséget és inspirációt kaptam tőlük.

2 Eredeti tanulmány: Slater, Tom (2006): The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 30., No. 4.: 737-757.

Az utóbbi években szokatlanul megnőtt a dzsentrifikáció iránti érdeklődés, amit az e témakörben megjelent publikációk hirtelen sokasodása kísért. Jelen tanulmány a legújabb – úgy tudományos, mint populáris – irodalom egy részére fókuszálva arra keres választ, hogy miért csorbult az előző évtizedekre jellemző kritikai perspektívák éle a dzsentrifikációval kapcsolatban. Miközben a folyamatnak számos oka lehet, itt hármat tárgyalunk részletesen. Az első a dzsentrifikáció okai körüli elméleti és ideológiai perpatvarok felülkerekedése a folyamat által kiváltott hatások elemzésének rovására; a második az alacsony státuszú lakosság térbeli kiszorításának, mint a dzsentrifikáció meghatározó vonásának és mint a kutatás tárgyának elvetése; a harmadik pedig a „társadalmi keveredés” jelszavával operáló neoliberális várospolitikák erőteljes hatása a belső övezetekre. E tanulmány mellett érvel, hogy a kritikai perspektívák „kilakoltatása” egy olyan területről, ahol egykor felettebb elterjedtek voltak, súlyos következményekkel jár a dzsentrifikáció által fenyegetett csoportokra nézve, illetőleg, hogy a folyamattal szembeni politikai célkitűzések hatékonysága szempontjából alapvetően fontos a kifejezés visszakövetelése azoktól, akik révén ez a nemrégiben még „csúnya szó” (Smith 1996) szelídebb jelentést kapott.

„Amikor Bush elnök azt hangsúlyozza, hogy »New Orleans újra az a nagyszerű város lesz«, nehéz elhinni, hogy ez a kormányzat a jó minőségű, biztonságos és megfizethető szociális bérlakások építésére gondol. Sokkal valószínűbb, hogy az Egyesült Államokban ez idáig nem tapasztalt léptékű, nagyarányú dzsentrifikáció lesz az eredmény. A Bush-hurrikán után az evakuált szegény, afroamerikai, munkásosztálybeli embereket nem szívesen fogják visszafogadni New Orleansba, amely minden jel szerint turistamágnesként fog újjáépülni egy, a hurrikánt átvészelő Francia Negyednél³ is mesterkétebb autenticitással bíró, Disneylandre hajazó »BigEasyVille«-ként⁴. Visszatekinthetünk, és beazonosíthatjuk mindazon egyéni, megvalósított vagy elmulasztott döntéseket, amelyek nyomán ez a hurrikán ilyen mértékű szociális katasztrófává vált. De a teljes kép több, mint a részek összessége. Nem egy radikális következtetés azt állítani, hogy a Katrina katasztrófájának dimenzióit nem csupán ezek vagy azok a helyi vagy szövetségi szintű kormányzati lépések, hanem jelentős részben a kapitalista piac, különösen annak neoliberális működésmódjai határozták meg” (Smith 2005).

---

3 A Francia Negyed New Orleans történelmi városnegyede, a mai városközpont egyik része – *a szerk.*

4 A „BigEasyVille” New Orleans becenevéből, „Big easy”-ből és a várost jelentő „ville”-ből áll. A „Big easy” szó szerinti jelentése „nagy nyugi”, mely a várost jellemző lassú, békés hangulatra utalt – *a szerk.*

„Nem sokkal a Katrina lecsapása előtt a város a megfelelő irányba haladt. Miközben a lakosok a politikai korrupció történelmi örökségéből való fájdalmas kijózanodást élték át (45 százalékuk azt vallotta, hogy a városvezetés morális színvonala rendkívül alacsony), egy széles többség úgy érezte, hogy a helyi kormányzat »jó irányba« viszi New Orleansst. A városban tett augusztusi látogatásom alkalmával megdöbbentett a visszatelepültek sokasága, akik számára ez az irányváltás tette ismét vonzóvá New Orleansst. Óriási lelkesedést váltott ki a Greater New Orleans Inc.⁵, Mitch Landrieu kormányzóhelyettes és mások az irányú törekvése, hogy ösztönözzék a régió meglévő technológiai bázisára épülő kreatív iparágak, az egyetemek, az idegenforgalom, a film- és zeneipar fejlődését. [...] New Orleans lakosai tudják, hogy mit akarnak. Többet a gátak újjáépítésénél, a felújított belvárosnál, sőt többet az újraépült házaknál – a város lelkét akarják vissza. Meglátásaik – úgy a dühből, mint a lelkesedésből fakadóak – a gyors megújulás legalapvetőbb forrására, az emberekre hívják fel a figyelmünket, akik nélkül nem lehetséges újjáépíteni a romba dőlt városokat. Bízunk benne, hogy vezetőik ezt tudatosítják, és mindannyiunk számára egy kreatív, sikeres és fenntartható város lenyűgöző modelljét teremtik meg” (Florida 2006).

LATTE ÉS LETARGIA

Mióta elkezdtem írni és kutatni a dzsentrifikáció témakörében, az egyik legemlékezetesebb megjegyzést egy német politológustól hallottam, aki öt éven át lakott Berlin egyik dzsentrifikálódó városrészében, Prenzlauer Bergben. Amikor egy vancouveri workshopon kutatói érdeklődésemről beszéltem, így szólt: „Érdekes. De a dzsentrifikációkutatás nem csak ürgy, hogy menő környékeken szürcsölhesse a lattét?” Ez a tréfának szánt, valójában felettébb éleslátó hozzászólás pontosan megragadta a dzsentrifikációról kialakult populáris, és egyre inkább elterjedő tudományos képet. Ebben többé nem a növekvő lakbérekről, a bérlők zaklatásáról és a munkásosztály kiszorításáról van szó, hanem utcai látványosságokról, menő bárokról és kávézókról, iPodokról, szociális sokszínűségről és laza stílusú ruhaoutletekről. Ahogy David Ley (2003: 2527) hangsúlyozza, a dzsentrifikáció „nem egy mellékes jelenség, hanem a városi átalakulás egyik fő komponense”. A városi önkormányzatok – Richard Florida által ünnepeelt és propagált – „kreatív osztályért” folyó versenye is azt igazolja (ennek szókimondó bírálatát I. Peck [2005]), hogy a dzsentrifikáció – nem annyira a terminus, amely kegyességből továbbra is egyfajta „csúnya szó” maradt (Smith 1996), hanem az a kép, melyben bohém, menő, művészies csoportok lépik el a kávézókat, a galériákat és a kerékpársávokat a korábban a „kreativitást” és a befektetéseket nélkülöző

---

5 A Greater New Orleans Inc. egy a new orleans-i várostárség gazdasági fejlődéséért dolgozó civil szervezet – *a szerk.*

városrészekben – világszerte egyre inkább a város életerős gazdasági jelenének és jövőjének jeleként van beállítva. A neoliberalizmus diskurzív stratégiájának szekerén, amely, hogy elhárítsa a bírálatot és az ellenállást, a versenyen alapuló fejlődés narratívája köré szerveződő választékos nyelvezetet használ (Bourdieu és Wacquant 2001; Tickell és Peck 2003), a technológia, a tehetség és a tolerancia Florida-féle (2002) városainak kellős közepén láthatóan elérkeztünk a rehabilitáció, a revitalizáció és a reneszánsz korszakába. Ebben az alliterációs kavargásban vesztek el azok a kritikai perspektívák, amelyekre korábban a dzsentrifikáció folyamatával és hatásaival kapcsolatos tudásunk épült. Ez a tanulmány annak próbál utánajárni, hogy hogyan és miért lettek kiszorítva a kritikai perspektívák a dzsentrifikációkutatásból, illetve ezek visszaállításának szükségessége mellett érvel abban a kontextusban, amelyben aggasztóan szembetűnő az alacsony jövedelműek és a munkássztyábeliek szüntelenül zajló kiszorítása, a belső övezetek folyamatos középosztályosodása, valamint a lakhatás megfizethetőségének ebből fakadó súlyos problémái. Egy nemrégiben megjelent tanulmányban (Slater et al. 2004) már szó esett a dzsentrifikáció negatív következményeinek firtatását övező látványos letargjáról, ezért ez az írás arra tesz kísérletet, hogy kritikai látószögéből megvizsgálja azt a jelenséget, amit Peck (2005: 760) úgy nevez: „kapucsínó-várospolitika sok habbal”.

DZSENTRIFIKÁCIÓ-HÁLÓ

2000 elején, a dzsentrifikációról a világhálón hozzáférhető nyilvános információk hiányán bosszankodva létrehoztam a *Gentrification Web* (Dzsentrifikáció-háló) nevű internetes oldalt.⁶ Röpké áttekintése is elárulja, hogy semmit sem tudtam (és most sem tudok) a hatékony webdizájnról, de eleget tudtam a dzsentrifikációról ahhoz, hogy szélesebb körben is érthető nyelven összegezhessem évtizedek vitáit, vázoljam a folyamat lényegi vonásait és hatásait, és megosszak néhány releváns honlapot, valamint fényképeket, amelyeket Londonban készítettem. Az oldal hangneme erősen kritikai, részben mert két évvel korábban a lakberek emelkedése engem is kiköltözésre kényszerített London egyik dzsentrifikálódó városrészében, Tootingban bérelt lakásomból, de leginkább azért, mert a dzsentrifikációról szóló szakirodalom, amelyre támaszkodtam, túlnyomórészt kritikai. Miután elindítottam az oldalt, eleinte nem sok visszajelzést és nagyon kevés e-mailt kaptam, és már azon kezdtem tűnődni, hogy miért is vesződtem ennyit. Azonban körülbelül hat hónappal később megváltozott a helyzet, és a mai napig hetente számos levél érkezik a postafiókomba. A menő *Oddbins* borkereskedéslánc volt tulajdonosát, a *Seagrams* értékesítőjét leszámítva, aki a

---

6 <http://members.lycos.co.uk/gentrification>. A honlapom közreadását nem reklámnak szánom; azért említem, hogy utaljak az elindítása óta kapott, a dzsentrifikációt érintő aggasztóan sok kritikai reakcióra.

brit városok dzsentrifkálódó részeinek listáját kérte tőlem, hogy tájékoztathassa a cégvezetést a terjeszkedés lehetőségeiről,⁷ az embereket, akik az évek során felkerestek, egy dolog köti össze – mindannyian ellenzik a dzsentrifkációt az alapján, amit láttak, hallottak vagy átéltek. Szomszédsági egyesületek, kiszorított bérlők és politikai aktivisták mesélték el saját történeteiket a náluk zajló dzsentrifkációról, Bostontól Buenos Airesen át Budapestig; mások a dzsentrifkációval szemben folytatott küzdelmüket dokumentáló fotókat, röplapokat és a tiltakozásukat kifejező műveket csatoltak. Míg a felfordulást és a háztulajdonosok erőszakos módszereit elbeszélő történeteket olykor rendkívül nyomasztó volt olvasni, az ellenállásról és a megfizethető lakhatásért folyó harcról szóló beszámolók felemelőek voltak. Az oldal forgalma alapján lehetetlenség volt nem látni, hogy mennyire súlyos ügy a dzsentrifkáció – hogy egy rettentő felfordulás azoknak városlakóknak az életében, akik nem lakástulajdonosok, dzsentrifkáló új lakók vagy hipszterek. A weboldal nem csupán a tudományosságot és a politikai elkötelezettséget hasznosan ötvöző eszközként vált be – már létezésével tagadja a dzsentrifkációról a médiában és a közpolitikai diskurzusban kialakított latte áztatta képet.

Mindeközben ezt a képet, a levelek beérkezésével egy időben, még inkább erősítették a dzsentrifkáció legújabb tudományos megközelítései, amelyek meglehetősen távol-ságba kerültek a korábbi évtizedekben formálódó dzsentrifkációkutatás radikális és kritikai politikai állásfoglalásától. A közösségek szétzilálódásán és a munkásosztálybeliek kiszorításának igazságtalan következményein túl a megfizethető lakhatás eróziójához kapcsolódó folyamat újabban egyre több kutató szemében kevésbé jelenti azt a problémát, mint régen, vagy ami még rosszabb, egyfajta pozitívumként kerül megítélésre. E tanulmány folytatásában azokat a munkákat vesszük szemügyre, amelyek hozzájárultak ahhoz a mára népszerű, ámde alapvetően hamis felfogáshoz, hogy a dzsentrifkáció „végül is nem annyira rossz”.

TRAGIKUSAN MENŐ?⁸

Sharon Zukin dzsentrifkációról kialakított szemléletének rendkívül figyelemreméltó fordulataként legutóbb társszerzője volt egy tanulmánynak, amely az Alsó-Manhattan részét képező Lower East Side (egy olyan városnegyed, amelyet mérhetetlenül nagy arányban sújtott a dzsentrifkáció és a térbeli kiszorítás) egyik tömbjének kereskedelmi aktivitását vizsgálja, és ebben úgy ítéli meg, hogy „nem mutatható ki a kommerciális dzsentrifkáció

---

7 Nem álltam kötélnek, noha megkísértett a gondolat, hogy egyévi borszállítmányt kérjek cserébe.

8 A „tragikusan menő” (*Tragically Hip*) egy közismert kanadai rockzenekar neve – de ugyanúgy alkalmas elnevezés lehet azon társadalomtudósok csoportjára, akik népszerűsítik a dzsentrifkációt (még ha ezt olykor akaratlanul is teszik).

közösségromboló hatása, ellenben a Keleti Kilencedik utca azt tanúsítja, hogy a dizájnboltok kiskereskedelmi koncentrációja az innováció terepévé válhat a városi gazdaságban, és így egyszerre képes jól értékesíthető és élhető csomópontok létrehozására” (Zukin és Kosta 2004: 101). Ennél is figyelemreméltóbb, hogy úgy tűnik, Zukint meggyőzte Richard Florida (2002) érvelése a burzsoá bohémia esztétikai és gazdasági hasznáról, ezt igazolva például úgy véli, hogy „az East Village jól illusztrálja, hogyan tudja egy állandósult, sokszínű és szabad szellemű kulturális enklávé bevonzani a »kreatív osztályt« (Zukin és Kosta 2004: 102), és „a dzsentifikációt meghatározó fogyasztói kultúra bírálata helyett jónak tartjuk olyan fogyasztói terek kialakítását, amelyek lehetőséget kínálnak az alternatív distinkciónak” (2004: 102). Az egész tanulmány a Keleti Kilencedik utca tömbjét úgy kezeli, mintha az teljesen független lenne a negyed többi részétől, az ott zajló osztályharc és politikai zavargások történelmétől: „a tömb nem igazán illeszkedik ebbe a vad történelembe” (2004: 102). Ez a megállapítás a helyi boltosok esetleges megjegyzéseire támaszkodik, miközben néhányuk homályos történelmi ismeretekkel rendelkezik,⁹ valamint egy olyan, megfigyelésen alapuló kutatói módszerre, amely inkább bevásárlókörútra emlékeztet. Elméleti redundanciája,¹⁰ az utcaszint unalmas részletezései¹¹ és az Eileen Fisher ruhaszalonja iránti látványos lelke-

---

9 Így például az egyik interjúalany „a faji sokszínűségről beszélve megemlítette, hogy Charlie Parker, a dzsesszzenész, évekig lakott az East Village-ben fehér feleségével; úgy vélte, hogy valószínűleg jól érezték itt magukat. Ekkor, a nyolcvanas évek elején, a mérsékelt faji integráció, a zűrzavartól való félelem és az alacsony lakbérek ellenére egy előrelátó megfigyelő képes volt megérezni a változás hullámát” (Zukin és Kosta 2004: 108). Ezek a mondatok rendben is lennének, ha Charlie Parker nem halt volna meg 1955-ben!

10 Úgy a tanulmány címe, mint a „distinkció” fogalmának használata arra utal, hogy Zukin Pierre Bourdieu munkáiból merít, ám az általa megalkotott nagy jelentőségű elméleti keret, amely a középosztály formálódását és gyakorlatait vizsgálja, sosem kerül részletes elemzésre, sem kibontásra. Az olyan alfejezetcímek, mint „A lakótömb anatómiája” vagy „A sokféleség szinergiája”, valójában inkább Richard Florida retorikájával mutatnak rokonságot.

11 „Mivel számos üzlet mindennap este hét vagy nyolc óráig nyitva tart, mindig látni járókelőket a lakótömb környékén. Ebben az esti időszakban szinte csúcsforgalom van, egyes lakók a munkából érkeznek haza, az East Village-be enni vagy inni jövők pedig megállnak a boltokban vásárolni. Ezenfelül az ukrán étterem napi 24 órában üzemel, és miután szétterül az utcasarkon, hozzájárul a lakótömb vitalitásához. Egy másik étterem, a Ninth Street, a tömb közepén található. Nagyszámú fiatal vonz, akik hétfévenként a kinti asztaloknál sztoktak reggelizni. Különösen nyáron, amikor zsúfoltak az Ukrajna külső sztalai és az üzletek nyitva hagyják kapuikat, a lakótömb egy vonzó, barátságos és határozottan biztonságos hangulatot áraszt – mindezt egy egységesre tervezett arculat vagy a biztonsági őrszolgálat látható jelenléte nélkül” (Zukin és Kosta 2004: 106).

sedése¹² kifejezetten kiábrándítóvá teszik a tanulmányt, nem utolsósorban azért is, mert egy kiváló városszociológus tollából származik, akinek *Loft living* (1982) című irányadó kötete egyrészt kritikai megvilágításba helyezte a New York-i Sohóban az ipar kitelepülése és a tomboló dzsentrifikáció hátterében működő „művészeti termelést”¹³, másrészt meggyőzte a dzsentrifikációkutatókat, hogy a kultúra és a tőke egymást kiegészítő erők a városrészekbe áramló befektetések és az ezt követő középosztálybeli térhódítás folyamataiban. E tanulmány alapján úgy tűnhet, hogy a dzsentrifikáció ellenzői számára a kreatív osztályhoz való átpártolás minősül az egyik legerősebb kritikai megnyilvánulásnak.

Egészen a nyolcvanas évek végéig alig volt, ha ugyan volt egyáltalán, olyan tanulmány, amely üdvösnek tartotta volna a dzsentrifikációt. Ahogy a kutatók a folyamat minél átfogóbb megértésére törekedtek, a szakirodalmat egyre kifinomultabb elméletek jellemezték, amelyek a munkásosztálybeliek kiszorítása, és az állami és magánintézmények korántsem ártatlan szerepe által előidézett igazságtalanságokra születtek válaszul (I. Wylie és Hammel kitűnő elemzését, 2001). A dzsentrifikáció ünneplését átengedték a médiának és a populáris közbeszédnek, különösen a nyolcvanas évek yuppie-boomja idején, legemlékezetesebb módon, amikor a *New York Times* hasábjain az Ingatlanács szükségesnek tartotta megvédeni a folyamatot az erős ellenállással szemben egy fizetett hirdetésben, mely szerint a dzsentrifikáció révén „virágoznak a negyedek és az életek” (I. Smith 1996: 31; Newman és Wylie 2006: 23-24). Maguk a dzsentrifikáló csoportok csak ritkán képezték a vizsgálódás tárgyát; amikor pedig bekerültek a kutatás látószögébe, a dzsentrifikáció osztályalapú meghatározottságáról tett nagy hatású megállapítások sosem zengedeztek a folyamat üdvös hatásairól, noha sokszor egymással szembenálló politikai ideológiákra és elméleti keretekre támaszkodtak (így pl. Rose [1984] szocialista feminista, Smith [1987a] marxista, vagy Ley [1980] liberális humanista értelmezései).

1989-ben Jon Caulfield kanadai szociológus *Gentrification and desire* (Dzsentrifikáció és vágy) című tanulmányában egy merőben eltérő értékelésnek adott hangot (Caulfield 1989). E riposztban, melyben az uralkodó marxista/strukturista értelmezéseket vette célba, amellet érvel, hogy Torontóban a hetvenes és nyolcvanas években a középosztályok a dzsentrifikáció által a kertváros elnyomó konformitásával, a modernista tervezéssel és a piaci elvekkel szegültek szembe – mindhárom a kanadai várospolitika (gyakran romanti-

---

12 „Miként a The Gap a nyolcvanas években egy átfogó vállalati arculatváltáson ment keresztül, ezek a butikok is széles síkűveg ablakokra cserélték a kirakatot, erős világítást szereltek fel, és fehérre festették a falakat; a letisztult vonalvezetés és az élénk megvilágítás jól kiemeli a kifinomult színhasználatot [Eileen Fisher ruhaszalonjában]” (Zukin és Kosta 2004: 109).

13 A városi középosztály kulturális fogyasztói stratégiája, amely a magán-, ill. állami műemlékmegővásban gyökerezik, és egy tőkefelhalmozási stratégiát hoz mozgásba.

zált) „reformkorszakának” részét képezte. A dzsentrifikáció „kritikai társadalmi gyakorlatként” lett itt beállítva (l. Caulfield 1994) – a kiszélesedő torontói értelmiségi középosztály azon összehangolt törekvéseként, hogy egy „alternatív városi jövőt” alakítsanak ki a háború utáni modernista városfejlesztéssel szemben. Walter Benjamin, Roland Barthes, Jonathan Raban és Marcel Rioux erős hatása alatt Caulfield a következőképp érvelt:

„A régi városrészek különbözőséget és szabadságot, meghittséget és fantáziát kínálnak, és lehetőséget teremtenek a karneválra [...] Ez nem csupán a filozófiai absztrakció tárgyköre, hanem, a benjamin karnevál értelmében [...] az az erő, amely az uralommal szembeni ellenállás legélénkebb serkentője. »A nagyváros egy szexuális töltetű enciklopédia«, és ezt a jellemzést a legtágabb értelemben kell felfogni; a város »az a hely, ahol találkozhatunk a másikkal« (Caulfield 1989: 625).

Caulfield tanulmányát azzal az elismerő megállapítással zárja, hogy a torontói dzsentrifikáló középosztály az arctalan szuburbániával szembeni ellenállásában a „másikkal való találkozásra” törekszik: „a régi városrészekbe való beköltözés nem redukálható a burzsoá politikára, hanem inkább az emberek és szomszédok azon erőfeszítésének tekinthető, hogy saját ellenőrzésük alá vonják életüket” (1989: 627). A torontói dzsentrifikációt elemző jelentős könyvében Caulfield (1994: 201-211) belátta, hogy ezeket a korai beköltözőket a dzsentrifikáció előrehaladtával egyre erősebben foglalkoztatta lakókörnyékük (és munkásosztálybeli szomszédok helyzetének) átalakulása, végső állítása azonban, miszerint Torontóban a korai dzsentrifikáció egy Castels-féle városi társadalmi mozgalomként értelmezhető (i. m.: 228-229), Kanadában kulcsszerepet játszott a máshol már tárgyalt (Slater 2002, 2004a, 2005) emancipatorikus dzsentrifikációdiskurzus kialakulásában. Hangsúlyozva a középosztálybeliek vágyakozását a „rég városrészekben” található lakóhelyre, ez a diskurzus megszüpítette és egyfajta romantikus mázzal vonta be a folyamat megítélését, ami (jóllehet, gyakran akaratlanul) elvonta a figyelmet a dzsentrifikáció negatív következményeiről.

E romanticizálás szélsőséges megnyilvánulása két nemrégiben megjelent tanulmány az amerikai városok dzsentrifikációjáról, amelyeknek szerzői, egy építész/újságíró és egy jogtudós, többé-kevésbé ugyanazt a címet adták: „Three cheers for gentrification” (Háromszoros éljen a dzsentrifikációnak), illetve „Two cheers for gentrification” (Kétszeres éljen a dzsentrifikációnak). Az előbbiben Andres Duany ekképp népszerűsíti a dzsentrifikációt:

„Mindahány San Francisco és Manhattan helyett, melyekben egységesen méregdrágák lettek az ingatlanok, ott van temérdek sok város, mint Detroit, Trenton, Syracuse,

Milwaukee, Houston és Philadelphia, amelyek a dzsentrifikáció minden előnyéből hasznot húzhatnak” (2001: 36).

Az emancipatorikus diskurzus ezután új szintre kerül az alábbi mondatban:

„A dzsentrifikáció egyensúlyba hozza a szegénység koncentrációját, mivel a középosztálybeliek több adója, ragadós munkaetikája és politikai hatékonysága a közösség valamennyi tagjának életminőségét növeli. Az emelkedő dagály minden hajót megemel” (i. m.: 36).

A konklúzióban kiváltképp erőteljes az elutasító, szinte vitriolos hangnem, amellyel Duany a dzsentrifikáció bírálóit illeti:

„Miről is szól a dzsentrifikáció körüli felhajtás? Sokszor csak a régi városrészek vezetői lármáznak, mivel nem bírják elviselni a beköltöző középosztálybeliek öngondoskodását, és képtelenek elfogadni a helyi lakosság politikai hígulását. De ez már csak hattűűdal. A középosztálybeli amerikaiak azért akarnak lakni a belvárosban, mert ezek a részek a városiasság olyan attribútumaival rendelkeznek, amelyek nincsenek meg az új lakóövezetekben, és a beáramlás nem megakadályozható [...] És végezetül, nem szabadna gátolni, hogy az emberek profitáljanak lakókörnyezetük természetes felértékelődéséből. Legalábbis Amerikában semmiképp” (i. m.: 39).

Néhány évvel később egy amerikai jogtudós, Peter Byrne egy átfogóbb, tudományossággal felvértezett élejtést közölt a dzsentrifikációról, úgyszintén azt állítva, hogy a folyamat „jó egyensúlyt eredményez a szegények és az etnikai kisebbségek számára” (Byrne 2003: 406). Byrne szerint a dzsentrifikáció gazdaságilag előnyös az alacsony státuszú lakók számára, mivel „a fizetőképesebb lakók igénye a drágább termékek és szolgáltatások lokális fogyasztására új munkalehetőségeket teremt” (i. m.: 419); politikailag, mert „városi politikai fórumokat hoz létre, ahol a jómódúak és a szegények egy demokratikus folyamat keretében egymás érdekeiről egyeztetnek”; és szociálisan, „ahogy az új jómódú lakók érintkeznek a szegényebb szomszédokkal az utcákon, az üzletekben, és az olyan helyi intézményekben, mint az állami iskolák” (i. m.: 422). Konklúziójában Byrne, mint bevallott washingtoni dzsentrifikáló, a dzsentrifikáció burzsoá emancipatorikus romantizálásának árulkodó illusztrációjával szolgál:

„Nemrég szombaton, feleségemmel és tizenéves lányommal elnéztünk egy vásárra, amelyet a Capitol Hill részét képező Townhomeshoz közeli családi házak udvarán

rendeztek. Az eseményt szervező szövetkezet »közösségi napként« harangozta be a vásárt. Bóklásztunk a járdán, és beszélgettünk az ott lakókkal a környéken lakás élvezetéről és szerény áruikról. Vettünk jó néhány puha fedeles könyvet, számosat fekete szerzőktől. A lányom egy figyelemre méltó ütött-kopott rózsaszín bőröndöt vásárolt, ami tökéletesen illett vagány ízléséhez. Feleségem, jelleméhez híven és az árusok nagy öröme, a kedvezőbb hatás érdekében több kirakatot újrendezett. Én vettem és befaltam egy sült halas szendvicset, melyet Mrs. Jones árult a lakásán. Egy ilyen szerény eseményből nem lesz sajtóhír, és bizonyosan nem számolja fel a nagyvárosainkban létező igazságtalanságokat. Egyetlen politikus sem tette tiszteletét, és nem mondta el, milyen ígéretet hordoz mindez a jövőre nézve. Mégis, a szomszédsági érintkezés, a pénz áramlása és a kölcsönös tanulás alkalma volt ez. Ha többször megismétlődik, egy szebb jövőt hozhat közösségeink számára” (i. m.: 431).

Puha fedeles könyvek, rózsaszín bőröndök és sült halas szendvicsek, mindez egy olyan környék rémisztően derűs és tragikusan menő reprezentációja, amely mások leírásában a megfizethető lakhatás súlyos problémájával küzd – valójában, ahogy Wylie és Hammel (2001: 240) rámutattak, „az ország egyik legintenzívebben dzsentrifikálódó környékéről van szó”, olyannyira, hogy a közeli Ellen Wilson Házak szociálisbérlet-komplexumát a HOPE VI¹⁴ részeként egy „a lakóövezet egészét érintő, a környező történelmi városrész házsoraira emlékeztető és 153 lakóegységet magában foglaló (vegyes-jövedelmű) fejlesztés” keretében már lebontották és dzsentrifikálták (i. m.: 240). Byrne nagy öröme, kétségkívül.

Két feltűnő tendencia észlelhető a legutóbbi időszak dzsentrifikációirodalmában – kiváltképp Nagy-Britannia esetében –, amelyek elvonták a figyelmet a folyamat negatív következményeiről. Az első, amely talán erősebb, a dzsentrifikáló középosztálybeli csoportok kialakulását és gyakorlatait kutatja.¹⁵ Abból indul ki, hogy a dzsentrifikáció okai egyedül a dzsentrifikáló csoportok mozgásai és aspirációi alapján érthetőek meg. Egy ideje széles konszenzus övezi azt a felfogást, hogy az osztály fogalmát kellene a dzsentrifikáció vizsgálatának középpontjába helyezni (Hamnett 1991; Smith 1992; Wylie és Hammel 1999), és az erre született kutatói válasz a középosztályok viselkedésének elemzésére irányult, ezen belül pedig leginkább azt vizsgálta, hogy miért keresnek lakást a korábban alulfejlesztett városrészekben. A britekre, különösen a londoniakra jellemző

---

14 A HOPE VI egy államilag finanszírozott projekt, mely a legrosszabb állapotban lévő állami bérletlakások felújítását célozza. A program 1992 óta működik – *a szerk.*

15 Így pl. I. Caulfield (1994); Podmore (1998); Bondi (1999a); Bridge (2001, 2003); Butler és Robson (2001, 2003); Robson és Butler (2001); Hamnett (2003); Karste (2003); Rofe (2003).

középosztálybeli dilemma, tudniillik, hogy beköltözzenek-e egy bizonyos „beiskolázási körzetbe”, és ott a kevés, „jó iskola” egyikébe küldjék-e gyermeküket (a társadalmi reprodukció középosztálybeli stratégiája, amely biztosítja a gyerekek középosztálybeli hovatartozását), olyan munkákban került elemzésre, amelyek rávilágítanak a dzsentrifikáció beágyazottságára a lakhatási és az oktatási piacok kölcsönös viszonyrendszerében (így pl. Butler és Robson 2003; Hamnett 2003). Teljesen hiányzik azonban belőlük a munkásosztálybeliekre irányuló kvalitatív kutatás, illetőleg annak vizsgálata, hogy miként hat rájuk a dzsentrifikáció és az oktatás összefonódása. Úgy tűnik, létezik valamiféle megszállottság a nagyvárosi középosztálybeli „habitusok” elemzéseiben, amelyek Bourdieu *La Distinction* című művét veszik elméleti alapul, és ha egyáltalán megemlítik a munkásosztályt, olyankor is leginkább arra kíváncsiak, hogy a középosztálybeliek milyen érzésekkel viszonyulnak „másokhoz”, azaz szomszédaikhoz, akik különböznek tőlük. Ezek az érzések gyakran nyomasztóak, ahogy azt Tim Butlernek a londoni Barnsbury dzsentrifikációjáról szóló vizsgálata tanúsítja:

„Ennek következtében a dzsentrifikáció Barnsburyben (és feltehetően egész Londonban) egy veszélyes játék. A dzsentrifikáló új beköltözők értékelik mások jelenlétét – ez erősen észlelhető volt a megkérdezettek válaszaiban –, de inkább nem érintkeznek velük. Leginkább úgy értékelik őket, mint valamiféle társadalmi tapétát (*social wallpaper*), de nem többre ennél” (Butler 2003: 2484).

Ugyanakkor Butler gyorsan továbblép a dzsentrifikáció veszélyes játékként való jellemzésén, és tanulmánya utolsó mondatai már így hangzanak:

„Ez a nagyvárosi habitus – érzelmek, attitűdök és hitek – elválaszthatatlan eleme, amely a belvárost a (városi lakóhelyre vágyó) új középosztályok természetes élőhelyévé alakítja. Mindeközben a mindennapi élet (a munka és a fogyasztás) és az intergenerációs társadalmi reprodukció (az iskolázottság és a szocializáció) imperatívuszai a betelepülők egy elszánt csoportját hívják életre. Ily módon az a csoport, amely egy korábban munkásosztálybeli belvárosi környéket ikonikus középosztálybeli lakóövezetté változtatott, továbbra is gyakran tulajdonít »autenticitást« a lényegében már nem létező helyi munkásosztálynak. A dzsentrifikáció nem is annyira kiszorította a munkásosztályt, mint inkább egyszerűen elfedte azokat, akik különböznek – nem szocializálódnak velük, nem étkeznek velük egy helyen, és nem járják velük egy iskolába a gyerekeiket” (2003: 2484).

Azonban ugyanilyen veszélyes játék lehet, ha a belvárost az új középosztály „természetes élőhelyének” állítjuk be; illetve, ha ugyanennek a társadalmi csoportnak

a tagjait „elszánt betelepülőkné” nevezzük, miközben az életstílusbeli preferenciáikat meghatározó strukturális kényszereket sokkal kevésbé tartjuk aggasztónak, mint a városból történő teljes kiszorítást, ami az ingatlanárak emelkedése folytán oly sok rosszabb helyzetű londonit érintett az elmúlt húsz évben; harmadszor pedig, ha egy olyan tanulmányban állítjuk, hogy a dzsentrifkáció „nem is annyira kiszorította a munkásosztályt”, amely egyáltalán nem foglalkozott a térbeli kiszorítás kutatásával. Az utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy egy évtizeddel korábban Loretta Lees ugyanerről a városrészeiről közölt egy tanulmányt, amelyben a következőkre hívta fel a figyelmet:

„[Az üresen álló ingatlanokra vonatkozó] szabályozás lazulása lehetővé tette a bérlők »kirkását« és az épületek eladását olyan ingatlanfejlesztő cégeknek vagy embereknek, akik az ingatlanok dzsentrifkálását tervezték. A »kirkás« arra a jelenségre utal, amikor a bérlőket zaklatás és megvesztegetés útján kikényszerítik otthonukból. Miután Barnsburyben az üresen álló ingatlanok tulajdonosi értéke (*possession value*) magasabb lett, mint a bérlemény befektetési értéke, a tulajdonosok elkezdtek »kirkakni« a bérlőket, majd eladták az ingatlant. Amikor Knightot (egy kíméletlen helyi ingatlantulajdonost) egyik bérlője feljelentette a bérlői bíróságnál (*rent tribunal*), az kikapcsolta az áramot, kizárta a bérlőt, az utcára dobta a dolgait, megrágalmazta, és azzal fenyegette, hogy lelövi” (Lees 1994: 208).

Jelen esetben nem az a célom, hogy bíráljam azokat a kutatásokat (és kutatókat), amelyek a kedvezőbb helyzetű társadalmi csoportok városi tapasztalatainak megértésére törekednek, és semmiképp nem áll szándékomban démonizálni a sokféle identitással rendelkező dzsentrifkálókat, hiszen az általuk követett ambivalens politikák gyakran ellentmondanak az alacsony státuszúakat a lakóhelyükről kiűző élcsapat képének (Ley 2004). Inkább arra szeretnék rámutatni, hogy szinte egyáltalán nem születnek olyan tanulmányok, amelyek a nem dzsentrifkáló tapasztalatait vizsgálják azokban a városrészekben, ahova a sokat kutatott kozmopolita középosztálybeliek tömegesen költöznek. Sok évvel ezelőtt Jan van Weesep amellet érvelt, hogy a dzsentrifkáció hatásaira kellene fókuszálni – nem az okokra –, és hogy ennek egyik módja a várospolitikák nézőpontjából történő megközelítés, azaz – az ő szavaival élve – „a dzsentrifkációról szóló vitát közpolitikai perspektívába kell helyezni” (van Weesep 1994: 74). Felhívására számos válasz érkezett, és megalapozottan állíthatjuk, hogy megváltoztatta a dzsentrifkáció körüli viták irányát, amit a közpolitikák szerepének hangsúlyozása is jelez az újabb kutatásokban.¹⁶ Vajon milyen eredménnyel járt volna, ha van Weesep annak

---

16 Így pl. Smith és DeFilippis (1999); Wylie és Hammel (1999, 2001); Badcock (2001); Hackworth és Smith (2001); Hackworth (2002); Lees (2003a, 2003b); Slater (2004b); továbbá az *Urban Studies* (2003) tematikus számának több tanulmánya.

idején azt mondja, hogy „a dzsentrifikációról szóló vitát a munkásosztályra is érzékeny perspektívába kell helyezni”? Ehelyett a tudományos vizsgálódások vagy azt kutatták, hogy a várospolitikák milyen módon ösztönözték a középosztálybeli szakértelmiségiek törekvéseit, vagy azokat a szempontokat elemezték, amelyek meghatározóak voltak lakóhelyük megválasztásában. Ez azt a benyomást kelti, mintha a középosztály volna az egyetlen szereplő a dzsentrifikáció színpadán, a munkásosztály pedig valahol a háttérben helyezkedne el, örök beugróként, és örökre a kutatás látóterén kívül. Ez különösen sajnálatra méltó, hiszen a középosztálybeli dzsentrifikálók szerepe nyilvánvalóan csak egy részét alkotják egy jóval nagyobb történetnek (Slater et al. 2004).

A másik kutatási tendencia, amely elhomályosítja a munkásosztálybeliek megrázkódtatásait és kiszorítását, a dzsentrifikáció definiálása körüli láz, illetve a kérdés, hogy vajon hűek maradjunk-e Ruth Glass (1964) eredeti meghatározásához. Miközben Peter Marcusénak (1999) igaza van, amikor úgy véli, hogy a dzsentrifikáció megítélése erősen függ a definíciójától, zavarba ejtő olvasni a fogalom jelentése fölött töprengő rengeteg tanulmányt, hiszen 1964 óta a dzsentrifikációkutatás rendkívüli mélységre és progresszióra tett szert. Hackworth és Smith (2001) New York elemzésén keresztül – nagy hasznunkra – vázolták a fogalomnak a hatvanas évek óta zajló mutációját, ám ők szerencsére időben megálltak, még mielőtt azon kezdtek volna hosszasan elmélkedni, hogy valójában *mi* is a dzsentrifikáció. Hackworth (2002: 815) később tömören úgy definiálta a dzsentrifikációt, mint „a tér termelése egyre jobb módú használók számára”, és ezt az alábbi módon indokolta:

„[...] évtizedek kutatása és vitái rávilágítanak, hogy a fogalom sikeresen alkalmazható a nem lakófunkciójú övezetek átalakulására, valamint, hogy gyakran számottevő időbe kerül, amíg az alacsonyabb osztályba tartozó csoportok átadják helyüket a jobb módú használóknak. Vagyis, a kiszorítás vagy lakosságcsere sokszor se nem közvetlen, se nem azonnali, noha a folyamat »dzsentrifikáció« marad, mivel a tér a jobb módú használóknak megfelelő módon alakul át” (i. m.: 839).

Miközben megpróbálja a dzsentrifikáció azon módosulásait is megragadni, amelyeket 1964-ben még nem lehetett látni, Hackworth Ruth Glass definíciójának arra a részére van ráhangolódva, amelyet, úgy tűnik, sok szerző nem vett észre – ez az osztályátalakulás kritikai szemszögből történő hangsúlyozása. Számomra ez a legszembetűnőbb probléma Martin Boddy és Christine Lambert (Boddy és Lambert 2002; továbbá Boddy 2007) munkájában, melyben azt bizonygatják, hogy a Bristol középső részében és máshol álló „új építésű” ingatlanfejlesztések nem minősülnek dzsentrifikációnak:

„Kérdésesnek tartjuk, hogy a Bristol és egyéb másodvonalbeli brit városok esetében leírt új lakásfejlesztés és -átalakítás, vagy éppenséggel a londoni dokknegyed (Docklands) átalakítása továbbra is jellemezhető-e mint »dzsentrifkáció« [...] [A] dzsentrifkáció eredeti meghatározásában elsődlegesen egy a korábitól eltérő »új középosztályhoz« kapcsolódott, amely saját használatára régebbi, gyakran »történelmi« lakóegységeket vásárolt és újított fel – miközben a folyamat eredményeként emelkedtek az ingatlanárak, és kiköltöztek a korábbi, jellemzően alacsony státuszú munkásosztálybeli lakók [...] Úgy gondoljuk, hogy e folyamatok dzsentrifkációként való jellemzése túlságosan kitágítja a fogalmat, illetve azt, aminek a leírására hivatott” (Body és Lambert 2002: 20).

Válaszul érdemes emlékeztetni magunkat, hogy Ruth Glass meghatározása óta *több mint negyven év telt el!* A városi gazdaság (különösen a munkaerő- és a lakáspiac), a kultúrák és városképek olyannyira sok változáson mentek keresztül, hogy teljesen értelmetlen ragaszkodni tovább a folyamat e szűkre szabott verziójához, és azt hangoztatni, hogy a dzsentrifkációnak illeszkednie kell egy földrajzilag és történetileg esetleges meghatározás empirikus részleteihez. Ezen felül nincs semmi haszna Boddy és Lambert azon fáradozásának, hogy mérlegeljék, mi az, ami *még ma* is releváns Glass klasszikus megállapításaiból – ez az *osztályjelleg átalakulásához* vezető folyamat megragadásának politikai jelentősége. Bristol esetében nehéz figyelmen kívül hagyni azt a nyilvánvaló tényt, hogy a szóban forgó új fejlesztések nem csak reagáltak egy meghatározott társadalmi osztályba tartozó lakó – a középosztálybeli fogyasztó – keresletére, hanem e keresletet tovább akarták növelni. A középosztályokra utal a szó első része (*dzsentri-*), ők költöznek az ingatlanfejlesztők által kialakított új építésű – volt munkásosztálybeli ipari területen épült – lakótömbökbe, ahová a munkásosztálynak többé nincs bejárása. Ráadásul, ahogy arra Davidson és Lees (2005: 1186) a londoni új építésű fejlesztéseket elemző tanulmányában rámutattak, az ilyen típusú beavatkozások „hídfőket alkottak, amelyekből a dzsentrifkáció csápjai fokozatosan behatoltak a környező városrészekbe”.

A Bristol belvárosi folyópartjához közeli divatos ingatlanfejlesztésekre újabban a közpolitikai irányultságú (és finanszírozású) kutatás is felfigyelt (Tallon és Bromley 2004; Bromley et al. 2005). Azokkal az erőteljesen kritikai elemzésekkel szemben, amelyek a brit kormány „városreneszánsz” (*urban renaissance*) stratégiájának dzsentrifkáló szándékáról írnak (Smith 2002; Lees 2003a), ezek a szerzők azt állítják, hogy amit látunk, az valójában *lakóövezetesedés (residentialization)*¹⁷, és nem dzsentrifkáció. Ezt egy olyan felmérésre

---

17 „A lakások, és ezáltal a lakók számának növelése a városközpontban a »lakóövezetesedés« (*residentialization*) folyamatoként határozható meg, amikor a lakófunkció váltja fel az ingatlanok egyéb használati módját. A lakóövezetesítés alkalmazása a városrehabilitációs politikákban a városközpontok vitalitását volt hivatott erősíteni” (Bromley et al. 2005: 2408).

alapozzák, ahol a megkérdozett háztartások a városban lakás „világias” örömeit, így a munkahelyhez és a fogyasztás tereihez való közelség kényelmét hangsúlyozták, és kevésbé a középosztálybeli „életstílus-szemponokat”. A szerzők az alábbi következtetésre jutottak:

„A belvárosban lakás varázsának különféle dimenzióit ismerve a politikának itt továbbra is a kiterjedt lakóingatlan-fejlesztésre és a társadalmi keveredésre célszerű törekednie, ennek érdekében pedig több lehetőséget kell teremtenie az állami és a magánfejlesztők befektetései, illetve a területre költöző még több ember számára” (Tallon és Bromley 2004: 785).

Egy későbbi tanulmányban környezeti szempontokkal érvelve erősítik ezt a konklúziót:

„A lakóingatlan-fejlesztés a kihasználatlan telkek és épületek újrashasznosításával hozzájárulhat a fenntarthatósághoz. Ez csökkentheti a peremterületek beépítése iránti igényt, és elősegítheti kompaktabb városok kialakulását [...] Mindez felhívja a figyelmet egyrészt a belvárosi rehabilitációk pozitív környezeti hatásainak, másrészt az ilyen övezetekbe költözés – melyek rövid távon drágának tűnhetnek – népszerűsítésének fontosságára” (Bromley et al. 2004: 785).

Különösen árulkodó, ahogyan a szerzők a „lakófunkció terjedését” magyarázzák – ez „válasz a dezindusztrializáció, a decentralizáció és a szuburbanizáció nyomán létrejött új terekre és lehetőségekre” (i. m.: 2423). Ezek pontosan ugyanazok a körülmények – a tőke szisztematikus kiáramlása a belső övezetekből –, amelyeket sok szerző a dzsentrifkációs folyamat alapvető feltételeinek tart (így pl. Smith 1986; Beauregard 1990; Wylie és Hammel 1999; Curran 2004). A Bristolt elemző tanulmány így jó példa Smith alábbi megállapítására:

„A dzsentrifkáció éppen amiatt vált a fejlesztők, politikusok és bankárok számára csúnya szóvá, mert nyelvezete az igazat mondja a »városrehabilitációt« kísérő osztályalapú átalakulással kapcsolatban. Így abban az ironikus helyzetben találjuk magunkat, hogy az Egyesült Államokban, ahol az osztály nélkülség ideológiája rendkívül elterjedt, a dzsentrifkáció nyelvezete meglehetősen általánosan használt, míg Európában el van nyomva” (Smith 2002: 445).

Hogyan jutottunk odáig, hogy a dzsentrifkáció – abban az országban, ahol elsőként megfigyelték és leírták – egyes tudósok tanulmányaiban mostanra csúnya szóvá vált?

HÁROM MAGYARÁZAT A KRITIKAI PERSPEKTÍVÁK KILAKOLTATÁSÁRA

Nem egy, hanem három alapvető okot lehet megkülönböztetni azzal kapcsolatban, hogy a bérleti díjak emelkedése, a megfizethető lakhatás válságos helyzete, az osztálykonfliktus, a térbeli kiszorítás és a közösségek szétzilálódása körüli viták miért váltottak át, egyebek mellett, a dzsentrifikáció „éljenzésébe”, a középosztály „természetes élőhelyének” és a „lakófunkció terjedésének” hangsúlyozásába. Több okot is találhatunk, de a szakirodalom figyelmes olvasásakor az alábbiak különösen hangsúlyosnak tűnnek.

AZ ELMÉLETI ÉS IDEOLÓGIAI VITÁK RUGALMASSÁGA

„Ley hozzállása a járadékrés¹⁸ elméletehez túlságosan esetlen ahhoz, hogy egyáltalán rákérdezhessünk az egyes országok [dzsentrifikációval kapcsolatos] tapasztalatainak különbözőségére [...] Bármilyenek is elemzésének hiányosságai [...] annak nyilvánvalóvá kell válnia, hogy a fogyasztás és a termelés viszonya döntő fontosságú a dzsentrifikáció magyarázatában” (Smith 1987b: 464).

„Néhány éve látványos az igény a termelés és a fogyasztás elméleteinek egyesítésére a dzsentrifikáció értelmezésében [...] Miközben ez egy elengedhetetlen törekvés, [...] egy ilyen egyesítést nem lesz könnyű megvalósítani, és a szakirodalom alaposabb tanulmányozására lesz szükség, valamint jó volna, ha az említett [Smith által írt] fejtegetéseknél kevésbé harcos módon örködnénk saját territóriumaink felett” (Ley 1987b: 464).

A fentiekhez hasonló heves szóváltások alapján nem nehéz elképzelni, hogy a dzsentrifikáció e két vezető teoretikusát miért ábrázolták egymás tökéletes ellentétének, akik teljesen eltérő módon magyarázzák a folyamatot, és teljesen ellentétes fogalmi keretekre, módszertanokra és ideológiákra támaszkodnak. Ezenfelül munkásságuk

---

18 A járadékrés (*rent gap*) elmélete Neil Smith egyik legismertebb hozzájárulása a dzsentrifikációkutatás szakirodalmához. A legismertebb definíció szerint a járadékrés az egy adott telek aktuális módon történő használata és egy potenciálisan más módon történő használata közötti járadékkülönbség. Smith elmélete főképp az 1970-es és 1980-as évek észak-amerikai nagyvárosainak városközpontjaiból indul ki, ahol a telkeken lévő ingatlanok felújításával, illetve a terület dzsentrifikációjával – a járadékrés kihasználásával – magasabb profitra tehettek szert a telektulajdonosok – *a szerk.*

olyan befolyásra és terjedelempre tett szert, hogy a dzsentrifikáció színtje valamennyi kutatója Neil Smith és David Leyt tekintette a „gazdasági”, illetve a „kulturális” értelmezés fő képviselőjének, amit azóta is számos szerző időről időre újra megerősít. Azonban ha közelebbről szemügyre vesszük a fenti, 1987-ből származó idézeteket, azt látjuk, hogy mindkét elemző olyan magyarázatra törekedett, amely egyszerre vette figyelembe a gazdasági (termelés) és a kulturális (fogyasztás) tényezőket. Valójában a dzsentrifikációról egyazon évben (1996) megjelent kötetek közel sem olyan egyoldalúak a folyamat értelmezését illetően, mint ahogy azt a téma újoncai elsőre gondolhatják. Abszurd dolog azt állítani, hogy David Ley nem vett tudomást a kanadai városok gazdasági átalakulásáról, és ugyanez mondható el minden olyan írásról, amely azt a benyomást kelti, hogy Neil Smith figyelmen kívül hagyta a Lower East Side dzsentrifikációjának kulturális aspektusait a nyolcvanas évek végén végzett kutatása során. Ahogyan Atkinson (2003: 2344) kifejti, „a két elméletben központi mondott gazdasági és kulturális imperatívuszokat gyakran úgy értelmezték, mint amelyek kölcsönösen kizárják egymást, azonban ez egy túlzó különbségítél”. Röviden szólva, miközben a dzsentrifikációra adott magyarázatuk alapvetően különböző volt, e két tudós *megkülönböztetése* más szerzők írásaiban a városkutatás történetének legeltűlzottabb szembenállásává vált. Mindkettőjüket számos esetben tévesen értelmezték, aminek súlyos következményeként a dzsentrifikáció olyan területté vált, ahol a kutatóknak valamely oldalra kell állniuk, és „köveket dobálnak egymásra a barikádok mögül” (Clark 1992: 359), ahelyett, hogy megpróbálnának a versengő elméletek és az elméleti feszültség segítségével ezeken átívelve dolgozni.

A recesszió utáni dzsentrifikációt elemző újabb szakirodalom arról árulkodik, hogy a diskurzus bizonyos mértékig *még mindig* a nyolcvanas évek korszellemének rabja, és folyamatosan újrarágja a fárasztó régi vitákat – Bondi (1999b) pontosan ezért javasolja, hogy hagyjuk a dzsentrifikációkutatást „szétdarabolva”. Vegyük például Chris Hamnett egy nemrég megjelent tanulmányát, melyben, úgy tűnik, észrevétlenül maradtak az említett kimerítő viták befejezésére szólító hangok:

„Érvelésem szerint a hatékony magyarázatot azonos mértékben, vagy még erősebben kell alapozni a keresleti oldalra, mint a kínálatira [...] Smith ellenérve a keresletalapú magyarázatokkal szemben, hogy túlságosan individualisztikusak, túl nagy hangsúlyt fektetnek a fogyasztói választásokra és preferenciákra, és nem képesek magyarázatot adni a telek- és az ingatlanpiac változásaira. Ezenkívül úgy véli, hogy elméleti megközelítésükben nem eléggé materialisták, mivel nem foglalkoznak a háttérben zajló gazdasági átalakulással. Azonban a keresletalapú értelmezések nem csupán a fogyasztói ízléseket és preferenciákat veszik alapul [...] A dzsentrifikáció keresleti bázisát az ipari, lakóhelyi és jövedelmi struktúrák változásainak kontextusába helyezik, ami

összekapcsolódik a posztindusztriális város kialakulásának folyamatával” (Hamnett 2003: 2403).

Ezenfelül Hamnett – pont, ahogy húsz évvel korábban egy nagyhatású tanulmányában tette (Hamnett 1984) – két oldalon át bírálja Smith járadékrés-elméletét (pontosan ugyanazon szempontok alapján!). Badcock (2001: 1561) szintén csatlakozott, méghozzá azzal a megállapítással, hogy „lehetetlen észrevétlenül hagyni a járadékrés-elmélet strukturalista és funkionalista felhangját”.

Ez a vita rendkívül fontos volt a hetvenes-nyolcvanas években, amikor megpróbáltuk megérteni és megmagyarázni a dzsentrifikációt, ám a XXI. században nem sok kutató szorul rá, hogy felhívják a figyelmét a járadékrés-elmélet hátrányaira! Nemrég az egyik hozzászóló megpróbálta eltérő irányba terelni a vitát, azonban a sorok közt olvasva ezúttal is a régi terepre sodródunk vissza:

„A dzsentrifikáció körüli vita mindkét oldalán újragondolást igényel az a hallgatóságos feltételezés, hogy a dzsentrifikálók azért dzsentrifikálnak, mert ilyen vagy olyan formában, de dzsentrifikálniuk kell. Ez a tanulmány amellel érvel, hogy azért dzsentrifikálnak, mert erre lehetőségük nyílik. A kínálat szemszögéből ez az érv az ingatlan felújításához szükséges kedvező körülményekben kap hangsúlyt, jóllehet ez korántsem jelent elégséges feltételt. A kereslet oldaláról nézve, az ahhoz való ragaszkodás, hogy a dzsentrifikálók kénytelenek dzsentrifikálni, azon álláspontban ölt testet, hogy a dzsentrifikáció önmagában egyfajta osztályszerveződést képez, vagy, hogy egy újszerű osztályszerveződés kifejeződése” (Redfern 2003: 2352).

E régi körök lefutása nem csupán episztemológiai szempontból problémás – miután egyszerűen megkerüli azt a széles körben elfogadott megállapítást, hogy a dzsentrifikáció az osztályképződés sokrétű folyamata, amely legjobban egy holisztikus kiindulópontból magyarázható –, hanem politikailag is vitatható, mivel a kritikai perspektívák elvesznek, vagy teljesen hiányoznak az arról szóló huzavonákból, hogy vajon egy bizonyos dzsentrifikációs kontextusban Smithnek vagy Leynek van-e igaza. Oly sok időt és tintát pazaroltak már a folyamat okai körüli vitákra, hogy itt az ideje elgondolkodnunk, nem lehetne-e hasznosabb célra fordítani ezt az erőfeszítést, például egyrésről elfogadva azt, amire Eric Clark hívja fel a figyelmet:

„A dzsentrifikáció különböző aspektusainak összekapcsolására irányuló törekvések olyan fogalmak leleményes alkalmazására ösztönöznek, amelyek ellenszegülnek az egyetlen modellt eredményező redukciónak. Ezek az összekapcsolások néha olyan integrációk

által valósulnak meg, amelyek gyakorlatilag felszámolják a korábban feltételezett valamennyi kölcsönös kizárást” (Clark 1992: 362);

és másrésről, elismerni, hogy a dzsentrifikáció a városi egyenlőtlenségek kifejeződése, amely súlyos következményekkel jár, ezért a tudományos szakértők kiemelt feladata rámutatni eme következményekre, és akár szembeszegülni velük (Hartman et al. 1982).

A KISZORÍTÁS KISZORUL

„Az otthonból és a lakóhelyről való kiszorítás borzalmas élmény lehet. A legrosszabb esetben hajléktalansághoz vezet, a legjobb esetben bomlasztja a közösségi érzést. Az általános felfogás szerint a közpolitikának minimalizálnia kellene a kiszorítást. Mégis, számos közpolitika, különösen a dzsentrifikációhoz kapcsolódóak, láthatóan erősítik azt” (Marcuse 1985a: 931).

Egészen a legutóbbi időkig a tudományos publikációkban az eredeti definíció részét, a hetvenes-nyolcvanas években pedig rendkívül szofisztikált vizsgálódások tárgyát képezte a dzsentrifikáció okozta kiszorítás. A korai tanulmánygyűjteményekben szereplő számos írás, így Laska és Spain (1980); Schill és Nathan (1983); Palen és London (1984) vagy Smith és Williams (1986) foglalkozott a kiszorítással, és sokkal több figyelmet fordítottak a dzsentrifikáció munkásosztályra gyakorolt hatására, mint a beköltöző új középosztály jellemvonásaira. Bár nem feltétlenül értettek egyet a probléma súlyosságát és kiterjedését illetően (Sumka 1979), a kiszorítás megkérdőjelezhetetlenül kiemelt téma volt, amely a (tévesen) kevésbé kritikainak minősített szakértőket is intenzíven foglalkoztatta:

„Nem ismerjük a kiszorítás méreteit [...] ugyanakkor az említett felújítások, bontások és átalakítások léptéke arra enged következtetni, hogy az utóbbi huszonöt évben csak Torontóban, Montrealban, Vancouverben és Ottawában több tízezer háztartás kényszerült akaratan kívül kiköltözésre a dzsentrifikáció különféle formái nyomán” (Ley 1996: 70).

A kiszorítás mindig is elengedhetetlen marad a dzsentrifikáció megértéséhez úgy meghatározásának koherenciája, mint a folyamat kritikai megközelítése szempontjából.

Az, hogy a kiszorításnak is kiszorítás jutott osztályrészül a dzsentrifikációkutatásban, módszertani okokra vezethető vissza. Emlékszem, hogy 2001-ben egy közösségszervező a brooklyni Park Slope-ból azt mondta, hogy a leghasznosabban azzal tudok hozzájárulni a helyi dzsentrifikációellenes törekvésekhez, ha „előjövök valamilyen számokkal, amelyek

tanúsítják, hogy milyen sok embernek kell folyamatosan kiköltöznie". Nem volt lenyűgözve, amikor elmagyaráztam, hogy ez hatalmas erőfeszítést igényelne, már ha egyáltalán lehetséges. Atkinson (2001) szerint a kiszorítás mérése, „a láthatatlan mérése”, míg Newman és Wylie a számszerűsítés problémáját a következőképp foglalták össze:

„Röviden, nehéz megtalálni azokat az embereket, akik kiköltözésre kényszerültek, különösen, ha szegények [...] Nevük is jelzi, hogy a kiszorított lakók pont azokról a helyekről tűntek el, ahol a kutatók és az összeírók keresik őket” (Newman és Wylie 2006: 27).

Különösen a kilencvenes években, a kutatói tevékenység eme számottevő akadályai nyomán a kutatók nem a kiszorítás kvalitatív vizsgálata felé orientálódtak, hanem teljesen elfordultak a kiszorítás témájától. A „megbízható” (azaz kvantitatív) adatokra támaszkodó közpolitikai neoliberális kontextusában, a kiszorításra vonatkozó számok hiánya folytán a kiszorítás közpolitikai megoldása is lekerült a napirendről. Szinte úgy tűnt, hogy nincs is kiszorítás. És valóban, ez Chris Hamnett konklúziója az 1961 és 2001 közti korszak féktelen londoni dzsentrifikációját elemző tanulmányában; a kiszorítottakról tanúskodó adatok hiányából újra arra a megállapításra jut, hogy a londoni munkaerő „professzionizálódott”:

„Londonban a lakóhelyi osztálystruktúra átalakulása inkább az osztályok fokozatos kicserélődésével hozható összefüggésbe, mintsem a nagyarányú közvetlen kiszorítással” (Hamnett 2003: 2454).

Mégis, nem pont a dzsentrifikáció és a kiszorítás elképesztő léptékéről árulkodik, hogy a munkásosztályból nem sok maradt a város foglalkoztatási osztálystruktúrájában? A munkaerő szerkezetére vonatkozó adatok alátámasztják azt az érdekes történetet, amit Hamnett már több mint egy évtizede mesél, azonban a kiszorítással kapcsolatos adatok nélkül lényegében ugyanúgy rejti el szem elől a munkásosztályt, mint ahogy a Butler által vizsgált dzsentrifikálók Barnsburyben.

Nemrégiben megnőtt – méghozzá drámaian – a kiszorításra irányuló figyelem, miután Lance Freeman és Frank Braconi (2002, 2004) munkássága a média, illetőleg az aggódó politikusok látószögébe került, „végső ítéletet” hozva a dzsentrifikációról és a kiszorításról (l. Newman és Wylie 2006: 29) – az ítélet szerint a kiszorítás elhanyagolható, és a dzsentrifikáció így nem is olyan rossz. Munkásságuk már máshol elemzésre került (Newman és Wylie 2005, 2006), de tömören, Freeman és Braconi a New York Cityben található lakások és üresen álló lakóházak háromévente készített felmérését vizsgálta (amely a demográfiai jellemvonásokra, a foglalkoztatásra, a lakhatási körülményekre és a mobilitásra vonatkozó kérdéseket tartalmaz), és a szerzőpáros arra a megállapításra jutott, hogy miután 1996

és 1999 között az alacsony jövedelmű és alacsonyabb végzettségű tagokkal rendelkező háztartások a vizsgált hét dzsentrifkálódó városrészben 19 százalékkal kisebb valószínűséggel költöztek el, mint máshonnan, a kiszorítás korlátozott volt. Feltevésük szerint ezek a háztartások azért laknak továbbra is e városrészekben, mert értékeli lakóhelyük közösségi szolgáltatásainak minőségi javulását, és ezért megtalálják a módját, hogy az emelkedő lakberek ellenére is helyben tudjanak maradni. Ez volt a fő oka, hogy 2005. április 20-án az *USA Today* a következő hamis szalagcímben emelte ki munkájukat: „Dzsentrifkáció: fellendülés mindenki számára”. A sajtó teljesen figyelmen kívül hagyta Freeman és Braconi (2002: 4) figyelmeztetését, miszerint „a közvetett lépések és az alacsony lakbérű lakásállomány fokozatos csökkentése következtében a középosztály visszatelepülése fenyegetheti a szegények érdekeit”. Újabban pedig Freeman az alábbiakat írta:

„[A dzsentrifkáció] fő hátránya, hogy a dzsentrifkálódó városrészekben megemeli a lakhatás árát [...] Azok a háztartások, amelyek korábban meg tudták fizetni lakásukat a környéken, ezután távozásra kényszerülnek [...] Ezenfelül, noha a kiszorítás viszonylag ritkán fordulhat elő a dzsentrifkálódó területeken, feltehetően olyan traumatikus élményt jelent, amely mindenképp széles körű figyelmet igényel” (Freeman 2005: 488).

Az alacsony lakbérű lakásállomány csökkentése kapcsán fontos visszautalni Peter Marcuse „kirekesztő kiszorítás” koncepciójára, amely azokra a háztartásokra utal, amelyek nem tudnak hozzájutni a dzsentrifkálódó ingatlanokhoz:

„Amikor egy háztartás önként elhagy egy lakást, amely ezután dzsentrifkálódik [...] és így egy hasonló helyzetű másik háztartás már nem tud beléköltözni, e lakás piacon a második háztartás számára hozzáférhető lakások száma csökken. Ennek következtében a második háztartás ki van rekesztve arról a lakóhelyről, ahol egyébként lakna” (Marcuse 1985b: 206).

Ahogy Marcuse (2005) legutóbb rámutatott, Freeman és Braconi munkái csupán érintik a központi kérdést: vajon azért nem költöznek el az emberek, mert szeretik a körülöttük zajló dzsentrifkációt, vagy – inkább – azért, mert *nincs más alternatívájuk a szűk/szűkülő lakás piacon* (azaz a város olyannyira dzsentrifkálódott, hogy már nincs hova menniük)? Ugyanez az alaposan átgondolt konklúziója Mathieu van Criekingen nemrég megjelent kiváló tanulmányának, amelyben Brüsszel dzsentrifkációját elemzi:

„A brüsszeli adatok határozottan arra utalnak, hogy a szerény erőforrásokkal rendelkező háztartások azért nem költöznek el a dzsentrifkálódó peremkerületekből, mert

bennragadtak a magánbérleti lakáspiac legalsó szegmensében, és nincs nagyon más választásuk a deprivált városrészekon kívül, amelyeket azonban szintén részleges dzsentrifkáció sújt” (van Criekingén 2006: 30).

Visszaulva a kizorítás traumatikus élményére, e témáról legutóbb New York kapcsán írt Curran (2004); Slater (2004a) és legfőképp Newman és Wylly (2006), akik amellet, hogy interjúkat készítettek a kilakoltatott bérlőkkel, ugyanazokat az adatokat használták fel, mint Freeman és Braconi, kimutatva, hogy a dzsentrifkáció korántsem „viszonylag ritka”, hanem sokkal nagyobb arányban fordul elő, mint ahogy azt állították. Ezzel felhívták a figyelmet a módszertanok elegyítésének feltétlen szükségességére a kizorítás kutatásában:

„Nehéz leküzdeni a kizorítás és a betelepülés közvetlen kvantifikálásából adódó nehézségeket, illetve az adatokban rejlő egyéb »zajokat«. Lehetséges, hogy egy kisebb térbeli léptékű és kvalitatívabb megközelítésmódú kutatás hasznos kiegészítést nyújthat ehhez a munkához” (Atkinson 2000: 163).

A dzsentrifkáció szakirodalmának jelentős részében alig találunk kvalitatív elemzést a kizorításról. A kritikai perspektívák felélesztéséhez elengedhetetlen, hogy ez ügyben tegyünk valamit.

A NEOLIBERÁLIS VÁROSPOLITIKÁK ÉS A „TÁRSADALMI KEVEREDÉS”

A neoliberais várospolitikák jelen korszaka a lakások magántulajdonba kerülésével, a privatizációval és a „koncentrált szegénység” szétzúzásával (Crump 2002) tanúja egy globális, államilag irányított dzsentrifkációnak, amely a társadalmi vagy bérlői „keveredés” (vagy „társadalmi sokszinűség”, olykor „társadalmi egyensúly”) jegyében operál a korábban alulfejlesztett, munkásosztálybeliek és/vagy alacsony jövedelmű bérlők által lakott városrészekben (Hackworth és Smith 2001; Smith 2002; Slater 2004b, 2005; továbbá számos tanulmány Atkinson és Bridge gyűjteményében [2005]). Azonban a társadalmi keveredés nem feltétlenül neoliberais vállalkozás – Rose (2004: 280) egy meglepő hangvételű új tanulmányában elismeri, hogy a dzsentrifkáció „a társadalmi keveredés diskurzusának különösen »kényes« területe”, és rámutat arra, hogy a legutóbbi időszak helyi kormányzati politikája Montrealban jelentős ösztönző hatással volt a középosztálybeliek belvárosba költözésére. Ehhez nagymértékben hozzájárult az új lakások építése, az „instant dzsentrifkáció”, ahogy Rose nevezi, ugyanakkor az önkormányzat szociális bérlakásokat tart fenn a közép-

tálybeli környékek szomszédságában. Rose megállapítja, hogy Torontótól eltérően (Slater 2004b) „a montreali politikai intézkedések és programok aligha illeszthetők a neoliberális törekvések keretei közé” (Rose 2004: 288); Kanadában a kormányzati politika által irányított dzsentrifikáció területi eltéréseket mutat (Ley 1996). 1995 és 1998 között olyan montreali szakértelmiségiekkel készítve interjúkat, akik ingatlanfejlesztőktől, gyakran a várostól szerzett telkekre épített kisléptékű, „hézagkitömő” lakótömbökben vettek öröklakást, Rose begyűjtötte a dzsentrifikálók véleményeit az önkormányzatilag ösztönzött „társadalmi keveredésről”. Érdekes módon az ötven megkérdezett többsége toleráns vagy egalitárius érzésekkel viszonyult a közeli szociális bérlakásokhoz. Ahogy egy megkérdezett kifejtette:

„Azt gondolom, hogy egy bizonyos ponton túl nem jó zárt körben élni, ahol mindenki ugyanolyan [középosztálybeli] helyzetű, ahol minden rózsaszín. Ez nincs így [...] Egy város általánosságban azért vonzó, mert a dolgok ott történnek. És mindenkinek joga van ott lenni, és kifejezni önmagát” (479. kérdezett, idézi Rose 2004: 299-300).

Miközben a montreali példa esetében Rose kétségtelenül helyesen különíti el a társadalmi keveredést a neoliberális eszméktől, más kutatóktól eltérően (Florida 2002; Bromley et al. 2005) nem bontja ki azt a koncepciót, mely szerint a társadalmi keveredés a városi hanyatlás ellenszere, ami máshol pontosan a neoliberális várospolitikák szándéka.

A meggyötört vancouveri Downtown Eastside-ről szóló markáns tanulmányában Nick Blomley éppen azt járja körül, hogy a hosszan tartó alulfejlettség és nyomor elleni küzdelemben morálisan mennyire meggyőző tud lenni a társadalmi keveredés elve:

„A felújítási programok gyakran a lakások megvételére buzdítanak, feltételezve a gazdasági függetlenség, a vállalkozás és a közösségi büszkeség kedvező hatásait. Ezért támogatandónak tartják a dzsentrifikációt, mert az a marginális antikomunitárius (amely nem tulajdonos, ideiglenes és problémás) a lakástulajdonosok aktív, felelősségteljes és fejlődő népességével váltja fel” (Blomley 2004: 89).

Blomley írása jól rávilágít arra, hogy kiknek kell kiköltözniük ahhoz, hogy helyet adjanak a társadalmi keveredésnek:

„A »társadalmi keveredéssel« az a gond, hogy egyenlőtlenséget ígér a hierarchia homlokterében. Először is, ahogy az gyakran elhangzik, szociálisan egyoldalú. Amennyiben a társadalmi keveredés üdvös, érvelnek a helyi aktivisták, miért nem tesszük a szegények számára is lehetővé, hogy a gazdagok negyedeiben lakjanak? [...] Másodszor, empirikus adatokból arra lehet következtetni, hogy a

bérlők szociális és gazdasági helyzetének javításában gyakran vall kudarcot. A jobb módú lakástulajdonosok és az alacsonyabb státuszú bérlők közötti interakció a „kevert” városrészekben korlátozottan tűnik. Ennél is súlyosabb, hogy társadalmi szegregációhoz és elszigeteléshez vezethet” (i. m.: 99).

Ahogy Smith (2002) is kifejti, a társadalmi keveredés mindig magában foglalja a középosztálybeliek beáramlását a munkásosztálybeli övezetekbe, de nem fordítva, és arra a feltevésre épül, hogy a társadalmilag kevert közösségek szociálisan kiegyensúlyozottabbak lesznek, illetőleg, hogy az osztályok között így pozitív hatású interakció jön létre. Ez a tervezői és politikai optimizmus azonban ritkán eredményez boldog körülményeket a dzsentrifkálódó városrészekben, így például a torontói Parkdale esetében az 1999-ben elindított társadalmi keveredés deliberatív programja a lakástulajdonosok dühös NIMBY¹⁹ magatartásához, a lakberek emelkedéséhez és kiköltözésekhez vezetett (Slater 2004b). A dzsentrifkáció álcájaként működő „társadalmi keveredés” kitűnően példázza, hogy a folyamat retorikája és valósága miként tett szert egy új diskurzív, elméleti és közpolitikai nyelvezetre, amely folyamatosan eltéríti a kritikát és az ellenállást. Nagy-Britanniában már közel egy évtizede a „szomszédsági felújítás” (*neighborhood renewal*) és a „városregeneráció” (*urban regeneration*) közpolitikájának fontos eleme a társadalmi keveredés (különösen a bérlői és tulajdonosi arány keverése), de egy vagy két közismert kivételen túl (Smith 2002; Lees 2003a) továbbra is csekély számú az a kritikai irodalom, amely a dzsentrifkáció ügyében a közpolitikai diskurzus körül szimatol. Egy nagy hatású elemző szerint még mindig nyelvi altatók hatása alatt vagyunk:

„A »városregeneráció« nem csupán a dzsentrifkáció következő hulláma, korábban nem tapasztalt mértékű tervezéssel és finanszírozással, hanem e nyelvezet diadala, a dzsentrifkáció kritikái értelmezésének hatástalanítása révén, Európában a városra irányuló neoliberális víziók jelentős ideológiai győzelmét jelenti” (Smith 2002: 446).

Meglepő, hogy egy olyan korban, amikor a városok „a neoliberalizmus uralmát működtető számos politikai és ideológiai stratégia inkubátoraivá válnak” (Brenner és Theodore 2002: 375-376), és amikor oly sok városkutató vizsgálja és ellenzi a neoliberalizmust, Európában minden eddigénél kevesebb bíráló ér a közpolitikai kezdeményezésű dzsentrifkációt. Nehéz magyarázatot találni erre a helyzetre, de az intézményileg finanszírozott közpolitikai kutatások alaptermészete feltehetően jelentős szerepet játszik benne. Loic Wacquant ezt jól megragadta:

---

19 A NIMBY (*Not in my backyard*) – magyar jelentése nagyjából: „ne az én házam előtt”. A kifejezés a magánterülethez és a lakókörnyék normakövető használatához való konzervatív ragaszkodásra utal – *a ford.*

„Az Egyesült Államokban a közpolitikai kutatás viszi a prímet, védőpajzsként és álcaként a kritikai megközelítésekkel szemben egyfajta »puffert« képez, amely a politikai mezőt elkülöníti a beállítottságában és következtetéseiben független és radikális kutatástól. Minden olyan kutató, aki az állami hivatalnokokhoz intézi mondandóját, köteles átmenni ezen a korcs zónán, ezen a »fertőtlenítőkamrán«, és szigorú öncenzúrának kell magát alávetnie, olyan technokrata kategóriáknak megfelelően fogalmazva állításait, amelyek biztosítják, hogy munkájának semmiféle hozadéka, sem hatása nem lesz a valóságra (a közpolitikai iskolák bejárata fölött ott áll a láthatatlan felirat: »saját kérdést fel ne tégy!«). Valójában az amerikai politikusok sosem folyamotoztak a társadalomtudományi kutatáshoz, kivéve, ha az a politikai célszerűség bármely szempontjánál fogva az általuk képviselt irányvonalat támogatta; minden más esetben szégyentelenül átgázoltak rajta” (Wacquant 2004: 99).

Ez a brit közpolitikai kutatásra is érvényes, ahol a kényelmetlen ténymegállapításokat és a tudományos bírálatot gyakran épp a kutatásokat pénzelő intézményi szereplők hígítják fel. Ezenfelül, amikor egy kutatási tervetben szerepel a dzsentrifikáció szó, nagyon nehéz pénzbeni támogatást szerezni egy várospolitikai intézménytől, hogy felmérjük egy olyan program következményeit, amely a munkásövezetekbe próbálja csábítani a középosztálybelieket! A csúnya szavakkal vigyázni kell.

ÖRÖK DILEMMA

„Szeretnék látni egy olyan világot, amely maga mögött hagyta a dzsentrifikációt, egy világot a dzsentrifikációt lehetővé tevő gazdasági és politikai kizsákmányolási formák nélkül” (Smith 1996: xx).

„A dzsentrifikációt a kapitalista társadalmakban nem lehet felszámolni, de lehetséges korlátozni” (Clark 2005: 263).

„Ezért állítható, hogy a dán városfelújításban túlságosan korlátozott a dzsentrifikáció szerepe” (Skifter-Anderson 1998: 127).

„Kilburn Roadra tekintve csak egy mániákus optimista képes rá, hogy ne gondoljon az öngyilkosságra: nagyon sok dzsentrifikációra lesz itt szükség” (Dyckhoff 2006: 76).

A dzsentrifikációval foglalkozó száztizennégy tanulmány módszeres áttekintése után Atkinson a következőkre jutott:

„A lakóövezetekre gyakorolt hatások kérdését vizsgálva látható, hogy a kutatási adatok többsége a dzsentrifikáció káros következményeire figyelmeztet [...] [A] hatásainak elemzésére irányuló kutatások túlnyomórészt problémákat és társadalmi költségeket fedeztek fel. Ez inkább a kiszorításra és a szociális problémák jelenlétére utal, mintsem a helyi adóbevételek emelkedéséből, a fizikai környezet javulásából vagy a városfejlesztés iránti keresleti igény enyhítéséből adódó hasznokra” (Atkinson 2002: 20-21).

Ebből sejthető, hogy egy súlyos társadalmi probléma fenyegeti városaink belső övezeteit, amelyet negatívan kell értékelnünk. Ennek ellenére Atkinson konklúziója eltérít a tanulmánya által sugallt kritikai figyelmeztetéstől:

„A dzsentrifikáció szélesebb körű és pozitív következményeit mostanáig kevésbé vizsgálták [...] Feltétlenül előrelépést jelentene, ha túl tudnánk lendülni a folyamat fekete-fehér ábrázolásán, amely szerint az egyszerűen jó vagy rossz” (i. m.: 21).

Különös az a konklúzió, amely arra szólít fel, hogy a kevés pozitív beszámoló láttán kerekedjünk fel, és keressük meg a dzsentrifikáció többi pozitívumát! A jelen írásban említett újabb elemzések azonban azt bizonyítják, hogy egyes kutatók pont erre törekcsenek! Jellemző, hogy a témával foglalkozó legutóbb megjelent tanulmánykötetben, amely nagyon hasznos információkkal szolgál a folyamat globális terjedéséről, a szerkesztői előszó összegez néhány újabb kutatást, és a negatívak mellett felsorolja a dzsentrifikáció számos „pozitív lakókörnyezeti hatását” (Atkinson és Bridge 2005: 5). Amikor elkezdtek kutatni a dzsentrifikációt, nem volt olyan könnyű rálelni a pozitívumokra.²⁰

A dzsentrifikáció, az újabb szakirodalom által sugalltakkal ellentétben, nem városaink megváltója. A fogalmat kritikai szándékkal alkották meg, hogy leírja a középosztálybeli betelepülés felkavaró hatását a munkásosztálybeli lakónegyedekre, és hosszú éveken át kritikai szellemben kutatták. Azóta olyanok, akik a komplex városi problémákra gyors megoldásokat keresnek és ajánlanak, kisajátítják, extrém esetekben depolitizálják, sőt más névvel illetik. Brown-Saracino (2004: 153) két chicagói városrészt elemezve „szociális megóvásnak” (*social preservation*) nevezi a folyamatot, amely szerinte „bizonyos magas képzettségű emberek kulturálisan motivált választása, hogy a városközpontban, vagy a kisvárosban a »veteránok« fenntartott jelenlétével szavatolt autentikus közösségben éljenek”. A magasan képzettek azon törekvése ellenére, hogy megóvják a „veteránokat”

---

20 Ahogy tapasztaltam – és az írásom elején említett német tudós előtt tisztelgve –, a dzsentrifikáció egyetlen pozitívuma, hogy a terepmunka során jó kávét lehet inni.

a kiszorulástól, rá kell kérdeznünk, hogy kinek az érdekeit szolgálja a dzsentrifkáció szó kerülése, amely pedig világosan megragadja a „tőke metropolisza” egyes városrészeiben tapasztalt jelenségeket (Wyly és Hammel 2000). Nem inkább a chicagói dzsentrifkáció méreteit és fenyegetését jelzi, hogy a „szociális megóvás” szószólói most azt a vélt autenticitást kívánják óvni, amelyet az ingatlancégek és a média táltak számukra?

A kritikai perspektívák kiszorítása rendkívül súlyos azokra nézve, akiknek az életét sújtja a városi övezetek középosztálybeli kolonizációját előkészítő befektetés. Kvalitatív kutatási eredmények kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy a dzsentrifkáció a közösségek széthullását és a munkásosztálybeliek számára megfizethető lakhatás válságos helyzetét idézi elő – de hogyan is idézhetne elő bármi mást, mint válságot, tekintve az egyenlőtlen tőkeáramlás növekvő egyenlőtlenségeket termelő rendszerét, amelyben virágzik a dzsentrifkáció. Ezenfelül, szemben azzal, amit a kevésbé kritikai kutatók révén tájékozódó újságírók szeretnek hangsúlyozni, a dzsentrifkáció nem a város „pusztulásának” ellentéte, és nem jelent rá ellenszert:

„A dzsentrifkáció nem egy csodaszer, de nem is betegség. Ahogy egyszer Larry Bourne mondta nekem diplomatikus hangnemben, »bizonyosan jobbnak tűnik, mint az alternatíva«, a szüntelen, mindent átható, apokaliptikus pusztulás. Mint folyamat és végeredmény, a legjobb, ami rendelkezésünkre áll” (Whyte 2005).

A dzsentrifkáció ellenzői számára talán döntő győzelmet hozhatna, ha megtanulnák hatékonyabban kommunikálni, hogy a „vagy elviselhetetlen alulfejlettség és pusztulás, vagy újrabefektetés és kiszorítás” egy hamis dichotómia az alacsony státuszú csoportok számára, illetőleg, hogy a haladás akkor következik be, ha a dzsentrifkáció mint probléma kerül elfogadásra, és nem mint megoldás a városi szegénységre és sorvadásra. Ahogy azt az olyan közösségi szervezetek is bizonyítják, mint a *Brooklyn Fifth Avenue Committee* (Slater 2004a), meg lehet nyerni a dzsentrifkálódó környékek lakóinak támogatását, érdemes felhasználni azokat a tudományos megállapításokat, amelyek rámutatnak a piaci folyamatokon kívüli működés lehetőségeire, valamint ragaszkodni kell a megfelelő és megfizethető lakhatáshoz való emberi és erkölcsi joghoz. És végül, a dzsentrifkáció elleni küzdelem és az átfogó kritikai perspektíva helyreállítása iránt elkötelezett kutatók feladata a legjobb meghatározás szerint a következő:

„A kritikai gondolkodás kötelessége hévvel és szigorral ízekre szedni a hamis közhelyeket, leleplezni a kifogásokat és a hazugságot, és rámutatni, hogy milyen logikai és gyakorlati ellentmondásokat rejteget Piac Király és a diadalittas kapitalizmus, amely a kétpólusú világrend brutális összeomlása és a szocialista projekt elfojtása

(illetőleg az állítólagosan baloldali, valójában neoliberális kormányzatok árulása) óta saját öngazolásának erejénél fogva mindenfelé terjed. A kritikai gondolkodásnak fáradhatatlanul kérdésessé kell tennie a gazdasági dereguláció és a szociális leépítés társadalmi költségeit és hasznát, amelyek állítólag a biztos utat jelentik az örök jólét és a legfőbb boldogság felé az „egyéni felelősség” égisze alatt – ami csupán egy másik megnevezés a kollektív felelőtlenségre és a kereskedelmi egoizmusra [...] [A] kritikai gondolkodás elsődleges történelmi küldetése [...] a civil viták kereteinek és evidenciáinak folyamatos megkérdőjelezése, hogy ezek a viták lehetőséget adjanak a világról való gondolkodásra, ahelyett, hogy gondolkodásunk ezeknek legyen alávetve, hogy elemezzük és megértsük működésmódjait, és ezáltal intellektuálisan és materiálisan újra és újra magunkévá tesszük” (Wacquant 2004: 101).

Fordította: Németh Ádám

Az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Atkinson, Rowland (2000): Measuring gentrification and displacement in Greater London. In: *Urban Studies*, Vol. 37., No.1.: 149-165.
- Atkinson, Rowland (2002): Does gentrification help or harm urban neighbourhoods? An assessment of the evidence-base in the context of the new urban agenda. In: *Centre for Neighbourhood Research Paper*, Vol. 5. Interneten: <http://www.bristol.ac.uk/sps/cnrpapersword/cnr5pap.doc> (Letöltve: 2006.02.08.).
- Atkinson, Rowland (2003): Introduction: misunderstood saviour or vengeful wrecker? The many meanings and problems of gentrification. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2343-2450.
- Atkinson, Rowland - Bridge, Gary (szerk.) (2005): *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Routledge.
- Badcock, Blair (2001): Thirty years on: gentrification and class changeover in Adelaide's inner suburbs, 1966–96. In: *Urban Studies*, Vol. 38., No. 9.: 1559-1572.
- Beauregard, Robert A. (1990): Trajectories of neighbourhood change: the case of gentrification. In: *Environment and Planning A*, Vol. 22., No. 7.: 855-874.
- Blomley, Nicholas K. (2004): *Unsettling the city: urban land and the politics of property*. Routledge.
- Boddy, Martin (2007): Designer neighbourhoods: new-build residential development in non-metropolitan UK cities – the case of Bristol. In: *Environment and Planning A*, Vol. 39., No. 1.: 86-105.
- Boddy, Martin – Lambert, Christine (2002): *Transforming the city: post-recession gentrification and re-urbanisation*. Elhangzott az Upward Neighbourhood Trajectories c. konferencián, University of Glasgow, szeptember 27.
- Bondi, Liz (1999a): Gender, class, and gentrification: enriching the debate. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 17., No. 3: 261-282.
- Bondi, Liz (1999b): Between the woof and the weft: a response to Loretta Lees. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 17., No. 3: 253-260.
- Bourdieu, Pierre - Wacquant, Loic (2001): Neoliberal newspeak: notes on the new planetary vulgate. In: *Radical Philosophy*, No. 105.: 2-5.
- Brenner, Neil - Theodore, Nik (2002): Cities and the geographies of „actually existing neoliberalism“. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 349-379.
- Bridge, Gary (2001): Bourdieu, rational action, and the time-space strategy of gentrification. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 26., No. 2: 205-216.
- Bridge, Gary (2003): Time-space trajectories in provincial gentrification. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2545-2556.

- Bromley, Rosemary - Tallon, Andrew - Thomas, Colin (2005): City-centre regeneration through residential development: contributing to sustainability. In: *Urban Studies*, Vol. 42., No. 13.: 2407-2429.
- Brown-Saracino, Japonica (2004): Social preservationists and the quest for authentic community. In: *City and Community*, Vol. 3., No. 2.: 135-156.
- Butler, Tim (2003): Living in the bubble: gentrification and its „others“ in London. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2469-2486.
- Butler, Tim - Robson, Gary (2001): Social capital, gentrification and neighbourhood change in London: a comparison of three south London neighbourhoods. In: *Urban Studies*, Vol. 38., No. 12.: 2145-2162.
- Butler, Tim - Robson, Gary (2003): Plotting the middle-classes: gentrification and circuits of education in London. In: *Housing Studies*, Vol. 18., No. 1.: 5-28.
- Byrne, J. Peter (2003): Two cheers for gentrification. In: *Howard Law Journal*, Vol. 46., No. 3.: 405-432.
- Caulfield, Jon (1989): Gentrification and desire. In: *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 26., No. 4.: 617-632.
- Caulfield, Jon (1994): *City form and everyday life: Toronto's gentrification and critical social practice*. University of Toronto Press.
- Clark, Eric (1992): On blindness, centrepieces and complementarity in gentrification theory. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17., No. 3.: 358-362.
- Clark, Eric (2005): The order and simplicity of gentrification: a political challenge. In: *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Szerk.: Atkinson, Rowland - Bridge, Gary Routledge.
- Crump, Jeff (2002): Deconcentration by demolition: public housing, poverty, and urban policy. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 20., No. 5.: 581-596.
- Curran, Winifred (2004): Gentrification and the nature of work: exploring the links in Williamsburg, Brooklyn. In: *Environment and Planning, A* Vol. 36., No. 7.: 1243-1258.
- Davidson, Mark - Lees, Loretta (2005): New-build gentrification and London's riverside renaissance. In: *Environment and Planning, A* Vol. 37., No. 7.: 1165-1190.
- DeFilippis, James (2004): *Unmasking Goliath: community control in the face of global capital*. Routledge.
- Duany, Andres (2001): Three cheers for gentrification. In: *American Enterprise Magazine*, április/május: 36-39.
- Dyckhoff, Tom (2006): Let's move to.... Kilburn, north-west London. In: *The Guardian Weekend*, február 4.: 76-77.

- Florida, Richard (2002): *The rise of the creative class*. Basic Books.
- Florida, Richard (2006): The keys to the city. In: *The Philadelphia Inquirer*, január 22.
- Freeman, Lance (2005): Displacement or succession? Residential mobility in gentrifying neighbourhoods. In: *Urban Affairs Review*, Vol. 40., No. 4.: 463-491.
- Freeman, Lance - Braconi, Frank (2002): Gentrification and displacement. In: *The Urban Prospect*, Vol. 8., No. 1.: 1-4.
- Freeman, Lance - Braconi, Frank (2004): Gentrification and displacement: New York City in the 1990s. In: *Journal of the American Planning Association*, Vol. 70., No. 1.: 39-52.
- Glass, Ruth et al. (1964): Introduction. In: *London: aspects of change*. Szerk.: Centre for Urban Studies, University of London. MacGibbon and Kee.
- Hackworth, Jason (2002): Post-recession gentrification in New York City. In: *Urban Affairs Review*, Vol. 37., No. 6.: 815-843.
- Hackworth, Jason - Smith, Neil (2001): The changing state of gentrification. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92., No. 4.: 464-477.
- Hamnett, Chris (1984): Gentrification and residential location theory: a review and assessment. In: *Geography and the urban environment: progress in research and applications*. Szerk.: Herbert, David – Johnston, R. J. Wiley and Sons.
- Hamnett, Chris. (1991): The blind men and the elephant: the explanation of gentrification. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 16., No. 2.: 173-189.
- Hamnett, Chris (2003): Gentrification and the middle-class remaking of inner London, 1961–2001. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2401-2426.
- Hartman, Chester - Keating, Dennis - LeGates, Richard (1982): *Displacement: how to fight it*. National Housing Law Project.
- Karsten, Lia (2003): Family gentrifiers: challenging the city as a place simultaneously to build a career and to raise children. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2573-2585.
- Laska, Shirley - Spain, Daphne (szerk.) (1980): *Back to the city: issues in neighborhood renovation*. Pergamon.
- Lees, Loretta (1994): Gentrification in London and New York: an Atlantic gap? In: *Housing Studies*, Vol. 9., No. 2.: 199-217.
- Lees, Loretta (2003a): Visions of „urban renaissance“: the Urban Task Force Report and the Urban White Paper. In: *Urban renaissance? New labour, community and urban policy*. Szerk.: Imrie, Robert - Raco, Marco Policy Press.
- Lees, Loretta (2003b): Policy (re)turns: gentrification research and urban policy – urban policy and gentrification research. In: *Environment and Planning A*, Vol. 35.. No. 4.: 571-574.
- Ley, David (1980): Liberal ideology and the postindustrial city. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 70., No. 2.: 238-258.
- Ley, David (1987): The rent-gap revisited. In: *Annals of the Association of American Geograp-*

- hers, Vol. 77., No. 3.: 465-468.
- Ley, David (1996): *The new middle class and the remaking of the central city*. Oxford University Press.
- Ley, David (2003): Artists, aestheticisation and the field of gentrification. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2527-2544.
- Ley, David (2004): Transnational spaces and everyday lives. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 29., No. 2.: 151-1564.
- Marcuse, Peter (1985a): To control gentrification: anti-displacement zoning and planning for stable residential districts. In: *Review of Law and Social Change*, Vol. 13.: 931-945.
- Marcuse, Peter (1985b): Gentrification, abandonment and displacement: connections, causes and policy responses in New York City. In: *Journal of Urban and Contemporary Law*, Vol. 28.: 195-240.
- Marcuse, Peter (1999): Comment on Elvin K. Wyly and Daniel J. Hammel's „Islands of decay in seas of renewal: housing policy and the resurgence of gentrification“. *Housing Policy Debate*, Vol. 10., No. 5.: 789-97.
- Marcuse, Peter (2005): *On the presentation of research about gentrification*. Columbia University.
- Newman, Kathe - Wyly, Elvin (2005): Gentrification and resistance in New York City. In: *Shelterforce Magazine Online*, No. 142. (július–augusztus). Interneten: <http://www.nhi.org/online/issues/142/gentrification.html> (Letöltve: 2006.08.23.)
- Newman, Kathe – Wyly, Elvin (2006): The right to stay put, revisited: gentrification and resistance to displacement in New York City. In: *Urban Studies*, Vol. 43., No. 1.: 23-57.
- Palen, John - London, Bruce (szerk.) (1984): *Gentrification, displacement and neighbourhood revitalization*. SUNY Press.
- Peck, Jamie (2005): Struggling with the creative class. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29., No. 4.: 740-770.
- Podmore, Julie (1998): (Re)reading the „loft living“ habitus in Montreal's inner city. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 22., No. 2.: 283-302.
- Redfern, Paul (2003): What makes gentrification „gentrification“? In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2351-2366.
- Robson, Garry - Butler, Tim (2001): Coming to terms with London: middle-class communities in a global city. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25., No. 1.: 70-86.
- Rofe, Matthew (2003): „I want to be global“: theorising the gentrifying class as an emergent elite global community. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2511-2526.

- Rose, Damaris (1984): Rethinking gentrification: beyond the uneven development of Marxist urban theory. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 2., No. 1.: 47-74.
- Rose, Damaris (2004): Discourses and experiences of social mix in gentrifying neighbourhoods: a Montreal case study. In: *Canadian Journal of Urban Research*, Vol. 13., No. 2.: 278-316.
- Schill, Michael - Nathan, Richard (1983): *Revitalizing America's cities: neighborhood reinvestment and displacement*. SUNY Press.
- Skifter-Anderson, Hans (1998): Gentrification or social renewal? Effects of public supported housing renewal in Denmark. In: *Scandinavian Housing and Planning Research*, Vol. 15. No. 3.: 111-128.
- Slater, Tom (2002): Looking at the „North American City“ through the lens of gentrification discourse. In: *Urban Geography*, Vol. 23., No. 2.: 131-153.
- Slater, Tom (2004a): North American gentrification? Revanchist and emancipatory perspectives explored. In: *Environment and Planning A*, Vol. 36., No. 7.: 1191-1213.
- Slater, Tom (2004b): Municipally-managed gentrification in South Parkdale, Toronto. In: *The Canadian Geographer*, Vol. 48., No. 3.: 303-325.
- Slater, Tom (2005): Gentrification in Canada's cities: from social mix to social „tectonics“. In: *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Szerk.: Atkinson, Rowland – Bridge, Gary Routledge.
- Slater, Tom - Curran, Winifred - Lees, Loretta (2004): Gentrification research: new directions and critical scholarship. Guest editorial. In: *Environment and Planning A*, Vol. 36., No. 7.: 1141-1150.
- Smith, Neil (1986): Gentrification, the frontier and the restructuring of urban space. In: *Gentrification of the city*. Szerk.: Smith, Neil - Williams, Peter. Allen and Unwin.
- Smith, Neil (1987a): Of yuppies and housing: gentrification, social restructuring and the urban dream. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 5., No. 2.: 151-172.
- Smith, Neil (1987b): Gentrification and the rent-gap. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 77., No. 3.: 462-465.
- Smith, Neil (1992): Blind man's buff, or Hamnett's philosophical individualism in search of gentrification? In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17., No. 19.: 110-115.
- Smith, Neil (1996): *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. Routledge.
- Smith, Neil (2002): New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 427-450.

- Smith, Neil (2005): There's no such thing as a natural disaster. In: *Understanding Katrina: perspectives from the social sciences*. Social Science Research Council. Interneten: <http://understandingkatrina.ssrc.org/Smith/> (Letöltve: 2006. 02. 08.).
- Smith, Neil - DeFilippis, James (1999): The reassertion of economics: 1990s gentrification in the Lower East Side. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 4.: 638-653.
- Smith, Neil - Williams, Peter (szerk.) (1986): *Gentrification of the city*. Allen and Unwin.
- Sumka, Howard (1979): Neighborhood revitalization and displacement: a review of the evidence. In: *Journal of the American Planning Association*, Vol. 45., No. 4.: 480-487.
- Tallon, Andrew - Bromley, Rosemary (2004): Exploring the attractions of city centre living: evidence and policy implications in British cities. In: *Geoforum*, Vol. 35., No. 6.: 771-787.
- Tickell, A. - Peck, J. (2003): Making global rules: globalisation or neoliberalization? In: *Remaking the global economy*. Szerk.: Peck, J. - Yeung, Henry W.-C. Sage.
- van Criekingen, Mathieu (2006): *Migration and the effects of gentrification: a Brussels perspective*. Publikálatlan kézirat. Humán Földrajz Tanszék, Université Libre de Bruxelles.
- van Weesep, Jan (1994): Gentrification as a research frontier. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 18., No. 1.: 74-83.
- Wacquant, Loic (2004): Critical thought as solvent of doxa. In: *Constellations*, Vol. 11., No. 1.: 97-101.
- Whyte, Murray (2005): Less crime, busy streets are bad things? In: *The Toronto Star*, december 4.
- Wyly, Elvin - Hammel, Daniel (1999): Islands of decay in seas of renewal: urban policy and the resurgence of gentrification. In: *Housing Policy Debate*, Vol. 10., No. 4.: 711-771.
- Wyly, Elvin - Hammel, Daniel (2000): Capital's metropolis: Chicago and the transformation of American housing policy. In: *Geografiska Annaler*, B Vol.82., No. 4.: 181-206.
- Wyly, Elvin - Hammel, Daniel (2001): Gentrification, housing policy, and the new context of urban redevelopment. In: *Critical perspectives on urban redevelopment*, Vol. 6. Szerk.: Fox, Gotham. Elsevier Science.
- Zukin, Sharon (1982): *Loft living: culture and capital in urban change*. Rutgers University Press.
- Zukin, Sharon - Kosta, Ervin (2004): Bourdieu Off-Broadway: managing distinction on a shopping block in the East Village. In: *City and Community*, Vol. 3., No. 2.: 101-114.

Michael Samers

BEVÁNDORLÁS ÉS A GLOBÁLIS- VÁROS-ELMÉLET: EGY ALTERNATÍV KUTATÁSI PROGRAM FELÉ¹

---

1 Eredeti tanulmány: Samers, Michael (2002): Immigration and the Global City Hypothesis: Towards an Alternative Research Agenda. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 26., No. 2.: 389–402.

A GVE (globálisváros-elmélet), és különösen a „Globalization and World Cities” (Globalizáció és Világvárosok) hálózat kutatási programja körüli vitát az utóbbi időkben kizárólag az úgynevezett „globális városok” üzleti és technológiai kérdései kötötték le. Ez a cikk a bevándorlás nagyvárosi gazdaságokban általában betöltött szerepére próbálja felhívni a figyelmet. Nagyrészt az európai metropoliszokban zajlott megfigyelésekre alapozva elsőként amellett igyekszik érvelni, hogy a GVE komolyabb újragondolására van szükség ahhoz, hogy az az egyenlőtlenség problémakörét célzó eszközként legyen alkalmazható. A szerző egyrészt öt konkrét javaslatot tesz a GVE jelenlegi körvonalainak újraírására, másrészt ezen revíziók mellett a kapcsolódó vita teljes újragondolását, illetve annak a transznacionalizmusról szóló elméletekkel való összekapcsolását javasolja.

BEVEZETÉS²

Az 1990-as évek folyamán úgy tűnt, hogy a városkutatás kritikai perspektívából nézve különösen szélsőséges átalakuláson ment át. Amikor a neoweberiánus és marxista városi politikai gazdaságtan analitikus és normatív elemeit lassan elhomályosították a kultúrákutatók és a „poszt-ista” kritikák vonatkozó elemei (posztmodern, posztmarxista posztstrukturalista, posztkolonialista és transznacionális), az inkább közgazdaságtani jelleggel bíró „globálisváros-elmélet” (a továbbiakban: GVE) egy sajátos kutatási programot kezdett el megfogalmazni. Bár ez a közgazdaságtani diskurzus eredetileg a tőke és a munka, különösen a migráns munka (Sassen 1988: 1991) közötti kapcsolatokra fókuszált, igen hamar és egyre nyilvánvalóbban az elmélet üzlettel és technológiával kapcsolatos kérdései, és kevésbé a városok és az alacsony jövedelműek/„alacsonyan képzettek” bevándorlása közötti kapcsolatok felé fordult.³ Az Egyesült Királyságban egy ma már vezető kutatócsoport (a *Globalization and World Cities Network* [Globalizáció és Világvárosok Hálózata], vagy GaWC, melyben Sassen rendszeresen közreműködött)⁴ például annak vizsgálatában mélyed el, hogy a vélelmzetten globális városok miként kapcsolódnak össze a jogi, könyvviteli, tanácsadói és más pénzügyi vállalatok által alkotott hálózatokban.

Ha a GVE eredeti elméleti és empirikus fókuszát elhomályosította a „posztista” városkutatás és az új üzleti és technológiai folyamatok vizsgálata iránti érdeklődés,

---

2 Köszönetemet szeretném kifejezni Harald Baudernek, Neil Brennernek, Ali Rogersnek és Katie Willisnek a szöveg korábbi verziójához fűzött értékes megjegyzéseierért.

3 A kivételekhez lásd Sassen írásait (1996a, 1996b, 1996c), illetve Body-Gendrot (1996); Gibson (1998) és Kofman (1998).

4 L. a GaWC honlapját: <http://www.lboro.ac.uk/GaWC>

akkor milyen értékkel bírhat még Sassen eredeti kutatása (valamint a „globális városok vérkeringését” vizsgáló hasonló kutatások)? E cikk erre az általános kérdésre keresi a választ, és ebben az értelemben három célt tűzött ki maga elé. Elsőként megpróbálja újra ráirányítani a figyelmet a bevándorlás és a GVE közötti kapcsolatra. Másodsorban célja a GVE és a bevándorlás kapcsolatának elsősorban (de nem kizárólagosan) Európa nagyvárosainak várostérségeiben való kritikai megközelítése. Ez először Sassen tézisének bemutatásával történik, majd az ő érvrendszerére válaszul született írások tárgyalásával folytatódik. Ami a GVE által az 1990-es évek folyamán inspirált kutatásokat illeti, azok vagy Sassen elméleti és fogalmi érveit vonulták fel, hogy aztán azokat empirikusan bizonyítsák, vagy az egész érvrendszerét megkérdőjelezték. Mindenesetre fenntartom, hogy Sassen folyamatban lévő kutatási projektjének és mások párhuzamosan folytatott munkájának ilyenfajta kritikai elemzése hasznos, amennyiben a GVE fókusza a városi egyenlőtlenségek következményeinek vizsgálata irányába módosítható. Ezt a globálisváros-elmélet „megújításának” hívom. Harmadszor az írás egy alternatív kutatási irányt javasol (ezt a GVE „átalakításának” nevezem), amely a globális város elméletét a „poszt-ista” városkutatás egyik eleme körüli újabbkeletű vitákkal ötvözi – ez az elem nem más, mint a transznacionalizmus.

A GLOBÁLIS VÁROS ELMÉLETE

Ebben a részben röviden felvázolom Sassen *The Global City* (A globális város) (1991) című könyvének a bevándorlás témakörével kapcsolatos gondolatmenetét. Sassen e tekintetben legalább két érvrendszert vonultat fel. Elsőként kifejti, hogy miért figyelhető meg nagymértékű bevándorlás a globális városokba, majd másodsorban, hogy ez miért növeli a társadalom jövedelmi és foglalkozásbeli polarizációját. Ami az első kérdést illeti, véleménye szerint az úgynevezett „termelői szolgáltatások” (pl. jogi, könyvviteli, vezetői és pénzügyi tanácsadás) az alacsonyán fizetett állások iránti keresleten keresztül ösztönzik a bevándorlást. Érvelése azonban nem kizárólag keresletvezérelt, ugyanis hangsúlyozza, hogy a gazdag országokba irányuló migrációt részben a szegényebb országokba áramló külföldi közvetlen tőkebefektetések (FDI) indítják el. Ugyanakkor Sassen a globális városokban zajló „informalizációs” folyamatokra való tekintettel is továbbgondolja érveit (l. Sassen 1996a), és állítja, hogy a „harmadik világból” származó bevándorlás nem vezet a globális városok gazdaságának informálisabbá válásához, ugyanis az informalitás ezen gazdaságoknak mindig is jellegzetessége volt. Ehelyett Sassen szerint a kulcskérdés az, hogy ebben a folyamatban, ha egyáltalán van szerepe, akkor milyen szerepet játszik a bevándorlás? Érvelése szerint a gyakran „kizsákmányoló körülmények” között zajló informalizációhoz – amire „leértékelt termelésként” hivatkozik – a megnövekedett

jövedelmi egyenlőtlenségek, illetve az a folyamat járult hozzá, amely során számos termelő képtelen volt egy olyan környezetben versenyezni a szükséges erőforrásokért, ahol az üzlethelyiségek, az üzleti inputok, a szükséges szolgáltatások, illetve a munka ára egyaránt emelkedett. Az érvelés további menete szerint, „a kizsákmányoló üzemekben, illetve az otthon végzett ipari munka mennyisége – kifejezetten az olyan nagyvárosokban, mint New York és London – nőtt az elmúlt évtizedben” (1991: 218, a szerző kiemelése; l. ugyancsak Sassen 1996a). A piacok töredezettsége azt jelenti, hogy a bevándorlók és más etnikai kisebbségek nem engedhetik meg maguknak azokat a luxusjavakat, amelyeket a globális városok kínálnának. A szükséges javakat velük azonos etnikumú termelőknél, és/vagy más alacsony költségű, bevándorlók által üzemeltetett üzletekben keresik – amiket Sassen „leértékelt tömeges fogyasztói szolgáltatásoknak” hív. Ezzel együtt a szűk piaccal rendelkező, kis tételben gyártott, tehetősebb fogyasztókat célzó és a nagyvárosok dzsentrifkációs folyamatához kapcsolódó javak gyártása – Sassen ezt a típust felértékelt „nem-tömeges fogyasztói szolgáltatásoknak” nevezi – munkaintenzív, kisipari bémunkához vezet, amely ezekben a városokban koncentrálódik, és ezt a munkát általában migránsok végzik (Sassen 1991; 1996a; 2000: 6. fejezet; l. korábban Soja és Scott 1986). Ugyanakkor Sassen egy másik munkájában (1996a) kifejezetten „kínálati oldalról” közelíti meg ezt a kérdést. Eszerint a globális városok migráns népességének növekedése a kistermelők expanziójához vezet, akik a nagy áruházláncok és szupermarketek méltó versenytársaivá válnak, noha a verseny intenzitása és az alacsony megtérülési szint a még olcsóbb munka iránt támaszt keresletet.

A fenti összefoglalás Sassen GVE-elméletének minden kétséget kizáróan csupán egy rövidített és stilizált leírása, mégis lehetőséget ad arra, hogy megragadjuk a legfőbb elméleti feltevéseit és érveit annak érdekében, hogy meg tudjuk érteni az erre irányuló kritikákat.

A KÉRDÉSES GLOBÁLISVÁROS-ELMÉLET

Sassen érvrendszere állja a látszólag szűnni nem akaró vizsgálódások és bírálatok próbáját, és bár nem áll szándékomban e kritikák teljes spektrumát bemutatni (áttekintéseket l. Short és Kim 1999; Yeoh 1999), a következőkben a fenti gondolatmenettel kapcsolatban négy fenntartást vázlok fel, melyeknek a bevándorlás szempontjából van komoly jelentősége.

GLOBÁLIS VÁROSOK ÉS A MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS EXPANZIÓJA?

Az első fenntartás Sassen munkájával kapcsolatban az, hogy egyértelműen feltételezi, hogy a „globalizáció” (vagy legalábbis a harmadik világbeli országokban történő

külföldi közvetlen tőkebefektetések növekedése) miatt a globális munkaerő-vándorlás növekszik, és így az előbbi döntő mértékben hozzájárul a globális városok növekedéséhez. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az „alacsonyan képzett” munkaerő 1970-es évek óta zajló globális léptékű vándorlás (munkaerő-vándorlás a hivatalos munkaszerződés adta kereteken belül történő migrációt értem) nagymértékű növekedésére nincsenek megbízható bizonyítékaink. Lehetséges, hogy ez történik, de a nemzetközi statisztikai adatok értékelése nehéz feladat (Zlotnick 1998).⁵ Európában az alacsonyan képzett munkaerő toborzása biztosan csökkent, néhány olyan figyelemre méltó kivételtől eltekintve, mint például a berlini építőmunkások iránti igény, vagy az időszakos munkaerő-migráció a francia és spanyol mezőgazdaságban. A családok újraegyesüléséhez kapcsolódó migráció folytatódik, és bár a házastársak és az eltartottak nagy valószínűséggel ezeken a nagyvárosi területeken fognak munkát keresni, mindez még az európai országokban is csak korlátozottan jellemző (IOM 2000; SOPEMI 2000). Így, a munkaerő-toborzással, a menekültstátusz megadásával, de még a családok újraegyesülésével kapcsolatos szigorításokat is tekintetbe véve, a munkaerő-vándorlás összekapcsolása a globális városok növekedésével arra enged következtetni, hogy a migráció nagy része nem dokumentált. Az anekdotikus és szedett-vedett statisztikai adatok mind azt sugallják, hogy az Európa legnagyobb városaiba tartó, vagy az azok között zajló migráció jelentős része valójában hivatalosan nem dokumentált (l. pl. Burgers és Engbersen 1996; SOPEMI 1999; 2000; Black 2001; Samers 2001). De, ismételtén, az adatok összehasonlítása – különösen az európai államok bevándorláspolitikájának eltérő jogi dinamikájából fakadóan – problémás. Röviden, ha a társadalomtudósok a migráció expanzióját és a globális városok növekedését összekapcsolják, akkor ez a gondolat, az előbbiek szerinti, bizonyos mértékű feltételezéseken alapul.

NÖVEKVŐ INFORMÁLIS FOGLALKOZTATÁS?

Úgy tűnik, létezik egy implicit feltételezés (legyen az közkeletű vagy akadémiai), miszerint a globalizáció a dereguláció és a növekvő globális verseny veszélyes egyvelegét, és ezzel az informális foglalkoztatás növekedését jelenti. Ennélfogva a szakirodalom jelentős része (leginkább az Egyesült Államokban és *nem* az Európai Unióban) úgy érvel, hogy a globális városok, a megfelelő bevándorló/„etnikai kisebbség” koncentrációjával együtt aránytalanul nagyobb mértékben okozzák e tevékenységek fokozódását. Így merül fel a GVE-tel kapcsolatban a második kérdés. Ahogy Williams és Windebank (1998: 83) kiemeli: „elkerülhetetlen eredmény, hogy [a globális városok vérkeringésével foglalkozó kutatók] végül azt találják, amit eredetileg kerestek: hogy az informális foglalkoztatás

---

5 Ettől eltérő véleményért l. Böhning és Oishi (1995).

szorosan kapcsolódik az ilyen csoportokhoz [bevándorlókhoz/etnikai kisebbségekhez], és hogy ezek a csoportok kerülnek a szervezett formát öltő kizsákmányoló, rosszul fizetett, informális foglalkoztatásba". Williams és Windebank, függetlenül e vizsgálatok érdemeinek megítélésétől, ragaszkodik ahhoz az állításhoz, hogy az informális foglalkoztatás mértéke nem szükségszerűen emelkedik a fejlettebb gazdaságokban (megjegyzendő, hogy érveik nem kizárólag a globális városok kontextusára vonatkoznak). Továbbá azt is állítják, hogy nem bevándorlók dominálják az ilyen típusú munkákat, habár a bevándorlók többsége néhány tanulmány szerint egyébként az informális foglalkoztatásban koncentrálódik (l. pl. Reyneri 1998; Sole 1998; Wilpert 1998 az Európai Unióra vonatkozó bizonyítékokról). Ha valaki hinni akar az anekdotikus bizonyítékok általánosságában, sok esetben úgy tűnhet, hogy Európában a bevándorlók informális gazdaságban történő foglalkoztatása az 1990-es évek folyamán inkább csökkent, mint növekedett (Solé 1998; Marie 1999, 2000). Mindazonáltal más tanulmányok rámutatnak a szexuális kizsákmányolás céljából elkövetett embercsempészet/prostitúció széles körű terjedésére, valamint a házimunkát végző, nem regisztrált (női) munkaerő növekedésére (Kofman 1999; Anderson 2001a, 2001b). Ebben az értelemben a bevándorlók informális gazdaságban való részvételét nem tekinthetjük kizárólag a globális városokra jellemzőnek, ahogy azt dél-európai és különösen olasz kutatások bizonyítják (l. pl. Quassoli 1999). Továbbá kevés bizonyíték van arra, hogy az informális gazdasági tevékenység csupán a globális városokra korlátozódna. Például az építőipari és karbantartói munkákat Liverpool városában (mely aligha lehet bárki elképzelése szerint globális város) informálisan alkalmazott építőmunkások, vízvezeték-szerelők, villanszerelők és szobafestők valóságos hada végzi. Ugyanígy, a texasi El Paso a dokumentálatlan mexikói munkások nagymértékű koncentrációjának köszönheti az Egyesült Államok hatodik legnagyobb ruhaipari körzetét (Spener és Capps 2001).⁶

A KIZSÁKMÁNYOLÓ MUNKAKÖRÜLMÉNYEK TERJEDÉSE?

A harmadik fenntartás abból a vitából származik, mely a globális városokban a „kizsákmányoló üzemek számának”, „leértékelt termelésnek” az 1970-es évek óta megfigyelhető állí-

---

6 Ez egy fontos kérdést vet fel a GVE mögötti deduktív érveléssel kapcsolatban. Másképp szólva, a városok globális városok közé sorolása gyakran *a priori* történik, majd csak ezután kerülnek értékelésre bizonyos folyamatok vagy tulajdonságok. Bár a GaWC hálózat minden bizonnyal egy lépéssel közelebb visz ennek a módszernek a megfordításához, fontosnak tűnik (még ha csak a várospolitika számára is), hogy meghatározzuk, mi az egyedi (ha van egyáltalán ilyen) azokban a városokban, melyeket „globálisnak” tartunk.

tólagos növekedésére vonatkozik.⁷ Egyrészt Waldinger és Lapp (1993) egy innovatív módszertant alkalmazva megmutatja, hogy a New York-i ruhaipar esetében valójában kevés bizonyíték áll rendelkezésre a „kizsákmányoló üzemek” növekedésére, noha elismerik, hogy számos olyan ruhaipari vállalkozó létezik, aki egy sor munkajogi előírást megsért. Tehát a New Yorkról (Waldinger és Lapp 1993), valamint Randstadról (Hollandia) szóló tanulmány (Kloosterman et al. 1998) arra a következtetésre jut, hogy ezekben a városokban kevés változás következett a „posztfordista gazdasági struktúrájukból”. A bevándorlók inkább a ruházati iparban (New Yorkban és Los Angelesben), vagy olyan szektorokban találnak munkát, ahol folyamatosan vannak betöltetlen álláshelyek (mint Amszterdam és Rotterdam pékségei). Más szavakkal, néhány szektorban a kényszerű üzletbezárások és/vagy a helyiek önkéntes kivonulásának magas aránya ötvöződik az újonnan indulók alacsony arányával, így téve lehetővé a „harmadik világbeli” migránsoknak a szó szoros értelmében vett üzletalapítást. Ez röviden arra utal, hogy a helyiek felhagynak bizonyos típusú gazdasági tevékenységekkel, míg a bevándorlók ezeken a területeken a kizsákmányoló tevékenység szükség-szerű növekedése nélkül jelennek meg. Másrészt Robert Ross (2001) egyesült államokbeli kizsákmányoló üzemekről szóló, történeti és kortárs tanulmánya azt mutatja be, hogy valójában az 1970-es évek óta folyamatosan növekszik a kizsákmányoló munkakörülményeket biztosító ruházati ipari üzemek száma New Yorkban, Los Angelesben/Dél-Kaliforniában és San Franciscóban.⁸ Értelme szerint ez különböző folyamatok egyvelegének eredménye, melyek mind a globális kapitalizmus új szakaszával állnak kapcsolatban. E folyamatok közé tartozik „az állam munkajogokat kikényszerítő erejének csökkenése, a kiskereskedők piaci erejének az eladások koncentrációja általi növekedése; a nagymértékű import eredményezte versenyképességi nyomás, mely az alacsony bérezésű, exportra termelő platformokra épül; és végül a nagyszámú, ám kiszolgáltatott helyzetű bevándorló munkaerő rendelkezésre állása” (i. m.: 28). Ross átgondolt, történeti elemzése meggyőzőbbnek tűnik, mint Waldinger és Lapp gondolatmenete, de rendkívül kevés hasonló, nemzetek és városok közötti összehasonlításon alapuló tanulmány áll rendelkezésre az Európai Unió elmúlt évtizedéből. Ezért a kizsákmányoló üzemek EU-szintű, 1970-es évek óta tartó terjedésével kapcsolatos megállapítások további empirikus alátámasztást igényelnek.

A GVE MAGYARÁZÓTÉNYEZŐINEK TORZÍTOTTSÁGA

A negyedik problémás pont a GVE vitában a külsődleges tényezők eltúlzott szerepe. Azaz, hogy túl sok figyelmet kap a gazdasági globalizáció, mint olyan, hatása a városokra, és

---

7 A kizsákmányoló üzem kritikai elemzéséről l. Ross (2001). A leértékelt termelésről l. Sassen (1991).

8 De komoly bizonyítékok kapcsán l. legújabban Hum (2001) írását a New York-i ruhaipari (bár nem szükségszerűen a kizsákmányoló) üzemek csökkenéséről.

nem eleget az, amit talán belső, endogén folyamatoknak nevezhetünk – vagy az, hogy például maguk a bevándorlók hogyan strukturálják a nagy metropoliszok munkaerőpiacait.⁹ Ebben a tekintetben a GVE-tel párhuzamosan hatalmas szakirodalom foglalkozik a „bevándorlók vállalkozásaival”, az etnikai enklávékkel, a bevándorló/etnikai gazdasággal, a bevándorló napszamosokkal és így tovább, ami azonban nem képezi semmilyen, a két irányvonal között fenntartható szintézis tárgyát. És mindamellett, hogy a nagyobb világvárosok közül sokban (mint például Tokióban) a bevándorlóknak nincs egy összehasonlíthatóan magas aránya, a migráns gazdasági „közösségek” nagybani jelenléte lehet mégis az (az ezzel járó globális pénzügyi hazautalásokkal, valamint azzal a képességgel, hogy a kisvállalkozások növekedését inkubálják, ahelyett, hogy egyszerűen termelői szolgáltatások kiegészítő tevékenységét végezzék), ami részben megkülönbözteti a megvárosokat a más, inkább nemzeti szempontból központi városoktól.

ÚJABB ELEMZÉSEK A GLOBÁLIS VÁROSRÓL: A POLARIZÁCIÓ ÉS AZ EGYENLŐTLENSÉG KUTATÁSA

Az 1990-es években a globális városkutatásnak valóságos robbanása volt megfigyelhető. Ebben a cikkben azonban ennek csak egy központi aspektusára szeretnék fókuszálni – ez pedig a jelentős elméleti, módszertani és empirikus csatározás Sassen „társadalmi polarizációs tézise” körül (l. többek között Hamnett 1994, 1996a, 1996b; Body-Gendrot 1996; Bruegel 1996; Kloosterman 1996; Baum 1997, 1999; Gibson 1998; Hamnett és Cross 1998; Kofman 1998; Rhein 1998; Kesteloot és Meert 2000; Wessel 2000; Walks 2001).¹⁰ Szükség van az ilyen elemzésekre, mivel a polarizációs vita egyike a GVE legfontosabb attribútumainak, amely közvetlen relevanciával bír a bevándorlókat/etnikai kisebbségeket illetően is (l. a kórosan alacsony bérek, az alulfoglalkoztatottság, a munkahelyi bizonytalanság, a lefelé történő mobilitás stb.).

---

9 Nem egy durva analitikus különbségtétel mellett érvelek a „külső” (ún. globális) és a „belső” (ún. helyi) folyamatok között, hanem heurisztikus eszközként alkalmazom e kifejezéseket annak érdekében, hogy felhívjam a figyelmet néhány fogalmi és empirikus tévedésre. Természetesen az, ahogyan a bevándorlók strukturálják gazdasági világukat, nem választható külön más, feltehetőleg „globális” folyamatoktól, mint a pénzügyi és kereskedelmi tőke, de sem a városok, sem a lakosaik nincsenek ugyanolyan mértékben kitéve a globális kapitalizmus szeszélyének. Ez a városföldrajzban egy közismert ellentét, mely sok mítoszt eloszlattott a helyfüggőség és a gazdasági globalizáció témakörében.

10 Megjegyzendő, hogy egyes tanulmányok a területen explicit elemzéseket alkalmaznak mind a társadalmi-térbeli polarizáció és/vagy a bevándorlás tekintetében, míg mások nem.

Kezdjük Hamnett (1994, 1996b) azon szándékával, hogy világossá tegye, miként használja Sassen a polarizáció fogalmát (abszolút vagy relatív értelemben?). Hamnett arra kíváncsi, hogy ez foglalkozásbeli vagy jövedelmi egyenlőtlenségi kérdés-e. Miközben azt gyanítja, hogy Sassen abszolút foglalkozásbeli polarizációra utal, a Randstadról (Hollandia) szóló saját kutatásában csak korlátozottan talál ilyen jellegű polarizációra vonatkozó bizonyítékot. Ehelyett, ami szerinte történik, az egy „professzionalizációs” folyamat, valamint az állam által támogatott munkanélküli népesség növekedése. Ennek kapcsán Hamnett és Cross (1998) felhívják a figyelmet a polarizáció és az egyenlőtlenség fogalmainak összemosódására, és azt találják, hogy a jövedelmi *egyenlőtlenségek* 1970 és 1995 között Londonban és Nagy-Britannia egészében növekedtek. Ugyanígy kevés bizonyítékot találnak Sassen *jövedelmi* (szemben a *foglalkozásbeli*) polarizációs tézisének alátámasztására a szolgáltatászektorban. Sok nagyvárosi területen kifejezetten a jövedelmi polarizációt tekintve vegyesek a kutatási eredmények, így semmi esetre sem meggyőzőek. Az ilyen jellegű polarizáció hiányát magyarázhatják bizonyos „kulturális sajátosságok”, mint az aktív ellenállás és más „útfüggőségek”, melyek segítenek a relatíve erős helyi és nemzeti jóléti rendszerek, a „megfelelő” szociális lakhatás és munkavállaló-barát munkaerő-piaci intézmények fenntartásában. Ezek tompítják a piaci folyamatok pusztító következményeit (Body-Gendrot 1996; Hamnett 1996a, 1996b; Kofman 1998).¹¹ Más szavakkal, az európai társadalmak természete megakadályozza az egyesült államokbeli városokban tapasztalható egyenlőtlenségek kialakulását. Esping-Andersen (1999) munkáját irányítóként használva Hamnett (1996a: 1429) az alábbi következtetésre jut: „vissza kell hoznunk az államot, a civil társadalom struktúráját és a politikai stratégiát a gazdaság átstrukturálódása mentén kialakuló polarizációról folytatott vitába”. Mindazonáltal, ahogy Wacquant (1999) és bizonyára sok feminista elemzés helyesen kiemeli, az államok ugyancsak egyenlőtlenségeket generálnak, különösen, de nem kizárólag a társadalmi nem kategóriái mentén.¹²

A POLARIZÁCIÓS VITA GYENGESÉGEI

Bár nem áll szándékomban empirikusan értékelni a nagy európai városok társadalmi polarizációjára vonatkozó bizonyítékokat, hasznos lehet ezen szakirodalomhoz kapcsolódóan néhány kritikus megjegyzés felvonultatása. A bevándorlás kapcsán legalább

---

11 Noha lehet, hogy Hamnett Sassen munkájával kapcsolatos kritikája, látva a háború utáni jóléti társadalmak (*welfare*) munkakényszeren alapuló társadalmakká (*workfare*) történő átalakulását, valamint a nem dokumentált bevándorlás bemutatott növekedését, a korábbiakhoz képest már veszített erejéből.

12 L. ugyancsak Bruegel (1996) és Gibson (1998) írásait Hamnett elemzésének „feminista”/posztstrukturalista kritikájáért, valamint a társadalmi polarizációs vita általánosabb ismertetéséért.

három komoly gyengeség jelenik meg a polarizációs vitában. Az első gyengeség, hogy a releváns tanulmányok nem ragadják meg, vagy nem képesek statisztikailag számba venni azokat a bevándorlókat, akik valószínűsíthetően nem regisztráltak. Egyetlen, Sassen munkáját bemutató újabb elemzésben sem találok a jövedelmi vagy foglalkozásbeli polarizáció statisztikai értékeléséhez kapcsolódó problémák átfogó felismerésével. Valójában maga Sassen kellene, hogy egy legyen azok közül, akik felhívják a figyelmet erre a kérdésre, különösen az informális munkaerőpiacok vonatkozásában (1991: 245). Röviden, ha elfogadjuk, hogy feltehetőleg a globális városokban élő bevándorlók közül sokan nem regisztráltak (l. a probléma megvitatását lentebb), akkor a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok valószínűleg nem elég pontosak ahhoz, hogy az egyenlőtlenség megfelelő mérőszámai legyenek – legyen szó akár foglalkozásbeli, akár jövedelmi egyenlőtlenségről.¹³ Továbbá az európai jóléti államokkal kapcsolatos azon érv, mely szerint ezek tompítják a piaciorientált társadalmak szélsőségeit (legalábbis az Egyesült Államokhoz képest), kevésbé értelmezhető a nem dokumentált bevándorlók esetében. Valójában a londoni kutatások eredményei azt mutatják, hogy a nem dokumentált bevándorlók elég kritikusak a jóléti rendszerrel szemben, és mindent megtesznek azért, hogy láthatatlanok maradjanak, így nem veszik igénybe a szociális juttatásokat sem (Jordan 1999).

A második gyengeség – mely Peter Tylornak (1999) a világvárosokkal kapcsolatos szakirodalom „kutatói eredménystruktúrájára” vonatkozó kritikáját követi – azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy különösen a jövedelmi polarizációra vonatkozó kutatási eredmények, tekintetbe véve a migránsok gazdasági tevékenységének transznacionalitását, valóban elégségesek lehetnek-e. Másképp fogalmazva, Taylor azt állítja, hogy a globális városokkal foglalkozó irodalom nemzeti szinten gyűjtött statisztikákon alapul, amelyek nem megfelelőek annak értékelésére, hogy a városok miként alkotnak transznacionális hálózatokat a globális gazdaságban. Például a kínai közösségekben sok egyén és család támaszkodik a *húi*-ra (ami a családok közötti/családon belüli pénzgyűjtés banki megtakarítás formájában) azért, hogy az üzletet bővítsék, vagy csak a mindennapi megélhetés érdekében (White et al. 1987). Ahogy a *húi*, úgy bizonyára más, a foglalkoztatáson túli, potenciálisan transznacionális jövedelmi források is léteznek,

---

13 Bővebben Gibson (1998) bírálta a polarizációs vitát annak empirizmusa miatt. Érve szerint a vita az osztály empirista fogalmára épül – marxista és/vagy neweberianus értelemben, miközben nem helyezi el magát a posztmodernebb/posztstrukturalistább „különbözőségről” szóló gondolatok világában. Mindez nyilvánvalóan egy sokkal tágabb vitát nyit meg arról, hogy vajon számszerűsíthetőek - és ezáltal „befagyaszthatóak”-e a társadalmi kategóriák (és hogy ez valójában milyen következményekkel jár a globális város kutatásában), ahelyett hogy megvizsgálánk, hogy miként konstruálódnak és mobilizálódnak az osztály és egyéb kategóriák.

amiket nehéz a meglévő városi vagy nemzeti szintű adatokban megtalálni. Szükségtelen hozzátenni, hogy ez temérdek várospolitikára vonatkozó implikációval is bír.

Egy harmadik fogalmi és módszertani korlát a Sassen eredeti tézisében javasolt „okozati” (kínálat/kereslet) viszonyok időbeliségére vonatkozó meghatározások hiánya (nem beszélve a térbeliségről) (kivételekért I. Howell és Mueller 2000; Ley és Smith 2000). Például úgy tűnik, hogy Wacquant (1999) a városi egyenlőtlenségekről szóló, egyébként széleskörű áttekintő munkája a tőkefelhalmozás, a munkahelyek bővülése stb. különböző pillanataiból származó írásaira hivatkozik anélkül, hogy megfelelően kezelné, ahogy e különböző tanulmányok időbelisége befolyásolhatja a városok, az egyenlőtlenség és a bevándorlás közti viszonyokat.¹⁴ Valóban, ahogy Gordon és Richardson a városi jövedelmi adatokkal kapcsolatban megjegyzi: „a legfontosabb, amit meg kell értenünk a jövedelemeloszlási adatokból az az, hogy mekkora az esélye annak, hogy az egyén lent marad (vagy fent, vagy bárhol a kettő között), és mennyi ideig? A lényeg a társadalmi mobilitás” (1999: 577).¹⁵

ÖT JAVASLAT A GLOBÁLIS VÁROSOK IRODALMÁNAK MEGÚJÍTÁSÁRA

Sassen globális város elméletének, valamint a polarizációs vita kritikáinak felsorolása után továbbléphetünk az öt javaslatra, hogy megalkossunk egy módosított GVE-t. Az elméleti és empirikus eredmények a korábbiaktól különböző és jobb városi közpolitikát eredményezhetnek, hiszen a GVE legnagyobb problémája annak közpolitikai relevanciája. Másképp, Smith (1998) javaslatát követve feltehetjük a kérdést, hogy miért a „globális városoknak” kellene a kutatás tárgyát képezniük? Úgy érvelnék, hogy Sassen megközelítésének tartóssága azon képességének köszönhető, hogy betekintést nyújt vagy a növekvő egyenlőtlenségek, vagy az ezen egyenlőtlenségek megszüntetését rejtő lehetőségek mögé. Egyébként nem látnám annak értelmét, hogy ebbe az irányba vizsgálódjunk tovább. Az előbbinél talán még pontosabban kérdezhetnénk azt is, hogy Sassen kutatása és más hasonló munkák miként járulnak hozzá a városi közpolitikához? Ha Sassennek igaza van, és a bevándorlás jelensége csupán a globális tőkefelhalmozás urbanizációjának egy újabb fordulójához köthető, akkor mit tudunk, illetve mit

---

14 De I. Hamnett és Cross (1998) valamint Kloosterman (1996) munkáit az időbeliségre érzékenyebb elemzésekért.

15 Nem feltétlenül értek egyet Gordonnal és Richardsonnal abban, hogy a „lényeg a társadalmi mobilitás”, de az időbeli dinamikára vonatkozó állításuk helyes.

kellene kezdenünk ezzel?¹⁶ Számos olyan pont létezik, ahol a városi kormányzatok beavatkozhatnak. Ezek közé tartozik a bevándorláspolitikai, az úgynevezett „integrációs” politika és a foglalkoztatáspolitikai. A megfelelő politika kontúrjainak felvázolása helyett, ami egy jóval hosszabb és más jellegű cikket igényelne, hadd tegyem hozzá, hogy mivel a globális városok nem izolált egységek, a városi kormányzatoknak ezeket egységesen és egyben kellene kezelniük a globális városok *hálózatán* keresztül. Egy szembeötlő példa az *Urban League* (Városi Liga), melynek New Yorkban van a központja, és amely az afro-amerikai problémáival és lehetőségeivel hivatott foglalkozni. A „hálózat” fogalmát kifejezetten azon okokból használom, melyeket a „GVE megújításáról” szóló részben tárgyalok.

A NEMZETKÖZI MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS ÉS A VÁROSI MUNKAERŐPIACOK VISZONYÁNAK ÚJRAÉRTÉKELÉSE

A bevándorlással kapcsolatos komparatív, nemzeti szintű adatok túlságosan különböznek és nem elég részletesek ahhoz, hogy összefüggést találjunk a munkaerő-kínálat és a globális városok növekedése között (hasonló meglátással találkozhatunk Clarknál [1996]). A globális munkaerő-vándorlásról szóló állítások kétértelműsége és túlzásai azok, amelyek megkövetelik tőlünk, hogy a bevándorlók (nem dokumentált, menekült/menedékkérő, a munkához való joggal bíró vagy azt nélkülöző családtag, diák, vállalkozó stb.) státuszát, valamint ezek hátterét (képességek, képzettség, pénzügyi és üzleti források és így tovább) a munkaerőpiacra történő belépéshez és a városi munkaerőpiacok szerkezetéhez viszonyítsuk. Ez pedig a migráció időbeniségére való érzékenységgel kell, hogy párosuljon. Vagyis figyelniük kell a bevándorláspolitikai változásai és a globális városok növekedése közötti kapcsolatra.

AZ INFORMÁLIS FOGLALKOZTATÁS ÉS A GLOBÁLIS VÁROSOK KÖZÖTTI KAPCSOLAT ÚJRAÉRTÉKELÉSE

Természeténél fogva különösen nehéz az informális foglalkoztatást kvantitatív formában megragadni, és egyáltalán nem azért, mert a vállalkozások vagy a foglalkoztatás olyan rövid életű lenne. Mindenekelőtt szükségünk van annak pontosabb megfogalmazására, hogy miből is áll az informális gazdasági tevékenység („kábitószerek-kereskedelem”, prostitúció, háztartási munka, vagy egyszerűen illegális ruhaipari termelés?) (Samers 2001). Például

---

16 Ahogy Gibson (1998) kiemeli, a polarizációs vita teljes mértékben elmulasztja feltenni a kérdést, hogy vajon a polarizáció egyáltalán kezelhető-e a kapitalizmusban.

az EU-ban inkább a női prostitúció és a háztartási munka, mint az illegális ruházati ipar az, ami a XXI. század kezdetén az európai globális városok gazdasági tevékenységének informális karakterét jellemzi (Kofman 1999; Anderson 2001a). Mindazonáltal, ha valóban erős a kapcsolat a megavárosok, a bevándorlás és az informális foglalkoztatás között, akkor ezt be kell bizonyítani, és nem egyszerűen kijelenteni. Valamint be kell mutatni azt is, hogy az informális gazdasági tevékenység miért tekinthető viszonylag egyedinek ezekben a városokban. Másképp, pusztán feltételezésekre alapozva, az informális gazdasági aktivitás nem tartható a globális városok meghatározó jellemzőjének. Ennek megfelelően az anekdotikus kvalitatív bizonyítékok (és nem a kvantitatív becslések) valószínűleg értékes betekintést nyújtanak a működő folyamatokba, és ezzel segítenek egy megfelelő, a potenciális munkaügyi szabályozásokra, a szakképzésre, a nyelvi képzésre és a lakhatásra vonatkozó dinamikus várospolitika fenntartásában.

A LEÉRTÉKELT TERMELÉS ÉS A KIZSÁKMÁNYOLÓ ÜZEMEK ELTERJEDÉSÉNEK KRITIKAI ÉRTÉKELÉSE

Csakúgy, mint az informális foglalkoztatás esetében, valószínűleg a nagyvárosok várostérségeinek kizsákmányoló üzemeire/leértékelt termelésére vonatkozó statisztikai adatok is nehezen megfoghatók. Ugyanakkor a kvalitatív esettanulmányok itt is hasznos szolgálatot tehetnek a közpolitika számára. Noha annak megállapítására nem alkalmasak, hogy vajon az ilyen típusú foglalkoztatási formák növekednek vagy csökkennek-e, hacsak az ilyen jellegű tanulmányok nem nagy számban készülnek. Valamint, ahogy arra a korábbiakban utaltam, tendenciózusan és aránytalanul sok figyelem irányul a ruhaiparra (ami annak fényében meglepő, hogy Európa fejlett gazdaságaiban mekkora vagyontűnt el ebből az iparágból – Iskander 2000), és ez elhomályosíthatja a leértékelt termelés más formáinak fontosságát. Még egyszer, azokat a speciális kapcsolatokat kell megértenünk, amik a kizsákmányoló üzemek/leértékelt termelés növekedése (beleértve azt is, ahogy ezeket a gazdasági egységeket leírjuk) és ennek a globális városokra jellemző vonásnak a jellege között van.

A KÜLSŐ ÉS BELSŐ FOLYAMATOK ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSA A GLOBÁLIS VÁROSOKBAN

Egy fenntartható szintézist kell alkotni a gazdasági globalizáció folyamatai (amire korábban külső folyamatként hivatkoztam) és aközött, ahogy e folyamatok egyszerre biztosítják és korlátozzák a bevándorlók gazdasági tevékenységének körét a városi munkaerőpiacokon (úgynevezett belső folyamatok). Egy e célból a GVE és a „bevándorló vállalkozók”, etnikai enklávék, bevándorlók/etnikai gazdaságok, napszámosmunka stb. irodalma között létrejövő diskurzus rendkívül gyümölcsöző lenne. Talán Kloosterman és mások (1999)

kevert beágyazottság fogalma – mely a napszamosokra, mint alacsonyán képzett vállalkozókra tekint, és ezáltal a vállalkozások egy alternatív koncepcióját nyújtja (Valenzuela 2001) – kombinálva egy kifinomult, a bérmunka megértését célzó szegmentált munkaerőpiaci elmélettel, (l. pl. Peck 1996) a kutatás egy értékes módjának bizonyulhat? De a lényeg nem az, hogy az egyik diskurzust a másira cseréljük (a belső folyamatokat külsőre), hanem hogy kifejezetten azt mutassuk meg, hogy a világ legnagyobb városai miként különböztethetők meg más városi központoktól. Másképpen megfogalmazva: vajon az aránytalanul nagyszámú bevándorló tömegek hogyan segítik formálni a legnagyobb városok munkaerőpiacait, és vajon mindez milyen következményekkel jár a várospolitikára nézve?¹⁷

A POLARIZÁCIÓ ÉS AZ EGYENLŐTLENSÉG ÚJRAGONDOLÁSA

Úgy érveltem, hogy a polarizációs vita számos fogalmi és empirikus gyengeséggel küzd, melyeknek komoly befolyásuk van mind a GVE vitára, mind a városi közpolitikára. Ezek közé tartozik a polarizáció és az egyenlőtlenség fogalmának „zavarossága”, a statisztika nemzeti szintű torzítása, a nem regisztrált bevándorlásra jutó kevés figyelem és az időbeni specifikáció hiánya. Így, ami e kérdések egyidejű megválaszolását illeti, a kiindulópont a nem regisztrált bevándorlásokra adott becslés kell legyen. Dacára ezen statisztikák összegyűjtésének vagy alkalmazásának potenciálisan alattomos politikai és etikai velejáróinak, illetve paradox mivoltának (hiszen látszólag regisztrálja a nem regisztráltat), az összegyűjtött adatok robusztusabb eredményekkel szolgálhatnak a fennálló foglalkozási – és adott esetben jövedelmi – polarizációról/egyenlőtlenségről. De ez egyben azt is feltételezi, hogy a társadalomtudósok kreatívabban és máshol keresik a releváns statisztikai forrásokat, mint eddig. Ami azt illeti, különböző országokban már alkalmaznak néhány komplex statisztikai műveletet a nem regisztrált bevándorlók és/vagy az informálisan dolgozó nem regisztráltak számának mérésére (SOPEMI 1999).¹⁸ Ezen adatokat kellene a konvencionálisabb foglalkozási, jövedelmi, alkalmazási és mikrocenzusos statisztikákkal, valamint kevésbé konvencionális (transznacionális) adatokkal, mint a hazautalások, a tőkeáramlás, a tőke etnikumon belüli összegyűjtése,

---

17 Waldinger (1996) felhívása az „urbanizáció” fogalmának a bevándorlókról szóló kutatásokba való visszaemelésére jól mutatja, hogy szükség van annak megértésére, hogy a helyi intézményi kontextus hogyan hat a bevándorlók munkaerőpiaci részvételére. Én egyszerűen csak azt tenném még hozzá, hogy azt is szükséges értékelnünk, hogy a bevándorlók miként termelik újra e helyi viszonyokat.

18 Ezen folyamatok elemzése túlmutat tanulmányom vizsgálódási keretein. Az erről folyó vitát l. SOPEMI (1999: 231–5).

és más, a legnagyobb városok és a migráció származási országai közötti pénzügyi tevékenységek mérésével kombinálni. Végül mindezt az utolsó népszámlálás óta eltelt időszakra (durván 10 év) vonatkozó bevándorláspolitikai változásokon keresztül kellene elemezni annak érdekében, hogy kinyerjük az egyenlőtlenség/polarizáció időbeli dinamikáját is.

Összegezve, öt olyan módra hívtam fel a figyelmet, amelyen keresztül megújíthatjuk a GVE-t és a vele párhuzamos kutatásokat. Ezek a javaslatok együtt jelentős kihívást jelentenek az e területen dolgozó társadalomtudósoknak, de érvelésem szerint, ha ezekkel nem küzdünk meg, akkor valószínűleg a jövőbeni, globális városokról szóló tanulmányok a világ legnagyobb városaiban fellelhető egyenlőtlenségek elégtelen értékelését adják majd.

A GVE MEGÚJÍTÁSÁTÓL ANNAK ÁTALAKÍTÁSÁIG

A globális városokról szóló irodalomban szembetűnő a bevándorlók jellegzetesen áldozatként való kezelése, és ezért lesznek majd olyanok, akik ezeket a kutatásokat empiristának, valamint a városi egyenlőtlenséget a kapitalista urbanizáció elkerülhetetlen és orvosolhatatlan jellegzetességének tartják majd. E nézetek talán leghevesebb támogatója Gibson (1998). Ebben a fejezetben amellett érvelek, hogy a szkeptikusabb megfigyelők számára ezen érvelésnek sem kell szükségszerű következményként a GVE-ről való lemondásba torkollnia. Így a „megújítás” gondolata helyett az „átalakítás” koncepciójára helyezni a hangsúlyt egyben elmozdulást jelent a GVE nagyrészt gazdasági megállapításainak kritikus elemzésétől az arról való tanakodásra, hogy miként tehetne szert a GVE nagyobb politikai jelentőségre. Ez nem olyan hatalmas lépés, mint ahogy azt sokan gondolhatják, ha például elképzeljük, hogy azok a hatalmas pénzüsszegek, amelyeket a migránsok globális városokból hazájukba küldenek, lehetőséget adnak a politikai transznacionalizmusnak nevezett fejlődésre. Másképp fogalmazva, ahelyett, hogy az egyenlőtlenség transznacionális helyeinek tekintenénk a globális városokat (mint ahogy annak is tűnnek), tekintsünk rájuk úgy, mint amelyek más típusú hálózatokat kínálnak, olyanokat, melyeket a GaWC kutatási projektje (melynek Sassen maga rendszeres közreműködője) Nagy-Britanniában elképzelt. Ezek az alternatív „hálózatok” hozzájárulhatnak a demokratikus részvétel, „új” formáinak kialakulásához a célországokban csakúgy, mint a származási országokban. Miként lehetne ezt rendszerbe foglalni?

E helyütt Michael Peter Smith, „transzlokalizmusról” (Guarnizo és Smith 1998) szóló kutatására utalnék. Ez az elmélet mexikói falvak teljes lakóközösségének Los Angelesbe, San Diegóba, San Franciscóba, valamint kisebb kaliforniai külvárosokba és mezőgazdasággal foglalkozó városokba történő áttelepülésének kutatásából nőtt ki. Így kétféle értelemben beszélhetünk a globális városok hálózatáról: egyrészt léteznek azok

a hálózattípusok, melyeket transznacionális közösségekként azonosítunk (nagyraészt a dél és észak közötti, de ugyancsak léteznek nemzeteken és Európán belüli hálózatok), másrészt megkülönböztethetjük a hálózatok azon fajtáit, melyeket a globális városok kínálnak a civil és más politikai szervezetek koncentrációjával. Vagyis e globális városokban a bevándorlóközösségek nagysága, valamint a transznacionális migráns szövetségek központjai – mint az *Amicale des Travailleurs Marocains en France* (ATMF) Párizsban – lehetőségeket kínálhatnak a bevándorlók/etnikai kisebbségek mobilizációjára a nagyvárosi körzetekben.¹⁹ Mindez átalakítaná a „globális város elméletét”, mely eddig a bevándorlókra mint áldozatokra tekintett – most pedig a politikai reményre épülhetne egyfajta „alulról jövő transznacionalizmus” képében (Smith és Guarnizo 1998; Vertovec és Cohen 1999). Igaz, az európai városokban élő bevándorlóközösségek kutatása megmutatta, hogy a formális politikai reprezentáció inkább a migráns elitek területe marad, mintsem szigorúan „alulról jövő politikai mobilizáció” (pl. Boussetta 1997). Még általánosabban: kevés biztos tudásunk van arról, hogy ez a fajta „transznacionalizmus” átalakítja, vagy inkább megerősíti az osztály, faj és társadalmi nem kategóriái mentén kialakult hatalmi viszonyrendszereket (Mahler 1998; de I. Anderson 2001b), vagy esetleg nem indít-e el „kevésbé progresszív” folyamatokat mind az „északi”, mind pedig a „déli” migráns közösségekben (Mattei és Smith 1998). Végül az is lehetséges, hogy az „alulról jövő transznacionalizmus” csak egy nagyon nyers (és nem túl új) fogalom (Vertovec 2001), amely csupán azt a kérdést veti fel, hogy milyen más típusú „térbeliségekre” van szükség egy progresszív migráns transznacionális politika felépítéséhez. Ezt, mint kutatásra potenciálisan alkalmas kérdést nyitva hagyom.

Ezeknek megfelelően a fentebb tárgyalt két hálózattípus megkönnyíti (habár nem garantálja) az „alulról jövő” migráns érdekek mobilizációját ott, ahol a bevándorlók kedvezőtlen (és gyakran nem dokumentált) státusza nem feltétlenül biztosítaná a politikai részvételt, és/vagy a jogok érvényesítését. Ezek a jogok kiterjednek azokra a migránsokra is, akik nem globális városokban élnek, de a jövőben további kutatások próbálhatják majd feltárni azt a folyamatot, ahogy a legnagyobb városrészek a migráns- és etnikai kisebbségi jogok definíciójának és érvényesítésének epicentrumát alakítják. Különösen igaz ez a helyzet Párizsra, ahol a viszonylag központosított politikai rendszer lehetővé teszi

---

19 Ezen elmélet empirikus értékeléséhez Belgium kontextusában I. Martiniello (2000).

Tanulmányában Martiniello úgy érvel, hogy nincs határozott kapcsolat a bevándorlók egyes városi körzetekben való koncentrációja és a bevándorló vagy „etnikai szavazat” jelenléte között. Továbbá, a bevándorló „községek” politikai mobilizációja nem szűkíthető le csak nagyvárosi körzetekre, ahogy Boussetta (1997) Franciaországról és Hollandiáról szóló munkája bemutatja. Ezzel együtt további kutatásra van szükség a bevándorlók/etnikai kisebbségek nagyvárosi körzetekben való koncentrációja és annak politikai mobilizációra való egyedülálló hatásai (ha egyáltalán van hatása) közötti kapcsolatot illetően.

a Párizsban élő marokkói és egyéb maghrebi társulások számára, hogy jelentős hatalmat gyakoroljanak más, nem párizsi szervezetek felett (Poinso 1993). Szemben a GaWC „hálózatok vezérelte” módszertanával, egy ehhez hasonló kutatás azt is megmutathatja, hogy a hierarchikus viszonyok még mindig a hálózatokat befolyásoló fontos tényezők. Ennek megfelelően a globális városok sajátosságáról való gondolkodás (más szavakkal, egy új „globálisváros-elmélet”) a globális városokra talán mint a transznacionális politikai mobilizáció helyszíneire is tekinthet, és vizsgálhatja ennek a migránsok jólétére gyakorolt hatásait.

KÖVETKEZTETÉSEK

A GVE vitát, és különösen a GaWC kutatási programját az utóbbi időkben kizárólagosan az úgynevezett „globális városok” technológiai kérdései foglalkoztatták. Ez a cikk a bevándorlás nagyvárosi gazdaságokban betöltött szerepére igyekezett felhívni a figyelmet. Nagyrészt az európai metropoliszokban történt megfigyelésekre alapozva elsőként amellett érveltem, hogy a GVE nagymértékű újragondolására van szükség, hogy az az egyenlőtlenség problémakörét célzó eszközként legyen alkalmazható, és öt javaslattal éltem a GVE jelenlegi körvonalainak megújítására. Másodsorban, e revíziók mellett javasoltam a vita teljes újragondolását, és annak a transznacionalizmus irodalmából származó elméletekkel való összekapcsolását. Annak ellenére, hogy a kutatók (mint a GaWC) célja egyrészt meghaladni a „hierarchiákra” helyezett hangsúlyt, másrészt megvizsgálni a globális városok hálózatának kérdését, amellett érvelek, hogy ezek a hangsúlyok a legjobb esetben is hiányosak, legrosszabb esetben pedig tévesek. Ehelyett egy, a globális városok „hálózati paradigmájának” lehetőségeitől igen eltérő elképzelésem van – olyan, amely a városokra mint „az alulról jövő transznacionális politikai mobilizáció” helyszíneire tekint (nem úgy, mint fentebb). Az *Urban League* az Egyesült Államokban vagy az ATMF (párizsi központtal) az olyan városok közötti hálózattípusokra hozott példák, amelyeket fontosnak tartok. Ám annak ellenére, hogy az egyes globális városokon belül, illetve a városok hálózatán keresztül megnőttek a politikai mobilizáció lehetőségei, nem szabad, hogy mindez elvákítson minket, s hogy abba a csapdába essünk, amit Drainville (1998) a „globális civil társadalom” fértisének hív, sem abba, amit Mahler (1998) az „alulról jövő transznacionalizmus” elméletének gyengeségeként azonosít. Ennek ellenére egy ilyen jellegű elméleti elmozdulás szükségesnek tűnik ahhoz, hogy a „globális városok” általunk kialakított értelmezése ne korlátozódjon csupán arra, hogy egyszerűen rangsoroljuk őket, felvázoljuk üzleti hálózataikat vagy kategorizáljuk tulajdonságaikat.

Fordította: Bán Andrea

Az eredetivel egybevetette: Szász Anna

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anderson, Bridget (2001a): Why madam has so many bathrobes: demand for migrant domestic workers in the EU. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92., No. 1.: 18-26.
- Anderson, Bridget (2001b): Different roots in common ground: transnationalism and migrant domestic workers in London. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27., No. 4.: 673-683.
- Baum, Scott (1997): Sydney: social polarisation and global city status. In: *Urban Studies*, Vol. 22., No. 11.: 21-36.
- Baum, Scott (1999): Social transformations in the global city: Singapore. In: *Urban Studies*, Vol. 36., No. 7.: 1095-1117.
- Benbouzid, Mohamed (1999): Réseaux financiers et marchés parallèles de devises: des Algériens dans l'économie informelle. In: *Revue Europeenne des Migrations Internationales*, Vol. 15., No. 2.: 123-139.
- Black, Richard (2003): Breaking the convention: the study of „illegal“ migration. *Antipode*, Vol. 35., No.1.: 34-54.
- Body-Gendrot, Sophie (1996): Paris: a „soft“ global city? In: *New Community*, Vol. 22., No. 4.: 619-635.
- Böhning, W.Roger - Oishi, Nana (1995): Is international economic migration spreading? In: *International Migration Review*, Vol. 29., No. 3.: 794-799.
- Bousetta, Hassan (1997): Citizenship and political participation in France and the Netherlands: reflections on two local cases. In: *New Community*, Vol. 23., No. 2.: 215-231.
- Bruegel, Irene (1996): Gendering the polarisation debate: a comment on Hamnett's „Social polarisation, economic restructuring and welfare state regimes“. In: *Urban Studies*, Vol. 33., No. 8.: 1431-1439.
- Burgers, Jack - Engbersen, Godfried (1996): Globalization, migration, and undocumented immigrants. In: *New Community*, Vol. 22., No. 4.: 619-635.
- Clark, William A.V. (1996): Scale effects in international migration to the United States. In: *Regional Studies*, Vol. 30., No. 6.: 589-600.
- Drainville, André C. (1998): The fetishism of global civil society: global governance, transnational urbanism and sustainable capitalism in the world economy. In: *Transnationalism from below*. Szerk.: Smith, Michael P. – Guarnizo, Luis Eduardo. Transaction Publishers.
- Esping-Andersen, Gosta (1999): *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press.

- Gibson, Katherine (1998): Social polarization and the politics of difference: discourses in collision or collusion? In: *Cities of difference*. Szerk.: Fincher, Ruth – Jacobs, Jane M. Guilford Press.
- Gordon, Peter - Richardson, Harry W. (1999): Review essay: Los Angeles, city of angels? No, city of angles. In: *Urban Studies*, Vol. 36., No. 3.: 555-591.
- Guarnizo, Luis Eduardo - Smith, Michael P. (1998): The locations of transnationalism. In: *Transnationalism from below*. Szerk.: Smith, Michael P. – Guarnizo, Luis Eduardo. Transaction Publishers.
- Hamnett, Chris (1994): Social polarisation in global cities: theory and evidence. In: *Urban Studies*, Vol. 31., No. 3.: 401-424.
- Hamnett, Chris (1996a): Social polarisation, economic restructuring and welfare state regimes. In: *Urban Studies*, Vol. 33., No. 8.: 1407-1430.
- Hamnett, Chris (1996b): Why Sassen is wrong: a response to Burgers. In: *Urban Studies*, Vol. 33., No. 1.: 107-110.
- Hamnett, Chris - Cross, D. (1998): Social polarisation and inequality in London: the earnings evidence, 1979–1995. In: *Environment and Planning C*, Vol. 16.: 659-680.
- Howell, David - Mueller, Elisabeth J. (2000): Immigration and native-born male earnings: a jobs-level analysis of the New York City metropolitan area labor market, 1980–1990. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 26., No. 3.: 469-493.
- Hum, Tarry (2001): *Mapping global production in New York City: the role of Sunset Park, Brooklyn's immigrant economy*. Konferenciaelőadás: „Working on the Fringes: Immigrant Businesses, Economic Integration, and Informal Practices”. Liverpool, UK, március 22-25.
- IOM (2000): *World migration report*. International Organization for Migration and the UN.
- Iskander, Natasha (2000): Immigrant workers in an irregular situation: the case of the garment industry in Paris and its suburbs. In: *Combating the illegal employment of foreign workers*. Szerk.: OECD. OECD.
- Jordan, W.J.O. (1999): *End of Award Report to ESRC on Project 000236838: Undocumented immigrant workers in London*.
- Kesteloot, Christian - Meert, Henk (2000): Segregation and economic integration of immigrants in Brussels. In: *Minorities in European cities: the dynamics of social integration and social exclusion at the neighbourhood level*. Szerk.: Body-Gendrot, Sophie - Martiniello, Marco. Macmillan.
- Kloosterman, Remke (1996): Double Dutch: polarisation trends in Amsterdam and Rotterdam after 1980. In: *Regional Studies*, Vol. 30., No. 5.: 467-476.
- Kloosterman, Remke - van der Leun, Justine - Rath, Jan (1998): Across the border: immigrants, economic opportunities, social capital, and informal business

- activities. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24., No.2.: 249-268.
- Kloosterman, Remke - van der Leun, Justine - Rath, Jan (1999): Mixed embeddedness: (in) formal economic activities and immigrant businesses in the Netherlands. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 2.: 252-266.
- Kofman, Eleonore (1998): Whose city? Gender, class, and immigrants in globalizing European cities. In: *Cities of difference*. Szerk.: Fincher, R. – Jacobs, J.M. Guilford Press.
- Kofman, Eleonore (1999): Female „birds of passage“ a decade later: gender and immigration in the European Union. In: *International Migration Review*, Vol. 33., No. 2.: 269-299.
- Ley, David - Smith, Heather (2000): Relations between deprivation and immigrant groups in large Canadian cities. In: *Urban Studies*, Vol. 37., No. 1.: 37-62.
- Mahler, Sarah (1998): Theoretical and empirical contributions: toward a research agenda for transnationalism. In: *Transnationalism from below*. Szerk.: Smith, Michael P. – Guarnizo, Luis Eduardo. Transaction Publishers.
- Marie, Claude-Valentin (1999): Emploi des étrangers sans titre, travail illégal, régularisations: des débats en trompe-l'oeil. In: *Immigration et intégration l'Etat des savoirs*. Szerk.: Dewitte, Philippe. L'Harmattan.
- Marie, Claude-Valentin (2000) Measures taken to combat the employment of undocumented foreign workers in France: their place in the campaign against illegal employment and their results. In: *Combating the illegal employment of foreign workers*. Szerk: OECD. OECD.
- Martiniello, Marco (2000): The residential concentration and political participation of immigrants in European cities. In: *Minorities in European cities*. Szerk.: Body-Gendrot, S. – Martiniello, M. Macmillan.
- Matthei, Linda Miller - Smith, David A. (1998): Belizean “Boyz’n the hood”? Garifuna labor migration and transnational identity. In: *Transnationalism from below*. Szerk.: Smith, Michael P. – Guarnizo, Luis Eduardo. Transaction Publishers.
- Peck, Jamie (1996): *Workplace: the social regulation of labor markets*. Guilford Press.
- Poinsot, Marie. (1993): Competition for political legitimacy at local and national levels among young North Africans in France. In: *New Community*, Vol. 20., No. 1.: 79-92.
- Quassoli, Fabio (1999): Migrants in the Italian underground economy. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 2.: 212-231.
- Reyneri, Emilio (1998): The role of the underground economy in irregular migration to Italy: cause or effect? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24., No. 2.: 313-331.
- Rhein, Catherine (1998): Globalization, social change and minorities in metropolitan Paris:

- the emergence of new class patterns. In: *Urban Studies*, Vol. 35., No. 3.: 429-447.
- Ross, Robert J.S. (2001): The new sweatshops in the United States: how new, how real, how many, and why? In: *Globalization and regionalism: NAFTA and the new geography of the North American apparel industry*. Szerk: Gereffi, Garry - Spener, David - Bair, Jennifer. Temple University Press.
- Samers, Michael (2001): Here to work: undocumented immigration and informal employment in Europe and the United States. In: *SAIS Review*, Winter-Spring, Vol. 21., No.1.: 131-145.
- Sassen, Saskia (1988): *The mobility of labor and capital: studies in international investment and labor flow*. Cambridge University Press.
- Sassen, Saskia (1991): *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Sassen, Saskia (1996a): New employment regimes in cities: the impact on immigrant workers. In: *New Community*, Vol. 22., No. 4.: 579-594.
- Sassen, Saskia (1996b): Rebuilding the global city: economy, ethnicity and space. In: *Representing the city: ethnicity, capital, and culture in the 21 century metropolis*. Szerk.: King, Anthony. Macmillan.
- Sassen, Saskia (1996c): Analytic borderlands: race, gender and representation in the new city. In: *Representing the city: ethnicity, capital, and culture in the 21 century metropolis*. Szerk.: King, Anthony. Macmillan.
- Sassen, Saskia (1998a): Swirling that old wine around in the wrong bottle. In: *Urban Affairs Review*, Vol. 33., No. 4.: 478-481.
- Sassen, Saskia (1998b): The impact of the new technologies and globalization on cities. In: *Globalization and the world of large cities*. Szerk.: Lo, Fu-Chen - Yeung, Yue-Man. United Nations University Press.
- Sassen, Saskia (2000): *Cities in a world economy*. 2nd edition, Pine Forge Press.
- Short, John R. - Kim, Yeong Hyun (1999): *Globalization and the city*. Addison Wesley/ Longman.
- Smith, Michael P. (1998): The global city – whose social construct is it anyway? In: *Urban Affairs Review*, Vol. 33., No. 4.: 482-488.
- Smith, Michael P. - Guarnizo, Luis Eduardo (szerk.) (1998): *Transnationalism from below*. Transaction Publishers.
- Soja, Edward - Scott, Allen (1986): Los Angeles, capital of the late twentieth century. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 4.: 249-254.
- Solé, Carlota (1998): Irregular employment amongst migrants in Spanish cities. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24., No. 2.: 333-346.
- SOPEMI (1999): *Trends in international migration*. OECD.
- SOPEMI (2000): *Trends in international migration*. OECD.

- Spener, David - Capps, Randy (2001): North American free trade and changes in the nativity of the garment industry workforce in the United States. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25., No. 2.: 301-326.
- Taylor, Peter (1999): So-called „world cities“: the evidential structure within a literature. In: *Environment and Planning, A* Vol. 31.: 1901-1904.
- Valenzuela, Abel (2001): Day laborers as entrepreneurs? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27., No. 2.: 335-352.
- Vertovec, Steven (2001): Transnationalism and identity. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27., No. 4.: 573-582.
- Vertovec, Steven - Cohen, Robin (szerk.) (1999): *Migration, diasporas, and transnationalism*. Edward Elgar Pub.
- Wacquant, Loic (1999): Urban marginality in the coming millennium. In: *Urban Studies*, Vol. 36., No. 10.: 1639-1647.
- Waldinger, Roger (1996): From Ellis Island to LAX: immigrant prospects in the American City. In: *International Migration Review*, Vol. 30., No. 4.: 1079-1086.
- Waldinger, Roger - Michael Lapp (1993): Back to the sweatshop or ahead to the informal sector? In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 17., No. 1.: 6-29.
- Walks, R. Alan (2001): The social ecology of the post-Fordist/global city? Economic restructuring and socio-spatial polarisation in the Toronto Urban Region. In: *Urban Studies*, Vol. 38., No. 3.: 407-447.
- Wessel, Terje (2000): Social polarisation and socioeconomic segregation in a welfare state: the case of Oslo. In: *Urban Studies*, Vol. 37., No. 11.: 1947-1967.
- White, Paul - Winchester, Hilary - Guillon, Michelle (1987): South-east Asian refugees in Paris: the evolution of a minority community. In: *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 10., No. 1.: 48-61.
- Williams, Colin - Windebank, Janice (1998): *Informal employment in the advanced economies*. Routledge.
- Wilpert, Czarina (1998): Migration and informal work in the new Berlin: new forms of work or new sources of labor? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24., No. 2.: 269-294.
- Yeoh, Brenda A. (1999): Global/globalizing cities. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 23., No. 4.: 607-616.
- Zlotnick, Hania (1998): International migration 1965–96: an overview. In: *Population and Development Review*, Vol. 24., No. 3.: 429-468.

*Cheryl McEwan, Jane Pollard
és Nick Henry*

A „GLOBÁLIS” A VÁROSI GAZDASÁGBAN: MULTIKULTURÁLIS GAZDASÁGI FEJLŐDÉS BIRMINGHAMBEN¹

¹ Eredeti tanulmány: McEwan, Cheryl - Pollard, Jane - Henry - Nick (2005): The „Global” in the City Economy: Multicultural Economic Development in Birmingham. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29., No. 4.: 916-933.

Jelen tanulmány a „globális városok” kritikáira épít, és a gazdasági globalizációnak városlakókhöz, történeteikhez, társadalmi és kulturális hálózataikhoz kapcsolódó megnyilvánulásaira fókuszálva az Egyesült Királyság második legnagyobb metropoliszát, Birminghamet vizsgálja. Birmingham etnikai kisebbségei gazdasági tevékenységeinek sokféleségét és jelentőségét, valamint a város gazdasági fejlődésének ezekkel kapcsolatos lehetőségeit illusztrálja, három transznacionális hálózat példáján keresztül (kínai üzleti hálózatok, etnikai élelmiszeripar és bhanga-zenei ipar). A tanulmány a globálisnak egy újfajta, olyan típusú értelmezése mellett foglal állást, amely a városok – ezen belül is Birmingham – gazdasági előnyével, transznacionalizmusával, illetve etnikai sokféleségével van összefüggésben. A szerzők véleménye szerint a globálisnak ezen eltérő értelmezésében fontos közpolitikai következmények rejlenek, és nem csupán a város gazdasági reprezentációjával, hanem a transznacionális hálózatok fejlődési lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban is. Amellett érvelnek, hogy a Birminghamhez hasonló városokról való gondolkodásban egy relacionalistább megközelítés térnyerése, meghatározza a társadalmi-gazdasági közpolitikákat és gyakorlatokat, a társadalmi jólét növekedéséhez járulhat hozzá. Birmingham példáján keresztül a szerzők tehát az Egyesült Királyság (és más országok) városaiban történő globális gazdasági, társadalmi és kulturális befektetések alternatív útjaival kapcsolatos általánosabb vitákhoz szeretnének csatlakozni.

BEVEZETÉS²

Smith (2001: 61-63) a transznacionális urbanizmust tárgyaló egyik legújabb munkájában „a globális város historizálásának” szükségessége mellett foglal állást. Értelme szerint a

---

2 Szeretnénk megköszönni azt a munkát, amelyet Zoë Elliott és Jo Sadler kutatási asszisztensként végeztek ebben a projektben, illetve John Bryson anyagi támogatását, amely alkalmazásukat lehetővé tette. A kutatás alatt Jane Pollard a Newcastle Egyetem Művészetek és Humán Tudományok Kutatási Alapjának az anyagi támogatását is élvezte. Hálásan köszönjük továbbá azokat a kiegészítő adatokat, amelyeket Simon Dean és David McEvoy volt szíves a rendelkezésünkre bocsátani. Többször is alkalmunk nyílt a tanulmány főbb gondolatait nyilvánosan megvitatni: 1998 márciusában az Aston Egyetemen szervezett *Celebrating Success: Practical Approaches to Race Equality* nemzetközi konferencián, ugyanebben az évben a Durham Egyetem által szervezett *European Urban and Regional Studies* Konferencián, 1999 februárjában az Oxford Egyetem Földrajzi Iskolájának szervezésében zajló *ESRC Transnational Communities Programme* szemináriumon, 2000 januárjában az RGS-IBG Leicester Egyetemen szervezett Éves Konferencián, végül ugyanez év márciusában az Amerikai Földrajzi Társaság Éves Találkozásán Pittsburgban. Ezúton szeretnénk megköszönni a résztvevők, a közönség, illetve a tanulmány két anonim lektorának konstruktív és éleslátó megjegyzéseit. Végül Reg Cline-Cole-nak is köszönetet szeretnénk mondani a tanulmány egy korábbi változatához fűzött különösen hasznos megjegyzéseiről.

globalizáció, amennyiben történeti perspektívában szemléljük, korántsem a gazdasági hatalom új, mindent magában foglaló rendszereként, hanem társadalmi és gazdasági gyakorlatok történetileg meghatározott, változó és vitatott együtteseként jelenik meg. Ugyanakkor:

„A város jövője [...] sokkal érdekesebb és kevésbé megjósolható, mint ahogy azt a lokális politikai eliteket elnyelő, rajtuk úthengerként átgázoló és a hatalomnélkülieket ide-oda tologató globális tőke »nagy elbeszélése« sugallja. [...] Ahelyett, hogy a világvárosokat a globális tőkeakkumuláció központi terepének tekintenénk, minden várost a határain kívül eső világgal fenntartott partikuláris kapcsolatainak a teljességében kell szemlélünk” (Smith 2001: 71).

A történeti szempont hangsúlyozását kiegészíthetjük Ley (2004) észrevételével, mely szerint a világvárosok meghatározó elemzéseit egyfajta gazdasági elfogultság, valamint a politikai és kulturális terület ezzel kapcsolatos háttérbe szorítása jellemzi. Ennek megfelelően Ley (2004: 162) a „globális beszéd” olyan típusú kiterjesztését tűzi ki célul, amelyben a kozmopolita, transznacionális tereket alkotó cselekvések és a mindennapi, megélt tapasztalatok is szerephez juthatnak; a „felülnézet” (i. m.: 154) ugyanis túlságosan gyakran jár együtt a globális városlakók hangjainak a mellőzésével. Tanulmányunk erre a típusú kritikára építve vizsgálja az Egyesült Királyság második legnagyobb metropoliszát, Birminghamet, a gazdasági globalizációnak azokat a formáit állítva középpontba, amelyek a városlakókon, történeteiken, társadalmi és kulturális hálózataikon alapulnak.

Birmingham rehabilitációs projektjei a 80-as és 90-es évek során a brit és észak-amerikai városfejlesztések általános trendjeinek megfelelően zászlóshajóprojekteken, illetve a középosztálybeli fogyasztás jövedelmező színtereinek a létrehozásán alapultak (Hubbard 1996; Henry és Passmore 1999). Amint azt Sandercock (2003) megjegyezte, a városközpont presztízsalapú rehabilitációja jelentős forrásokat vont el a város belső negyedeitől (l. még Loftman és Nevin 1999a, 1996b), amely végső soron a gazdasági, társadalmi és kulturális kirekesztés korábbi formáit termelte újra (utóbbiak ráadásul Birmingham esetében etnikai színezetet is kapnak). Társadalmi, gazdasági és kulturális marginalizációjuk, valamint a város reprezentációiból való kirekesztésük ellenére Birmingham etnikai kisebbségi közösségei mindig is a gazdasági életképesség és innováció forrásai voltak.

A tanulmány Birmingham világgazdasági pozícióját próbálja újragondolni egy olyan beszámoló keretében, amely a transznacionális hálózatokban gyökerező (és azoknak köszönhetően burjánzó) gazdaság sajátosságait veszi alapul; más szóval azt a sajátosságot, amely a város multikulturális népességéből, valamint ennek a népességnek a város határain kívül eső világgal fenntartott kapcsolataiból adódik (l. Scott 2001). Szándékunk

tehát a globálisnak egy másféle, olyan típusú megértésére irányul, amely a gazdasági előnnyel, a határokon átívelő kapcsolatokban megjelenő transznacionalizmussal (I. Vertovec 1999, 2001), illetve a városokon belüli etnikai sokféleséggel hozható összefüggésbe. A globálisnak ebben az eltérő megértésében fontos közpolitikai következmények rejlenek, nem csupán a város gazdasági reprezentációjával, hanem a transznacionális hálózatok fejlődési lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban is. Jelentős ilyen irányú fejlemény, hogy Birmingham Városi Önkormányzata nemrég felismerte a városról alkotott stratégiai vízió „téralkotás” és „térmarketing” mentén történő újragondolásának szükségletét. Minderre annak az általánosabb erőfeszítésnek a részeként került sor, amellyel a városvezetés az elszegényedett és bevándorlók által lakott negyedeket a belvárosi gazdasággal próbálta összekapcsolni (Sandercock 2003).

Érveinket a következőkben olyan példákon keresztül bontjuk ki, amelyek egyfelől a Birmingham etnikai kisebbségei gazdasági tevékenységeinek sokféleségére és jelentőségére, másfelől azokra a távlatokra mutatnak rá, amelyek a város gazdasági fejlődése szempontjából e tevékenységekben rejlenek. Mondandónkat három transznacionális hálózat, a kínai üzleti hálózatok, az etnikai élelmiszeripar és a *bhangra*-zenei ipar példáján keresztül illusztráljuk. Bár elismerjük az etnicitásnak a globális kapitalizmus keretei között történő felértékelődéséből, illetve a multikulturalizmus kritikátlan dicsőítéséből fakadó problémákat, eredményeink azt sugallják, hogy Birmingham esetében a multikulturális gazdasági fejlődés működő példájával állunk szemben.

Mindemellett a Birminghamhez hasonló városokról való gondolkodásban egy *relacionalistább* szemléletmód térnyerését is szeretnénk bátorítani, felismerve, hogy ezek a helyszínek változatos népességük „*társadalmi kapcsolatainak artikulációi*” mentén érthetők meg (Massey 1994: 120). Ezen kapcsolatok egyaránt szerveződnek Birminghamen belül és nyúlnak annak határain túl, a várost általánosabb kapcsolatrendszerekhez, folyamatokhoz és helyszínekhez kötve (uo., l. még Amin 2004). Érvelésünk szerint a fogalmi keretek megalkotásának ez a módja politikai jelentőségű, ugyanis lehetővé teszi azoknak a feltételeknek a vizsgálatát, amelyek mellett az említett hálózatok a társadalmi jólét növeléséhez, vagy éppen a kizsákmányolás és kirekesztés (újra)termeléséhez járulnak hozzá.

KISEBBSÉGI ETNIKAI VÁLLALKOZÁSOK BIRMINGHAMBEN

Birmingham, mint „globális város” mindeddig alig kapott figyelmet, ugyanakkor a globális gazdaságban elfoglalt pozíciója olyan újfajta módokon fejlődik, amely gyakran kapcsolódik népessége nagy részének multikulturális, posztkoloniális és transznacionális jellegéhez. A

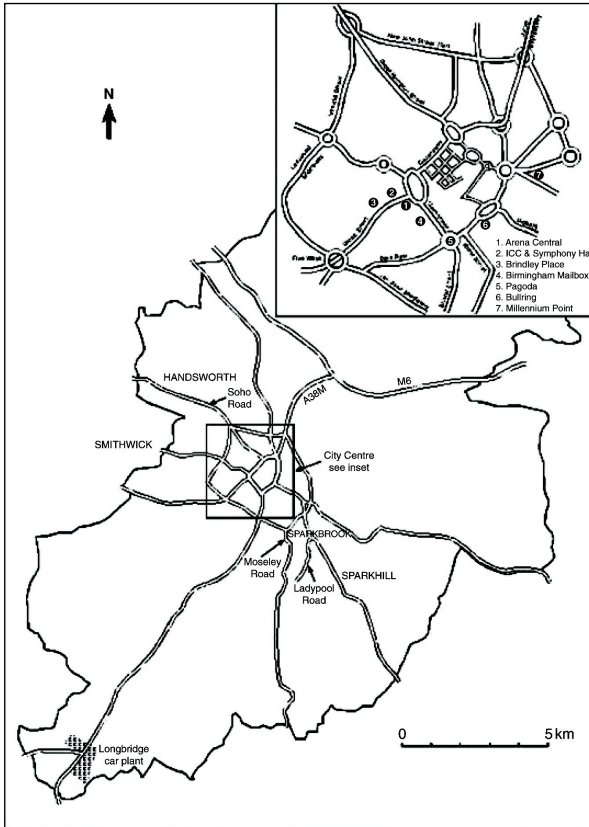
tengeren túlról érkező külföldi befektetések, a várost „a világ műhelyévé” avató történelmi (koloniális) kapcsolatok (Bryson et al. 1996), valamint posztkoloniális és egyéb migrációs útvonalai alapján Birminghamre joggal tekinthetünk multikulturális városként. A 2001-es népszámlálás adatai alapján a város lakosságának 24%-a nem „fehérként,” 19,5%-a pedig (több mint 190.000 ember) ázsiai/brit-ázsiaiaként tekint magára (Office of National Statistics 2001). Az Egyesült Királyságban London kivételével West Midlands régióban a legalacsonyabb az önmagát fehérnek tartó népesség aránya (88,8%, a 90,9%-os országos átlaghoz képest), átlagon felüli viszont a fehér-ír, fehér és fekete kevert karibi, indiai, pakisztáni, bangladesi, és fekete karibi népesség aránya. (uo., l. még Barrett et al. 2000). Érvelésünk szerint ezt a sokféleséget erősségként, és ezzel együtt, a gazdasági fejlődéshez vezető útként kell tudnunk felismerni (Henry 1998; Henry és Passmore 1999; Henry et al. 2002).

Amennyiben azonban túl szeretnénk lépni a kortárs rehabilitációs sémák mögött meghúzódó hagyományos globális városképzeteken, milyen alternatív értékelés adható a város gazdasági életéről? Az etnicitással kapcsolatban elmondható, hogy Birmingham gazdaságát számos, látható vagy kevésbé látható etnikai-kisebbségi közösség hálózata építi, és szövi át. Birmingham „tengerentúli kínai” közössége például vezető szerepet játszik a városi ingatlanfejlesztésekben. Ugyanakkor Sparkbrook és Sparkhill környékén (l. 1. ábra) elterjedtek a pakisztáni bankok, és a közeljövőben itt nyílik a Brit Iszlám Bank (Islamic Bank of Britain Plc.) első Londonon kívüli fiókja is. A városban az Egyesült Királyság első Ír Üzleti Szövetségének a megalakulása ugyancsak arra utal, hogy Birmingham egyes gazdasági hálózatai elsősorban etnikai alapon azonosíthatók be (Griffin 1998). Bár a „fehér” gazdasági csoportok rendszerint nem etnikai terminusokban határozzák meg önmagukat, Birmingham ír üzleti közössége (amely minden ír eredetű, illetve Írországgal kereskedelmi vagy kulturális kapcsolatokat ápoló vállalkozást magában foglal) egy „kisebbségi fehér” tapasztalatokra alapozott etnikai identitást épít ki a maga számára, amelyben az írként való létezés explicit módon kapcsolódik össze a gazdasági előnyökkel.

Egyes árucikkek termelése, amint azt a későbbiekben az etnikai élelmiszerek és zenei stílusok tárgyalásakor látni fogjuk, ugyancsak (kisebbségi) városon belüli etnikai csoportokhoz köthető. Birmingham multikulturális és transznacionális gazdasági tevékenységei egy sor gazdasági ügyletre és termékre kiterjednek. Sparkhill környéke közismerten a dél-ázsiai ékszer, szári és más textilárúk kiskereskedelmének központja, és kevésbé közismert tény, de a város 300 sülthalboltjának 25%-át már 1989-ben a ciprusi görög halsütő hálózat irányította (Stewart 1989). Mára több mint 50 helál mézszáros működik a városban, Birmingham Nemzeti Helál Központja a nem muszlim keresletnek, valamint a helál bébiételek európai exportjának köszönhetően pedig folyamatos növekedést mutat.

1. ábra

Birmingham városközpontja és a körülötte lévő gazdasági körzetek

A „birminghami *balti*”³ sikere még ennél is általánosabbnak mondható. West Midlands régió és Birmingham a kasmír *balti* termelésének és fogyasztásának világhíres központja, a brit-ázsiai kultúrának ezt a hibrid termékét az Egyesült Királyság más városaiba is exportálják. A *balti* Birmingham és a régió bevándorló népességének egy sajátos csoportjához kötődik, akik úgy definiálták újra ezt a hagyományos ételfajtát, hogy abban etnikai gyökereik egy sajátos nyugati városi életformával kapcsolódnak össze.

Habár kevés forrás áll rendelkezésünkre, néhány számadat (ami a népszámlálás korlátozott és merev etnikai kategóriáin alapul) azt sugallja, hogy Birmingham üzleti tevékenységeinek 33%-át etnikai kisebbségi közösségek tulajdonában álló vállalkozások

3 Currys egytálétel, melyet kis, wokszerű acéledényben szolgálnak fel – a szerk.

bonyolítják le (The Economist 1998). Ezernyi lehetőség mutatkozik ezeknek az üzleti tevékenységeknek a továbbfejlesztésére. Az Eastern Foods például nemrég helál kínai ételeket dobott piacra olyan brit muszlimok számára, akik máskülönben nem tudnának kínai éttermekben étkezni (Birmingham Voice 2000). A fejlődés lehetőségeit példázza a Birmingham–Mirpur Baráti Társaság 1993-as megalakulása is (hozzávetőlegesen 90.000 birminghami lakos származik a Kasmír tartománybeli Mirpurból), amelyben mindkét város kereskedelmi kamarája képviselteti magát, és aktívan együttműködik a két város kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztésében és kiterjesztésében. Többek között ennek a sajátos migrációs útvonalnak az elismerése tükröződik Shillam és Smith közösségi építészeknek a többségben kasmíriak lakta Saltley és Small Heat negyedek fejlesztésére javasolt – rugalmas panel- és betonszerkezetes struktúrákon alapuló – „fúziós lakhatás” projektjében is (Glancey 1999). Mindemellett Birmingham Kereskedelmi Kamarája egy indiai információs technológiai szakemberek toborzására irányuló programban vesz részt Mumbaiban, ami bár elsősorban a lokális (és nemzeti) gazdaság képzett munkaerőhiányának a mérséklését célozza, lehetőséget nyit Birmingham számára a globális IT-hálózatokban elfoglalt pozíciójának növelésére is (BBC Midlands Today, Szeptember 7., 2000).⁴

A fent említett etnikai gazdasági tevékenységek Birmingham lakosainak folyamatosan változó, de történetileg meghatározható migrációs útvonalaira, a város gazdasági gyökerei pedig Birminghamnek az (európai) koloniális múltban betöltött központi szerepére vezethető vissza. A központi kérdés ezzel kapcsolatban pontosan az, hogy milyen mértékben lesz képes a város gazdasági jövője a gyarmati múltból és a multikulturális jelenből meríteni (Jacobs 1996; Fincher és Jacobs 1998; Sandercock 1998, 2003). A következőkben egyes etnikai alapú transznacionális hálózatokat, illetve kereskedelmi kapcsolatokat vizsgálunk meg közelebbről, kitérve arra is, hogy ezek a „globális városnak” milyen alternatív fogalmi meghatározását teszik lehetővé.

Az általunk vizsgált üzleti hálózatokat hagyományosan az „etnikai vállalkozás” címszó alatt szokták tárgyalni, többek között a „tartalék munkaerő”, „etnikai *niche*/enklávé”, „közvetítő kisebbség” elméleti modelljeiben, amelyek kivétel nélkül az etnikai vállalkozások „marginálisitását” és „szuboptimális” működését hangsúlyozzák (Wilson és Portes 1985; Aldrich et al. 1984; Ward és Jenkins 1984; Ward 1985). A szakirodalomnak ez a része az etnicitást, explicit

---

4 Természetesen kritikusak is lehetnének azzal kapcsolatban, hogy mindez hogyan alakítja majd Mumbai globális IT-hálózatokban való jövőbeni helyzetét. Khadria (1999) Egyesült Államokba emigrált, tudásintenzív munkát végző indiaiak körében végzett kutatása azonban a migráció pozitív hatásait emeli ki, elsősorban azt, hogy a transznacionális kapcsolatok és együttműködés a „humán tőke” fejlődését, növekedését eredményezi a kibocsátó országban. A humán tőkének ez a visszatérése tekinthető az „agyelszívás második generációs hatásának” is.

vagy implicit módon, „a csoporton belüli és csoportközi interakciókat strukturáló minták egy lehetséges kimeneteleként” definiálja (Waldinger et al. 1990: 32), és gyakran kiemeli a versenyképességet támogató forrásokat (hálózatok, baráti kapcsolatok, család, közös érték-rendszer stb.), amelyeket a térbeli koncentrációra vezet vissza (Greene 1997).

Az etnikai üzleti hálózatok újabb megközelítései kiterjednek az „informális szektor” vizsgálatára is (Waldinger és Lapp 1993), amit gyakran „a harmadik világ első világba áramlásaként” ragadnak meg (Portes et al. 1998; Sassen 1994).⁵ Néhány újabb elemzés ugyanakkor kezdi elismerni a tér, és a tágabb értelemben vett intézményes kapcsolatok jelentőségét is (l. például Kloosterman et al. [1999] „kevert beágyazottság”-megközelítést). Összegezve ezeknek az irodalmaknak az eredményeit, Light és Gold (2000: 24-25) három fogalom mentén javasolja megragadni az Egyesült Államok „etnikai gazdaságának” különböző aspektusait. Az „etnikai tulajdonú gazdaság” fogalma olyan vállalkozásokra utal, amelyekben a tulajdonos, segítői és a foglalkoztatottak is azonos etnikumhoz tartoznak. Az „etnikai enklávé gazdaság” fogalma az előbbi típus térbeli szerveződését hangsúlyozza. Végül az „etnikai irányítású gazdaság” az azonos etnikumú alkalmazottak egyes iparágakban és foglalkozásokban végbemenő olyan mértékű klaszteresedésére utal, amely számukra jelentős gazdasági nyomásgyakorlást tesz lehetővé.

Bár nem vonjuk kétségbe e megközelítések analitikus (és politikai) erejét, amellelt érvelünk, hogy Birmingham globális gazdaságainak relacionális szempontú elemzése új perspektívába állítja az etnikai vállalkozások problémáját. Albrow (1997: 2) szerint például az etnikai vállalkozások versenyelőnye pontosan abból származhat, hogy olyan hálózatokra tudnak hagyatkozni, amelyek „egészen addig terjednek, amíg erőforrásaik engedik, illetve hogy ki akarják használni a rendelkezésükre álló kommunikációs lehetőségeket”. Ilyen értelemben a versenyelőny ugyanannyira lehet a transznacionális és nemzetközi kapcsolatok, mint az agglomeráció terméke; a bevándorló közösségek rendelkezésre álló erőforrásai egyaránt transznacionálisak és lokálisak.

Valóban, egyes diaszpóra-kapcsolatokra építő birminghami hálózatok transznacionális és lokális gazdasági tevékenysége képes egyedi és versenyképes termékek létrehozására. Ezt figyelembe véve szeretnénk elmozdulni azoktól az elképzelésektől, melyek az etnikai vállalkozások különleges, a „normálistól eltérő” jellegét hangsúlyozzák, és világossá tenni, hogy ezek a hálózatok Birminghamben egyre inkább az üzletvezetés megszokott módját jelentik. Nem a harmadik világ első világba áramlásáról van itt szó; az etnikai vállalkozások gazdasági tevékenysége sokkal inkább az „új termelési terek”, „hálózatok” és „árucikk-láncolatok” gazdaságföldrajzi fogalmaival írható le. Érvelésünk szerint Birmingham transznacionális gazdasági hálózatai két általánosabb megállapítást illusztrálnak. Először is, Werbner nyomán, a városi gazdaság relacionális jellegét emelik ki, amelyben:

---

5 Ennek az irodalomnak kiváló áttekintését nyújtja Ram és Jones (1998).

„[...] a teret fogalmilag nem territóriumként vagy meghatározható lokalitásként, hanem a különböző javak termelése és áramlása által hálózatosodott és társadalmilag kreált, vertikálisan és horizontálisan szerveződő csomópontokként kell megragadni” (Werbner 2001: 673).

Másodsorban a példáink arra mutatnak rá, hogy ezek a javak az önmagukban és önmagukért képviselt, relatív kulturális értékük mellett (l. Werbner 1999: 575) olyan gazdasági jelentőséggel is bírnak, ami egyre fontosabbá válik, és kellene, hogy váljon, a városi gazdaságok számára. Bár sokszor nehéz ezt hagyományos gazdasági fogalmakban mérni és megragadni, amellet érvelünk, hogy a transznacionális hálózatok a gazdasági érték új hibrid termékeit hozzák létre, melyeknek sajátos földrajziséga.

TRANSZNACIONÁLIS GAZDASÁGI HÁLÓZATOK BIRMINGHAMBEN

KÍNAI ÜZLETI HÁLÓZATOK

Bár Birmingham lakosságának csupán 1,2%-át teszi ki az önmagát kínainak tartó népesség (Office of National Statistics 2001), a városi önkormányzat már 1987-ben Kínai Negyednek nyilvánította a ma Kínai/Piaci Negyedként emlegetett övezetet. A negyed sajátos erőforrást jelent a város kínai közössége számára. Itt található Birmingham Kínai Ifjúsági Központja, a Kínai Közösségi Központ és a Kínai Udvar Üzleti Központ. Ezenkívül két egészségügyi központ, egy sor jogtanácsos, könyvelő, tanácsadó és valutaváltó, illetve számos kínai szupermarket és vendéglő van a negyedben – amely egyébként Birmingham lakói és látogatói számára, kissé problémás módon, de „egzotikus látványosságként” is szolgál egyben (Clive Jackson, BBC-interjú, 1997. szeptember 17.; idézi Dean [1997]). Más nagyobb városok kínai negyedeitől eltérően (Anderson 1998, 1990, 1991; Li 1994; Olds 1996; Mitchell 1997) a környék elsősorban nem lakóövezetként funkcionál, hanem a leromló belváros egy részének – kifejezetten etnikai karakter mentén történő – gazdasági fellendítése céljából jött létre.

A városközpont délkeleti részén fekvő Kínai Negyed rehabilitációja 1986-ban indult meg. Egyik első eredménye a Kínai Udvar, amely a negyed „orientalizációjának” jegyében egy háromemeletes raktárépület „kínai tematika” mentén történő felújítását jelentette (Jackson, idézi Dean [1997]). A dekorációs részletek többsége Kínából származott, a 60.000 pagodaszindelyt Hongkongból importálták, és minden kereskedelmi területet kínai vállalkozásoknak adtak ki. A Kínai Udvar felújítását követő tervek a környék további rehabilitációját, valamint helyi és tengerentúli kínai vállalkozások és ingatlanfejlesztők tőkéjének odavonását célozták. A rehabilitáció második fázisát már nagyrészt a kínai magántőke

finanszírozta, és a kínai ingatlanbefektetőket tömörítő Anglo-Oriental Properties Ltd. kivitelezte. Az utóbbi években a Chung Ying és Chung Yang Kert vendéglőinek és más épületeknek a felújítása mellett, valamint Birmingham városának folyamatos pénzügyi támogatásával (3,2 millió angol fontos támogatás 1990-ben) a negyed fokozatos dzsentrifikációja zajlik.

1998-ban Wing Yip üzletember Birmingham városának ajándékozta a Pagodát (l. 1. ábra). Az ajándék, amelyet hajón szállítottak el Kínából, a negyed kapujaként szolgál, és a kínai közösség jelenlétét és jelentőségét hirdeti a városban (Chan 2002, 2005). Az üzletember a város északi részén fekvő Heartlands övezet rehabilitációs kezdeményezésében is részt vett; ez a negyed, amely kereskedelmi tevékenységeket, üzleti egységeket és létesítményeket kínál a helyi kínai közösség számára, ugyancsak alapvető fejlesztések színtere jelenleg (Deakin és Edwards 1993). Az 1990-as évek elején Wing Yip elsőként csatlakozott a negyed rehabilitációjához egy „fizess és vidd”-típusú (*cash and carry*) vállalkozás létrehozásával, majd a környező telkek felvásárlásán keresztül további kínai tulajdonú befektetések előtt nyitott utat. A negyed határjelölője ebben az esetben egy szintén Kínából származó, különleges anyagokból épített „Mennyek kapuja” lett.

Egyértelmű, hogy a Kínai Negyed gondolata összefügg az 1950-es és 1960-as években hagyományosan Birmingham vendéglátóiparában munkát vállaló hongkongi kínai bevándorlók migrációjával. Becslések szerint a város kínai népességének 80%-a az élelmiszeriparban dolgozik (Birmingham City Council 1996: 12), ami egyébként a kínai vendéglők és gyorsétermek piacának telítődése miatt, a közösség jelenlegi prosperitása mellett is jelentős kockázatokat rejt magában. Ugyanakkor Birmingham és az Egyesült Királyság kínai népességének növekedésével párhuzamosan olyan, London, Manchester és Hongkonghoz hasonló városokra is kiterjedő rokonsági hálózatok, családi és üzleti kapcsolatrendszerek alakultak ki, amelyek a vállalkozások számára lehetővé teszik a vendéglátó- és élelmiszeripari keretből való kilépést. Stephen Sham „helyi” tengerentúli üzletember vezetésével az Anglo-Oriental Properties Ltd. központi szerepet játszott a Kínai Negyed rehabilitációjában, míg Win Yip tevékenysége az ingatlanbefektetés mellett az élelmiszer-termelésre és -elosztásra is kiterjedt.

A 78 alkalmazottat foglalkoztató Wing Yip szupermarket egyike az Egyesült Királyság legnagyobb kínai bevásárlóközpontjainak, és egy sikeres nemzeti üzlethálózat része, amely Londonra, Edinburghra és Manchesterre is kiterjed (Keating 2000). Ezeknek a bevásárlóközpontoknak áruval való ellátása jelentős import-export hálózatot feltételez, Wing Yip vállalkozása pedig nagy részben a Kínával és környékével fenntartott kapcsolatokon alapul. A vállalkozás ugyanakkor már Wing Yip márkájú termékekkel is ellátja a fontosabb szupermarketeket. Irene Chu, Birmingham Kínai Társaságának tagja szerint a legtöbb helyi üzletember jelentős délkelet-ázsiai kapcsolatokkal rendelkezik, és ebből a régióból importálja a nem helyben gyártott nagybani és kiskereskedelemben

forgalmazott kínai élelmiszerek legnagyobb részét (interjú, 1997. augusztus, idézi Dean [1997]). Elmondható tehát, hogy a Kínai Negyed felújítása partnerkapcsolatok és hálózatok olyan komplex formáin alapszik, amelyben a helyi és nemzeti kormányzat, számos kínai üzletember és ingatlanfejlesztő, valamint a kínai közösség tagjai is részt vesznek. Ez a hosszú távú folyamat ugyanakkor szembe is állítható azzal az ugyan újonnan, de annál intenzívebben jelentkező nemzet(köz)i kereskedelmi és ipari érdeklődéssel, amely Kína gazdasági növekedését figyeli.

A Hongkongból érkező újabb bevándorlási hullámoknak köszönhetően Birmingham a kínai népesség és tőke áramlásának fontos csomópontjává lépett elő. Ez az áramlás szakosított utazási ügynökségek megjelenését hozta magával, a nemrégiben megnyílt Kína Bank pedig kínai dialektusokat használva, és a Hongkongra jellemző szokásrend és gyakorlat szerint a helyi üzleti közösséget szolgálja.⁶ A hasonló vizsgálatok következtetéseivel összhangban (Redding 1990; Anderson 1991; Seagrave 1995; Thrift és Olds 1996; Weidenbaum és Hughes 1996; Yeung 1998; Yeung és Olds 2000) megállapítható, hogy Birmingham kínai üzleti közösségének sikere az etnicitásból és transznacionális kereskedelmi kapcsolatokból származó bizalmon és versenyelőnyön alapul. Másfelől a kereskedelmi tevékenység expanziója és a birminghami kínai üzleti közösség gazdasági horizontjának szélesedése a város számára is új befektetési formákat és globális kapcsolódási pontokat jelent. 2004-ben Birmingham volt a helyszíne a Kínai Szervezetek 12. Éves Európai Konferenciájának, amelyen több mint 400 küldött vett részt nem csak Európából és az Egyesült Királyságból, hanem Kínából, Szingapúrból, Malajziából és az Egyesült Államokból is.⁷

ETNIKAI ÉLELMISZERIPAR

A kínai konyha jól példázza a transznacionális kapcsolatok Birmingham etnikai élelmiszeriparának növekedésében játszott szerepét. Az országos és nemzetközi elosztásra szánt etnikai élelmiszerek termelése 1990 óta jelentős növekedést mutat (l. Asian Business

---

6 Ezekkel a kapcsolatokkal fonódik össze (bár nehezebben lekövethető), hogy Birmingham kínai lakói hogyan helyezik el magukat egy képzeletbeli transznacionális kínai közösségben. Dean (1997: 39) szerint, míg a viszonyulások természetesen személytől függők, a kínai üzletemberek nyilvános diskurzusa mindig is stratégiai támaszt talált abban a gondolatban, hogy a kínaiak különösen sikeres transznacionális állampolgárok. Ezzel természetesen elsősorban saját, rendkívül mobilis és más transznacionális kínaiakkal szoros kapcsolatokat ápoló pozíciójukra kívánnak utalni.

7 <http://www.minority4business.co.uk/connews.asp?renleewtsapf=1171>, 2004. október 4-én

Directory 2002, Business Register Birmingham 1997⁸), ami az „etnikai” éttermek városi koncentrációjához, szélesebb értelemben véve, a növekvő „intézményi sűrűséghez” köthető (Amin és Thrift 1994). A prosperáló etnikai éttermek kedvező környezetet biztosíthatnak az élelmiszeripar számára, amely ráadásul a jól bejáratott támogatói struktúrára is számíthat. Ezek a hálózatok beszállítókkal, üzleti segítséggel (pl. az Ázsiai Üzleti Társaság, a Bangladesi Élelmiszeripari Egyesület, az Ázsiai Balti Vendéglők Egyesülete), kereskedelmi kapcsolatokkal és képzett munkaerővel látják el az etnikai élelmiszerek gyártóit. Ezenkívül Birminghamban alakult ki egy az etnikai élelmiszerek szektorát célzó képzési struktúra is (nagyrészt a mára már megszűnt Kereskedelmi és Vállalkozási Tanácsnak köszönhetően), amelynek jó példája a helyi vállalkozások befektetéseit ösztönző Balti Üzleti Kezdeményezés.⁹ De hasonló kezdeményezéseket találunk a helyi kínai élelmiszerszektorban is. Wing Yip például a Birminghami Élelmiszeripari és Turizmus Főiskola (Birmingham College of Food and Tourism) keretein belül egy teljes munkaidős gyakorlati helyeket biztosító vendéglő működését támogatja, amely a nem kínai diákok számára is lehetővé teszi a kínai élelmiszergyártáshoz szükséges szakértelem elsajátítását. A főiskola emellett az East End Foodszal (l. alább) is tart fenn kapcsolatokat.

Ennek ellenére egyes szerzők továbbra is szkeptikusak a birminghami élelmiszeripar etnikai enklávéinak jövedelmezőségével kapcsolatban. Az afro-karibi vendéglőknek például a vállalkozások pénzügyi hátterének biztosításához számos nehézséggel kell megküzdeniük.¹⁰ A *balti*-éttermekkel kapcsolatos vizsgálatukban Ram et al. (2000) pedig elutasítja a gazdasági előnyt generáló etnikai enklávé gondolatát, és amellett érvel, hogy a *balti* vendéglátóipar működése marginális és szuboptimális, a verseny folyamatos egymás alá licitálásra készíti a *balti*-vendéglősöket, akik így nehezen tudnak profitot termelni. Míg a *balti*-éttermek esetében valóban ez a helyzet, Birmingham más élelmiszer-hálózatai eltérő képet mutatnak. Utóbbiak általában kevésbé láthatóak és fogyasztásorientáltak mint a baltit kínáló helyek, és ez nagyobb manőverezési és innovációs kapacitást tesz lehetővé. Néhányan transznacionális kapcsolataiknak köszönhetően kifejezetten „piacteremtőknek” nevezhetők.

---

8 Birmingham Cégjegyzéke (Business Register Birmingham 1997) 18 ételgyártó és nagybani kereskedő vállalatot sorol fel, amelyek egy sor olyan termékre specializálódtak, mint a fagyasztott balti, ecetes gyümölcs, kenyér, helál élelmiszerek és édességek. Az Asian Business Directory (1997/1998) további kilenc vállalkozást említ, a sajtó beszámolója szerint pedig legalább tíz újabb ételgyártó vállalkozás létesült 1998 óta (l. Birmingham Voice 1999b, 2000).

9 Interjú Helen Rodway-jel, Birmingham Kereskedelmi és Vállalkozási Tanácsa, 1998. szeptember 18.

10 Cline-Cole személyes közlése, Dél-Afrikai Tudományok Központja, Birmingham-i Egyetem (l. még Smallbone et al. 2001).

Utóbbira példa az 1972-ben családi vállalkozásként alapított East End Foods, ez a nagybani és kiskereskedelmi formában is működő élelmiszer- és fűszerbolt, amely ma az Egyesült Királyság legnagyobb indiai élelmiszer (főként hüvelyesek, rizs, lencse, bab, borsó, fűszerek, csatnik és savanyúságok) import-exportőre (Ind 1998). A cég 130 alkalmazottat foglalkoztat a Digbeth-ben és Smethwickben található telephelyein, 2003–2004-ben 90 millió font értékű forgalmat bonyolított le,¹¹ 2004-ben pedig 91. helyezést ért el az Egyesült Királyság legnagyobb étel- és italgyártó vállalatának 100-as listáján.¹² A vállalkozás kis, ázsiai és európai ügyfeleket célzó fűszerüzletként indult, kevés saját tőkével és ázsiai beszállítóktól származó jelentős hitellel. Induláskor indiai termékek forgalmazására specializálódott, de hamar szélesítette a választékát. Jelenleg több mint 500 terméket importál és csomagol újra, és több mint 1150-féle indiai élelmiszert kínál.¹³ A vállalat méltán dicséretteljesítményét jellemzi, hogy 2003–2004-ben 5 millió font értékű árut adott el az EU-ban, 2004–2005-ben pedig 40%-os exportnövekedésre számíthatott. Amint azt Dennis MacShane, az Egyesült Királyság Kormányának Európaügyi Minisztere nemrég megjegyezte:

„Az olyan újítók, mint az East End Foods, rést tudnak vágni maguknak az európai közös piacon. Örömmel tölt el, hogy exportálnak valamit a brit sokféleségből a kontinensre is.”¹⁴

A cég az EU-n kívül Kanadába és az Egyesült Államokba is exportál, beszállítói kapcsolatai pedig elérik Ausztráliát és Új-Zélandot.

Az East End Foods sikerét Indiából importált ázsiai élelmiszerek kis mennyiségekben való újracsomagolása és saját márkanév alatt történő értékesítése alapozta meg. Az etnikai termékek iránti kereslet elsősorban nagy bevásárlóközpontokban történő növekedése, a cég forgalmát is megnövelte. A vállalkozás gyökereit ugyanakkor a transznacionális kapcsolatok jelentik (Indiával fenntartott kereskedelmi kapcsolatok, az indiai-szikh diaszpóra, valamint családi és baráti kapcsolatok), és az a kulturális tudás, ami alapján az etnikai élelmiszerpiacot meghódítani képes, hiánypótló termékeket tudott értékesíteni. Az újracsomagolási módszer rendkívül sikeresnek bizonyult, a saját márkanév alatt futó termékek jelenleg a cég teljes forgalmának egyharmadát teszik ki. A vállalkozás sikeréhez hozzájárult mind az ázsiai tulajdonú kiskereskedések elszaporodása, mind az európai piac kiszélesedése. Bár a nagybani értékesítést a kiskereskedelmi ügyfelek kiszolgálása érdekében „fizess és

11 <http://www.bci.org.uk/jointhechamber/press%20releases>, 2004. október 1-jén.

12 <http://www.top500.de/g0021539.htm>, 2004. október 1-jén.

13 <http://www.eastendfoods.co.uk/eastindex.htm>, 2004. október 1-jén.

14 <http://www.bci.org.uk/jointhechamber/press%20releases>, 2004. október 1-jén.

vidd” típusú értékesítéssel is kiegészítették, az ázsiai élelmiszerek fő piacát továbbra is az Egyesült Királyság és Európa nagy szupermarketláncai jelentik.

Birmingham növekvő élelmiszeriparának sikerét számos további példa illusztrálja. A Wine and Dine eredetileg görög étteremként indult, és a fogyasztói igényekre reagálva kezdett el egytálételeket és mártásokat forgalmazni. Jelenleg az Egyesült Királyság kiskereskedelmi fagyasztott salátaöntet-piacának 40%-át látja el, az előállítás főtevékenységévé vált, közel 100 embert foglalkoztat, kereskedelmi forgalma pedig 1996 és 1999 között 2,9 millió fontról 6 millió fontra nőtt (Birmingham Voice 1999b). A Smethwickben található Sunrise Bakery nyugat-indiai élelmiszertermelő és -feldolgozó családi vállalkozás, amely 1970 óta Midlands régióban, Észak-Angliában, Londonban és Délkelet-Angliában is aktív. Birmingham újonnan megjelenő élelmiszergyártói között tarthatjuk számon a friss és fagyasztott készételeket előállító Spice Time-ot és a King Spice-t, a karibi ínycségekre és süteményekre szakosodott Cleone Foodst (amely 2002 óta az ország leggyorsabban növekedő vállalkozásainak 100-as listáján is jelen van),¹⁵ a Chocolate Temptationst, és az Egyesült Királyság legnagyobb friss pappadum¹⁶-előállítóját, a BABA Enterprisest. De ugyancsak ide sorolható a karibi édes kenyerekre és könnyű ételeket kínáló Bakes, a Raja Frozen Foods, a világ legnagyobb baltifagyalt-választékával rendelkező Euro Ice Cream, valamint az egzotikus fűszereket és alapanyagokat importáló Giro Foods is.

Ezeknek a vállalkozásoknak a nagy többsége családi tulajdonú, önfoglalkoztató, és relatíve kisméretű, kevesebb mint 20 alkalmazottal. Saját etnikai csoportjuk fogyasztási szokásaival kapcsolatos ismereteikre, valamint családi és közösségi segítő struktúrára alapozva Birmingham élelmiszeriparának ezen szereplői egy olyan *niche*-piacot céloznak meg, amely egyrészt az etnikai csoport tagjaiból, másrészt azokból áll, akik hajlandóak saját kultúrájukon kívüli ételekbe is belekóstolni. Ezzel együtt az iparágat magasfokú innováció is jellemzi: számos birminghami vállalkozás készít olyan speciális ételeket is, mint az indiai esküvői édesség, vagy a helál kínai hús és bébiétel. Mindemellett, amint az az East Ends Foods példáján is látható, köszönhetően az etnikai élelmiszerek, és különösen az indiai készételek iránti kereslet növekedésének a brit és európai szupermarketekben az utóbbi évek a termelés növekedését hozták. Ennek megfelelően a speciális ételeket az európai ízlésekhez igazítják (Financial Times Food Business, 1998. július). Ugyanakkor a tény, hogy az etnikai élelmiszerek egyre inkább elérhetővé válnak az európai szupermarketekben, olyan helyeken is elkezdhet növekedni a kereslet, ahol eddig a pakisztáni és indiai

---

15 <http://www.sbs.gov.uk/default.php?page=/socialenterprise/awards/inncity100.php>, 2004. október 1.

16 Ropogós indiai lepény – *a szerk.*

éttermeknek még nem sikerült megvetni a lábukat. Ez a birminghami gyártók nemzetközi exportlehetőségeit tovább növelheti. Az etnikai élelmiszeripar szereplői pedig lokális és transznacionális kapcsolataik, családi, etnikai és más típusú üzleti kötődéseik révén várhatóan képessé válnak a kereskedelmi korlátok leküzdésére és versenyelőnyük megtartására a területen (I. Bates 1985; Mitchell 1993). Végso soron ezeknek a transznacionális kapcsolatoknak köszönhető, hogy Birmingham „a kiváló minőségű etnikai élelmiszerek kínálatának világszintű központjává” válhatott (Paul Spooner, Gazdasági Fejlődés Igazgató, Birmingham Voice 2000: 3).

A BHANGRA-ZENEI IPAR

Birmingham *bhangra*-zenei ipara újabb példája annak a gazdasági transznacionalizmusnak, amely hozzájárulhat a városi gazdaságról alkotott kép újragondolásához. Az utóbbi években egyre több olyan tanulmány születik, amely a zene kultúrpolitikáját, ezen belül is különböző zenei stílusok fogyasztását tárgyalja. Ezekben a megközelítésekben a zene a kizsákmányolással és kisajátítással való szembeszállás és a faji alapú hatalmi viszonyok artikulációjaként jelenik meg (Jackson 1989; Burnett 1996). Amennyiben azonban a zeneipart tekintve is a termelésre fókuszálunk, különösen Birmingham esetében, úgy ez a történet is szólhat az innovációról, a zenei és kulturális egyvelegekről valamint a transznacionalizmusról. A birminghami zeneipar pont attól tudott jelentőssé válni, hogy kisebbségi etnikai csoportok képviselői prominens szerepet vállaltak benne. Bár valóban, „komoly hiány tapasztalható a brit ázsiaiak zenei kultúrákban való részvételének hosszú történetét feldolgozó írások terén” (Back 1996: 227-228), a zeneipar termelői oldalán való közreműködésük talán még inkább elhanyagolt.

A *bhangra* a dinamikus fekete zenei kultúrák részét képezi, és elválaszthatatlan azoktól a lokális multikulturális városi terektől, amelyek döntően befolyásolták hangzásvilágának kialakulását. Éppen ezért lényegesen különbözik az úgynevezett „világzenétől”, amelyet gyakran hoznak összefüggésbe az egzotikus zenei formák fehér középosztálybeli tárgyaiváltásával, kategorizálásával és kisajátításával. A brit *bhangra* a Dél-Ázsiából és Kelet-Afrikából a 60-as években az Egyesült Királyságba érkező pandzsábi csoportok néptáncának és népzenejének hagyományosabb formáiból alakult ki. A műfaj a 80-as évek közepén a második generációs dél-ázsiai brit zenészek körében jelent meg, elsősorban Birminghamban és London nyugati részén. A modern technológia és városi hangzás keveredik benne a pandzsábi költészettel és tradicionális dalszövegekkel, akrobatikus táncelemekkel és a *bhaisakhi* szüreti fesztivál ünneplésével kétfenekű dobok robusztus és energikus tagolt ritmusára (az eredetileg használt *dhol*-t mára a *thumbi* és a *dholak* váltotta fel). Míg a 80-as évek során az önmagukra dél-ázsiai britként tekintő fiatalok kulturális identitásának megalkotásában játszott fontos szerepet, a 90-es évekre számos más zenei stílussal vegyült

(ragga, reggae, rap, soul, jazzfunk, rock, hiphop, pop), tükrözve egyrészt a dél-ázsiai britek ekkori tapasztalatait, másrészt a mainstream toplistákban való áttörés vágyát. A műfaj olyan újabb és divatosabb poszt-*bhangra* és Asian Kool formák előzményének is tekinthető, amelyeket a mainstream kultúra kevésbé marginalizált, és amelyek mára egy életteli és feltörekvő brit-ázsiai városi ifjúsági kultúra részét képezik.

Bár számtalan brit dél-ázsiai hallgat más városokban (különösen Londonban) is *bhangra* zenét, egyértelműen Birmingham ennek a műfajnak a kulturális fővárosa (Dudrah 1998). Becslések szerint innen származik az Egyesült Királyság *bhangra* zenéjének 90%-a,¹⁷ A város többek között olyan nemzetközileg is elismert csoportoknak és művészeknek ad otthont, mint Bhujangy, Safri Boys, Apna Group (volt Apna Sangeet), Apache Indian és Malkit Singh, valamint számos nagy lemezkiadó és -terjesztő iroda. Utóbbiak közül megemlíthetjük az 1970-ben, Moseley-ben alapított Oriental Star Agencyt, amelyhez olyan világhírű énekesek köthetők, mint Bally Sagoo és Ustad Nusrat Fateh Ali Khan (mindketten szerepeltek nemrég a *Sunday Times* minden idők legnagyobb zenészeit tartalmazó 100-as listáján¹⁸). Egy másik példa a Moviebox, amely indiai és pakisztáni zenét forgalmazó zene- és videokölcsönzőként indult 1985-ben Small Heath-ben. Mára az Egyesült Királyság egyik legnagyobb ázsiai zeneforgalmazója, 1995 óta rendelkezik saját lemezkiadóval, amelyhez a Band Baja Boys és a B21 is tartoznak.¹⁹ További jelentős lemezkiadó irodák az 1991-ben Moseley-ben alapított Natural Records, a smethwicki Hi-Tech, a handsworth-i Music World/Rainbow, és az ugyancsak handsworth-i, korábban Roma tulajdonban lévő Mega Music. Ezek a kiadók és a Bally Sagoo, illetve Malkit Singhhez hasonló művészek olyan népszerű filmek filmzenéjén keresztül tettek szert jelentős nemzetközi közönségre, mint például a 2002-es *Csavad be, mint Beckham*.

Birmingham az új albumok előállítására, valamint egy virágzó DJ-kultúra szempontjából is központnak számít. Az elmúlt években olyan új formációk jelentek meg, mint a D/I/P, XLNC, Achanak, Ahista, Anakhi, East-West Connection és az Avtar Maniac (a Natural Recordsnál), valamint a B21, DCS, Pardesi, Golden Star és Midland Boyz. Az olyan művészek, mint Malkit Singh, rendkívüli népszerűsége tettek szert Ázsiában, Kanadában, az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, és még az ausztrál indiai közösségben is (Mitchell 1996: 61). Ezenkívül a város egy sor országosan és nemzetközileg elismert producernek és művészeknek ad otthont, akik közül Harjinder Boparai az egyik leghíresebb. Boparai számos birminghami bhangraművészek volt a producere, többek között a Safri Boysnak, Apache Indiannek, Anakhinek és Malkit Singhnek. 1996-ban a Warner Chapell Hillhez szerződött le,

---

17 http://www.bbc.co.uk/birmingham/capital_of_culture/highlights.shtml, 2004. október 1.

18 <http://www.osa.co.uk/>, 2004. október 1.

19 <http://www.movieboxonline.co.uk/>, 2004. október 1.

valamint létrehozta saját produkciós irodáját, a HSB Productionst. A mai napig 26 tévésorozatnak készített főcímdalt, valamint zenét (BBC, független és Sky Digital tévéadók olyan sorozatainak, mint a *Network East, East, Bollywood or Bust, Asia 2, Flavours of India, Safe Tv, Big Talk*), és számos országos és regionális BBC-rádióadóval működött együtt. Ugyanakkor a nemzetközi szinten is aktív, gyártott zenét a kanadai tévének és rádióknak, valamint 1999-ben Szingapúrba terjesztette ki a HSB Production működését.²⁰

Dudrah (1998: 20-21) szerint a művészek, a zenei tehetség és a produkciós tapasztalat koncentrációja Birminghamben, valamint a brit *bhangra* növekvő népszerűsége (növekvő számú élő koncertek és privát események) a kulturális termelés és zeneipar egy sajátos formájának kialakulásához járulnak hozzá. Mégis, annak ellenére, hogy a *bhangra* zene relatíve olcsó áron hatalmas eladási arányokat produkál, illetve jelentős transznacionális import- és exportáramlás részévé válik, a mainstream zenei szaksajtóban mellőzött marad (vagy éppen megőrzi a hozzá kapcsolódó sztereotípiákat), kereskedelme és terjesztése pedig nem éri el a kívánt szintet. Az ágazat gazdasági infrastruktúráját még mindig számos ellentmondás terheli (Banerji és Baumann 1990: 148). Gyakran maguk a zenészek gyártják az albumokat, és az ipar nagy része továbbra is viszonylag amatőr módon működik (Dudrah 1998).

Minderre a produkciós tevékenység Indiába való kihelyezése jelenthet egy alternatívát. Malkit Singh és a Handsworth-ban működő Golden Star volt az úttörője ennek a megoldásnak, amely a produkciók számára sikeresen biztosított lelkes közönséget úgy az Egyesült Királyságban, mint Indiában. Singhnek ráadásul fontos szerepe volt a minőség megőrzését célzó iparági tőkebefektetésekben is. Bár ez magasabb kereskedelmi árat eredményezett (Singh első öt albumát 2,50 fontos áron forgalmazták, a későbbieket 4 fontos áron, míg a 2003-as, legutóbbi albumát 10 fontos áron), a kiadók és művészek egyre inkább kezdik felismerni a tőkeinjekció szükségességét.²¹ Ebbe az irányba mutat Birmingham Város Önkormányzatának az a kezdeményezése is, amely a Handsworth övezetet (l. 1. ábra) pandzsábi kulturális övezetté nyilvánítaná, és ami a helyi vállalkozások, beleértve a zeneipart, megfelelő támogatásával járna együtt (Birmingham City Council 1996: 59).

A *bhangra* zenészek professzionalizálódásában a kalózkodás továbbra is komoly akadály. Ráadásul az esküvőkön és klubokban fellépő DJ-k alacsonyabb árai miatt már népszerűbbek a hagyományos formációknál, ez pedig a zenekarokra kedvezőtlenül hat, és sok esetben új tehetségeket térít el erről a pályáról (Boparai, személyes közlés).

---

20 Személyes közlés, l. még <http://www.hsb-productions.co.uk/>, 2004. október 1.

21 Harjinder Boparai interjúja Malkit Singhgel, <http://www.hsb-productions.co.uk/Malkit3.htm>, 2004. október 1.

Ugyanakkor számos zenekarnak sikerült professzionalizálódnia és jelentős nemzetközi előadóvá válnia. A birminghami Apache Indian (aka Steve Kapur) volt az első dél-ázsiai brit zenész, akinek sikerült 1993-ban betörnie az Egyesült Királyság mainstream toplistáiba. Ő ma már nemzetközi sztár, s bár nem tartja magát *bhanghra* zenésznek, a raggát, rapet és reggea-t ötvözi a *bhangrával* és a poppal. Apache zenéje jól tükrözi Birmingham zenei színterének hibrid és fúziós jellegét, ugyanakkor a város dinamikus kultúrájának, és az ezt megalapozó transznacionális kapcsolatoknak is a szimbóluma (I. Back és Nayak 1993).

Birmingham *bhangra*-szcénája egy integrált kereskedelmi közösség, amely erős támogatói hálózattal rendelkezik. A transznacionális hálózatok jelentőségét jól mutatja a birminghami Bally Sagoo producer esete, aki nyugati *sampling* és remix technológiákat használva bombayi filmzenéket remixel, és zenéje eljut a nyugati és a szubkontinensi közönséghez is - utóbbiakhoz a terjesztőóriás Sonyval kötött szerződése alapján. Sharma (1996:27) szerint az a tény, hogy a nyugaton gyártott bombayi zene szatelliten és kereskedelmi csatornákon keresztül egyre inkább elérhető Dél-Ázsiában is, az indiai zenei kultúra új formáinak kialakulását eredményezi, ez pedig a nyugati városi ázsiai zenére is hatással van. A *bhangráról* tehát elmondható, hogy egy olyan hibrid zenei forma, amely Birminghamet transznacionális kulturális és gazdasági hálózatokon belül pozicionálja. Egyes adatok ráadásul arra is utalnak, hogy ez a kulturális iparág egyre inkább kiterjed más médiaformákra is. Ezt példázzák a birminghami Asia 1 tv-stúdiók, az európai pandzsábit beszélő közösségek számára létrejött digitális tévéadók, amelyek a Delhiben található ANI/Reuterssel, valamint a B-Sky-B indiai leányvállalatával, a Starral is partnerkapcsolatban állnak (Birmingham Voice 1999a).

A TRANSZNACIONALIZMUS PROBLEMATIZÁLÁSA

Természetesen az etnicitás és hibriditás kritikát nélkülöző ünneplése, valamint a gazdasági transznacionalizmus lehetőségeivel kapcsolatos túlzott optimizmus nem teljesen veszélytelen dolog, különösen, ha a globális kapitalizmus polarizációs hatásait is figyelembe vesszük. Sharma (1996: 29) szerint a Bally Sagoo-hoz hasonló brit ázsiaiak olyan globális óriások általi promóciója, mint a Sony, jól példázza a migrációnak a globális kapitalizmus posztkoloniális diskurzusaiban játszott fontos szerepét:

„A nyugati akadémiai világ avantgárd csoportjainak azon legújabb hulláma, mely a marginális kultúrák tanulmányozása felé fordul, elmulasztja az újraszervezett kapitalizmus elnyomó dinamikájával való tényleges számvetést. [...] A hibrid etnikai kultúrák dicsőítése elkendőzi a nyugati értelmiségi tudás episztemológiai

erőszaktevését [...] [ami] »más« kultúrákat a fejlődés »áldozataiként«, a turizmus eszközeiként, migráns munkaerőként és a multikulturalizmus színes szereplőiként bemutatva, esszencialista és »hagyományőrző« módon merev struktúrákba redukálja azokat, a hibriditásnak pedig annak ürügyén tulajdonít értéket, hogy az a kérdéses kultúrák emancipált Nyugattal való találkozását jelenti.”

Világos, hogy a birminghami kínai bevándorlók üzleti közösségének sikere, a város etnikai élelmiszeriparának az életképessége, vagy a pandzsábi zenészek és producerek populáris kultúrában való térnyerése nem fedheti el a bevándorlók világszinten tapasztalható nehéz helyzetét (Lipsitz 1997). Az is egyértelműen megállapítható, hogy Birmingham multietnikus gazdaságát még mindig az alacsony bérezés, a rossz munkakörülmények és a rasszizmus jellemzi. Ugyanabban a szektorban dolgozó, különböző etnikumú embereknek nagyon gyakran igencsak eltérő tapasztalataik vannak. Smallbone et al. (2001) például az afrikai-karibi vendéglősök pénzügyi és üzleti segítséghez jutásának nehézségeire hívja fel a figyelmet, szemben a kínai és fehér vendéglősök relatíve kedvező helyzetével. De nem szabad homogenizálnunk az egyazon etnikai csoportba tartozó emberek osztály- és nemi szempontból különböző tapasztalatait sem; a városi élet valósága valószínűleg teljesen más a jómódú kínai ingatlanfejlesztők és a gyorséttermi dolgozók számára. Ráadásul a transznacionalizmus ki is élezheti azt a már eddig is létező intenzív versenyt, amivel például az ázsiai ruhagyártóknak kell szembesülniük, és ami akár a kevésbé formális munkavégzésre való jelentősebb áttérést is eredményezheti.

Azért sem árt némi óvatosság a diaszpóra, migráció és hibriditás szerepének túlértékelésével kapcsolatban, mert a nem nyugati kultúrák interpretációja továbbra is a harmadik világ és a Nyugat találkozásának keretei között zajlik. A hibrid etnikai kultúrák felértékelése és ünneplése továbbra is kiegészül a „hagyományőrző kultúrák” marginalizációjával, sem a kolonális találkozás formája, sem a globalizáció kulturális logikája nem kérdőjelezi meg. Az sem kétséges, hogy a rasszizmus még mindig jelentősen korlátozza az Egyesült Királyságban a foglalkoztatottságot, ez pedig a kisebbségi etnikai csoportokban az önfoglalkoztatók magas arányához vezet (Metcalfe et al. 1996; Mason 2003). Birmingham kisebbségi-etnikai csoportjai nehezebben férnek hozzá minőségi munkahelyekhez, üzleti vállalkozásaikhoz pedig különleges támogatásra van szükségük; miközben nagyobb valószínűséggel érinti őket az alacsony bérezés és munkanélküliség problémája (Killeen 1999).²²

---

22 1998-ban az etnikai kisebbségi népességet tömörítő negyedekben volt a legmagasabb a munkanélküliek aránya: Astonban 23,4%, Handsworth-ben 19,1%, Ladywoodban 21,3%, Nechellsben 19,7%, Small Heath-ben 16,5%, Sohóban 16,3%, Sparbrookban 25,3%, Sparkhillben 17,1%. A pakisztáni/bangladesi alkalmazottak 49%-a ráadásul 4,50 fontos órabérért dolgozik, míg a fehérek között ez az arány csak 31% (Killeen 1999).

A migráció és a transznacionális tapasztalatok ugyanakkor a nemi viszonyrendszer-
rekbe is mélyen beágyazottak. Bár Salih (2001) szerint a globális mobilitáshoz való hozzáférést egyértelmű egyenlőtlenségek jellemzik ebből a szempontból, a transznacionalizmus irodalma általában eltekint a nemzetállami és gazdasági struktúrák működésének társadalmi nemi szempontú aspektusaitól (vö. Willis és Yeoh 2000; Fouron és Schiller 2001; Robins és Aksoy 2001). A transznacionális közegek nem csupán a migránsok globális gazdasági rendszerben való sebezhetőségétől függnnek, de olyan sajátos kulturális és normatív korlátok is jellemzik, amelyek gyakran a nők alárendelését szolgálják. Az említett problémákat, illetve azt a tényt figyelembe véve, hogy a gazdasági transznacionalizmus gyakran éppen a társadalmi-gazdasági integráció akadályaira adott válaszreakció, talán van abban némi irónia, hogy Birmingham népességének sokfélesége, illetve transznacionális hálózatokban elfoglalt helyzete az, ami a város gazdasági jövőjének egyik fontos eleme lehet.

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány Birminghamet egy relacionális megközelítés nyomán olyan multietnikus városként próbálta értelmezni, amelynek lakói a város határain túlnyúló, régóta meglévő kapcsolatrendszerekbe ágyazódnak (Smith 2001). A relacionális perspektíva egyben eltávolodás a térnek az etnikai vállalkozókról szóló irodalomban igen elterjedt, korlátozott koncepciójától is. Birmingham általunk leírt hálózatai – a kínai üzleti hálózatok, az etnikai élelmiszeripar és a *bhangra*-zenei ipar – három dolgot illusztrálnak. Egyrészt azt, hogy a tőkebefektetés különböző formái, mint például a munkaerő, (multi)kulturális formákat öltenek, és ez sajátos kulturális színezetű eredményekhez vezethet. Másrészt azt, hogy a „diaszpóra” központi szerepet játszik a (multikulturális) tőke befektetési stratégiáiban; más szóval, a befektetések, illetve a kibocsátó közösséghez történő visszacsatolás olyan transznacionális etnikai közösségeken alapú hálózatokban valósulnak meg, amelyek a fejlett piacgazdaságokban szaktudást és piacot egyaránt képesek biztosítani a termékek számára. Birmingham multikulturális városként a globális diaszpórák egyik ilyen találkozóhelye. Harmadrészt, a kulturális szférának a lokális és globális közötti kapcsolatok megértésében, valamint a cselekvések olyan formáinak feltárásában, amelyeket a globális városokról, és különösen a Birmingham rehabilitációjáról szóló hagyományos gazdaságalapú narratívák általában mellőznek, kiemelt jelentősége van. Amennyiben komolyan vesszük a Smith (2001) és Ley (2004) által megfogalmazott érveket, Birmingham valóban egy sajátos globális városnak tekinthető. Ez a sajátossága azonban nem a mostani, igen jelentős presztízs-növelő városrehabilitációs projekteknek, vagy a várost „Európa Találkozóhelyeként” aposztrofáló marketing-szlogeneknek köszönhető, hanem a városlakók Európán túlra, Ázsiáig és a Csendes-óceán partvidékéig nyúló diaszporikus és transznacionális (gazdasági) gyökereinek.

Az azonban kérdés marad, hogy lehetséges-e úgy versenyelőnyt szerezni, hogy az kevésbé legyen kirekesztő, és hogy az a munkásosztálybeli és kisebbségi etnikai közösségek anyagi jólétét is növelje. Valójában a kritikus kérdést ez jelenti a Birminghamhez hasonló multikulturális és posztkoloniális városok számára, amelyek továbbra is az ipari szerkezet átalakulásának társadalmi és gazdasági hatásaival küzdenek. Birmingham multikulturalizmusát és transznacionális hálózatokban elfoglalt pozícióját egyre többen a folyamatos gazdasági fejlődés lényeges elemeként ismerik el. A városi önkormányzat központi szerepet vállalt a Hurst Street környékén felépülő Kínai Negyed létrehozásában, és egy *balti* negyed építését tervezi Sparkbrook/Sparkhill környékén. Emellett számos etnikai közösségi fórum is kialakult a gazdaságfejlesztési hivatalnokok részvételével. Az említett kezdeményezések jól tükrözik a Városi Önkormányzat Gazdasági Stratégiai Jövőképéről szóló 1998-as dokumentum konkrét állásfoglalását a multikulturális gazdasági fejlesztéssel kapcsolatban, 2000 elején pedig a város kinevezte első afrikai-karibi üzleti fejlesztésekért felelős menedzserét is. Ennek ellenére továbbra is vannak aggodalomra okot adó mozzanatok. Először is az ilyen típusú közpolitikai beavatkozásokban benne rejlik a lehetőség, hogy az etnicitás és multikulturalizmus partikuláris, rögzített változatát hozzák létre. Másodsorban, nem világos, hogy a közpolitika hogyan fogja kezelni a kisebbségi etnikai vállalkozások gyakran említett vonakodását az üzleti támogatások mainstream rendszerében való részvételétől (Ram és Smallbone 2002). Harmadsorban, amint azt Ram et al. (2000) munkája is mutatja, semmi sem utal arra, hogy az etnikai kisebbségi vállalkozások ne vennének részt a nemi és osztályalapú kizsákmányolásban. Ezért különösen fontos, hogy azzal együtt, hogy elismerjük a kisebbségi etnikai hálózatok jelentőségét a városi gazdaság relacionális módon való megragadhatóságában, kritikus szemmel is tudjuk kísérni működésüket.

További kutatásokra lenne szükség annak megállapításához, hogy a transznacionális hálózatok globalizálódásukkal hogyan jelenthetnek olyan versenyelőnyt a különböző városok és régiók számára, ami képes a gazdasági fejlődés mainstream, neoliberális formáihoz kapcsolódó társadalmi és gazdasági polarizáció ellenében is hatni. Más szóval a kérdés az, hogy ezek a transznacionális hálózatok milyen feltételek mellett járulnak hozzá egy progresszív társadalmi-gazdasági változáshoz az egyének rasszizmus, kirekesztés és kizsákmányolás által sújtott etnikai enklávékba való bezárása helyett. Milyen lehetőségei és korlátai vannak ezeknek a hálózatoknak, mint a társadalmi cselekvés és társadalmi tőke forrásainak? Néhány újabb, elsősorban az ázsiai élelmiszerekhez és divathoz hasonló specifikus árucikkhálózatokat követő kutatásban már ezek a témák is megjelennek (l. pl. Hardhill és Raghuram 1998; Crang et al. 2000, 2003; Dwyer és Jackson 2003; Werbner 1999, 2001; Cook és Harrison 2003). Werbner (1999: 548) számára például az árucikkekre való fókuszálás olyan politikai stratégiát jelent, amely megengedi, hogy „eltávolodjunk a különböző etnikai csoportokról és kultúrákról szóló bosszantó sztereotípiáktól”. Az árucikkekre, és az

árcikkék áramlását lehetővé tevő hálózatokra irányuló figyelem, elméletileg, a multikulturális városokról és ezek nemzeti/globális gazdaságba való betagozódásáról való relacionális gondolkodás egy másik módját jelentheti (Allen et al. 1998).

A Birminghamhez hasonló városok csak nyernének a multikulturális gazdasági fejlődés gondolatának felkarolásából. Ez a gazdasági tevékenységek kulturális sokféleségének közpolitikai szinten történő elismerését és bátorítását jelentené, amelyre a város gazdasági bázisának szélesítése érdekében kerülhetne sor. Birmingham ezen a téren egyedi és gazdag kulturális alapokra építhet. Bár az általunk felsorolt hálózatok konkrét hozzájárulása a városi gazdaság bázisához többé-kevésbé esetleges és az adott körülményektől függ, kutatásunk jól mutatja, hogy ezt a sokféleséget lehetséges „a társadalmi kohézió és a város gazdasági versenyképességének forrásaként” is mozgósítani (Amin 1997: 134). Birmingham tehát nem csupán egy olyan posztindusztriális város, amelynek a „világ műhelyeként” szerzett dicsősége mára igencsak megkopni látszik, hanem egyben a multikulturális gazdasági fejlődés működő példája is, egy olyan város, amely transznacionális hálózatokra és áramlásokra építhet, és épít is. Kis odafigyeléssel és a fentieket felismerő, progresszív módon támogató és elismerő közpolitikai stratégiákkal a város könnyen a „világ új posztkoloniális műhelyeinek” egyikévé válhat.

Fordította: Seprődi Attila

Az eredetivel egybevetette: Balogi Anna

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albrow, Martin (1997): Travelling beyond local cultures: socioscapes in a global city. In: *Living the global city: globalization as local process*. Szerk.: Eade, John. Routledge.
- Aldrich, Howard. - Jones, Trevor P. - McEvoy, David. (1984): Ethnic advantage and minority business development. In: *Ethnic communities in business*. Szerk.: Ward, Robin. - Jenkins, Richard. Cambridge University Press.
- Allen, John. - Massey, Doreen B. - Cochrane, Allan. - Charlesworth, Julie. - Court, Gill. - Henry, Nick. - Sarre, Phil. (szerk.) (1998): *Rethinking the region*. Routledge.
- Amin, Ash. (1997): Placing globalization. In: *Theory, Culture and Society*, Vol. 14.: 123-137.
- Amin, Ash (2004): Regions unbound: towards a new politics of place. In: *Geografiska Annaler*, Vol. 86., No. 1.: 33-44.
- Amin, Ash - Thrift, Nigel. (1994): Living in the global. In: *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Szerk.: Amin, Ash. - Thrift, Nigel. Oxford University Press.
- Anderson, Kay (1988): Cultural hegemony and the race definition process in Vancouver's Chinatown. In: *Environment and Planning*, Vol. 6.: 127-151.
- Anderson, Kay (1990): „Chinatown reoriented”: a critical analysis of recent redevelopment schemes in Melbourne and Sydney enclave. In: *Australian Geographical Studies*, Vol. 28.: 137-154.
- Anderson, Kay (1991): *Vancouver's Chinatown: racial discourse in Canada 1875–1980*. McGill-Queen's Press.
- Asian Business Directory* (1997/1998).
- Asian Business Directory* (2002).
- Back, Les. (1996): *New ethnicities and urban culture*. UCL Press.
- Back, Les. – Nayak, Anoop. (1993): *Invisible Europeans? Black people in the „New Europe”*. All Faiths for One Race (AFFOR) Birmingham.
- Banerji, Sabita. – Baumann, Gerd (1990): Bhangra 1984–8: fusion and professionalization in a genre of South Asian dance music. In: *Black Music in Britain: essays on the Afro-Asian contribution of popular music*. Szerk.: Oliver, Paul. Open University Press.
- Barrett, Giles A. - Jones, Trevor. P. – McEvoy, David. (2000): *Ethnic minority businesses in the United Kingdom: the current state of knowledge*. Kézirat.
- Bates, Timothy (1985): Entrepreneur human capital endowments and minority business viability. In: *The Journal of Human Resources*, Vol. 20.: 540-554.
- Birmingham City Council (1996): *The Sikhs in Birmingham: a community profile*. BCC, Birmingham.
- Birmingham Voice (2000): *Menu Masters*. Június 7.

- Birmingham Voice (1999a): *Amrik's screen debut*. November 4.
- Birmingham Voice (1999b): *Kikis savours flavour of success*. November 2-3.
- Bryson, John - Daniels, Peter. - Henry, Nick. (1996): From widgets to where? The Birmingham economy in the 1990s. In: *Managing a conurbation: Birmingham and its region*. Szerk.: Gerrard, John. - Slater, Terry. Brewin Books.
- Business Register Birmingham* (1997). Dun and Bradstreet Ltd.
- Burnett, Robert (1996): The global jukebox: *The international music industry*. Routledge.
- Chan, Wun Fung (2002): *Chinese identities in Birmingham: official representations and new ethnicities*. PhD disszertáció. School of Geography, University of Birmingham.
- Chan, Wun Fung (2005): A Gift of a pagoda, the presence of a prominent citizen and the possibilities of hospitality. In: *Environment and Planning*, Vol. 23.: 11-28.
- Cook, Ian - Harrison, Michelle (2003): Cross-over food: re-materializing postcolonial geographies. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 28.: 296-317.
- Crang, Philip – Dwyer, Claire – Jackson, Peter (2003): Transnationalism and the spaces of commodity culture. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 27.: 438-456.
- Crang, Philip - Dwyer, Claire - Prinjha, Suman - Jackson, Peter (2000): Transnational communities and spaces of commodity culture. In: *RGS-IBG Annual Conference*. University of Sussex.
- Deakin, Nicholas - Edwards, John (1993): *The enterprise culture and the inner city*. Routledge.
- Dean, Simon (1997): *Constructing Chinatown: capital and culture in Birmingham's Chinese Quarter*. Kiadatlan MSc szakdolgozat. School of Geography, University of Birmingham.
- Dudrah, Rajinder K. (1998): British Bhangra music in Birmingham: alive, alive – hoi hoi. In: *Praxis: A Magazine of Contemporary Arts and Culture*, Vol. 1.: 20-22.
- Dwyer, Claire – Jackson, Peter (2003): Commodifying difference: selling EASTern fashion. In: *Environment and Planning*, Vol. 21.: 269-291.
- Financial Times Food Business* (1998).
- Fincher, Ruth - Jacobs, Jane Margaret (1998): *Cities of Difference*. Guilford Press.
- Fourn, Georges - Schiller, Nina Glick (2001): All in the family: gender, transnational migration and the nation-state. In: *Identities*, Vol. 7.: 539-582.
- Glancey, Jonathan (1999): Where would you rather live?. In: *The Guardian*, Március 1.
- Greene, Patricia (1997): A resource-based approach to ethnic business sponsorship: a consideration of Ismaili-Pakistani immigrants. In: *Journal of Small Business Management*, Vol. 35.: 58-71.
- Griffin, Jon (1998): Brum group to support Irish. In: *Birmingham Evening Mail*, December 10.
- Hardill, Irene – Raghuram, Parvati (1998): Diasporic connections: case studies of Asian

- women in business. In: *Area*, Vol. 30.: 255-262.
- Held, David - McGrew, Anthony - Goldblatt, David - Perraton, Jonathan (1999): *Global transformations: politics, economics and culture*. Polity Press.
- Henry, Nick (1998): Multicultural city, multicultural city centre? Some thoughts on the future of the city centre and Birmingham „going international“. In: *Service Sector Commentary*, Vol. 4.
- Henry, Nick - McEwan, Cheryl - Pollard, Jane (2002): Globalisation from below: Birmingham – postcolonial workshop of the world. In: *Area*, Vol. 34.: 117-127.
- Henry, Nick - Passmore, Adrian (1999): Rethinking „global“ city centres: the example of Birmingham. In: *Soundings: A Journal of Politics and Culture*, Vol. 13.: 60-66.
- Hubbard, Phil (1996): Urban design and city regeneration: social representation of entrepreneurial landscapes. In: *Urban Studies*, Vol. 33.: 1441-1462.
- Ind, Jo (1998): Business is easy when it's in at the deep end. In: *The Birmingham Post*, május 9.
- Jackson, Peter (1989): *Maps of Meaning*. Unwin Hyman.
- Jacobs, Jane Margaret (1996): *Edge of empire: postcolonialism and the city*. Routledge.
- Keating, Stacey (2000): The dragon has landed. In: *The Time Magazine*, február 5.:62-64.
- Khadria, Binod (1999): *The migration of knowledge workers: second-generation effects of India's brain drain*. Sage.
- Killeen, Nuala (1999): *Social exclusion in Birmingham 98/99*. Birmingham City Council Equalities Division, Birmingham.
- Kloosterman, Robert - van der Leun, Joanne - Rath, Jan (1999): Mixed embeddedness: (In)formal economic activities and migrant immigrant businesses in the Netherlands. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23.: 252-266.
- Ley, David (2004): Transnational spaces and everyday lives. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 29.: 151-164.
- Li, Peter (1994): Unneighbourly houses or unwelcome Chinese: the social construction of race in the battle over „monster homes“ in Vancouver, Canada. In: *International Journal of Comparative Race and Ethnic Studies*, Vol. 1.: 14-33.
- Light, Ivan - Gold, Steven James (2000): *Ethnic economies*. Academic Press.
- Lipsitz, George (1997): *Dangerous crossroads: popular music, postmodernism and the poetics of place*. Verso.
- Loftman, Patrick - Nevin, Brendan (1996a): Going for growth: prestige projects - three British cities. In: *Urban Studies*, Vol. 33.: 991-1019.
- Loftman, Patrick - Nevin, Brendan (1996b): Prestige urban regeneration projects: socio-economic impacts. In: *Managing a conurbation: Birmingham and its region*. Szerk.:

Gerrard, A. John - Slater, Terry R. Brewin Books.

Mason, David (2003): *Explaining ethnic differences*. ESRC and The Policy Press.

Massey, Doreen (1994): *Space, place and gender*. Polity Press.

Metcalf, Hilary - Modood, Tariq - Virdee, Satnam (1996): *Asian self-employment: the interaction of culture and economics in England*. London Policy Studies Institute.

Mitchell, Katharyne (1993): Multiculturalism, or the United Colours of Capitalism? In: *Antipode*, Vol. 25.: 263-294.

Mitchell, Katharyne (1997): Conflicting geographies of democracy and the public sphere in Vancouver BC. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 22.: 162-179.

Mitchell, Tony (1996): *Popular music and local identity: rock, pop and rap in Europe and Oceania*. Leicester University Press.

Olds, Kris (1996): *Developing the TransPacific property market: Tales from Vancouver via Hong Kong*. Interneten: <http://www.sfu.ca> (Letöltve: 2004.10.1.).

Office of National Statistics (2001): Census 2001. Interneten: <http://www.statistics.gov.uk/census2001/census2001.asp> (Letöltve: 2004.10.01.).

Portes, Alejandro - Castells, Manuel - Benton, Lauren (1989): *The informal economy: studies in advanced and less developed countries*. Johns Hopkins University Press.

Ram, Monder - Abbas, Tahir - Sanghera, Balihar - Hillin, Guy (2000): Currying favour with the locals: Balti owners and business enclaves. In: *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, Vol. 6: 41-55.

Ram, Monder - Jones, Trevor (1998): *Ethnic minorities in business*. Small Business Research Trust.

Ram, Monder - Smallbone, David (2002): Ethnic minority business policy in the era of the small business service. In: *Environment and Planning*, Vol. 20.: 235-250.

Redding, Gordon (1990): *The Spirit of Chinese Capitalism*. De Gruyter.

Robins, Kevin - Aksoy, Asu (2001): From spaces of identity to mental spaces: lessons from Turkish-Cypriot cultural experience in Britain. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27.: 685-711.

Seagrave, Sterling (1995): *Lords of the Rim: the invisible empire of the overseas Chinese*. Bantam.

Salih, Ruba (2001): Moroccan migrant women: transnationalism, nation-states and gender. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27.: 655-671.

Sandercock, Leonie (1998): *Towards Cosmopolis*. Wiley.

Sandercock, Leonie (2003): *Cosmopolis II. Mongrel cities of the 21st century*. Continuum.

Sassen, Saskia (1994): *Cities in a world economy*. Pine Forge Press.

Scott, Allen John (2001): *Global city-region*. Oxford University Press.

- Sharma, Ash (1996): Sounds Oriental: the (im)possibility of theorizing Asian musical cultures. In: *Dis-Orienting rhythms: the politics of the new Asian dance music*. Szerk.: Sharma, Sanjay - Hutnyk, John - Sharma, Ashwani. Zed.
- Smallbone, David - Ram, Monder - Deakins, David - Baldock, Robert (2001): *Accessing finance and business support by ethnic minority businesses in the UK*. Előadás a Conference of Public Policy and the Institutional Context of Immigrant Businesses konferencián, Liverpool.
- Smith, Michael Peter (2001): *Transnational urbanism: locating globalization*. Blackwell.
- Stewart, Charles (1989): *Health education for owners of Greek-Cypriot fish and chip shops*. Environmental Health Department, BCC.
- The Economist (1998): *Birmingham: from workshop to melting pot*. Augusztus 8.
- Thrift, Nigel – Olds Kris (1996): Refiguring the economic in economic geography. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 20.: 311-317.
- Vertovec, Steven (1999): Conceiving and researching transnationalism. In: *Ethnic and Racial Studies*, 22.: 447-462.
- Vertovec, Steven (2001): Transnationalism and identity. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27.: 573-582.
- Waldinger, Roger David - Aldrich, Howard - Ward, Robin (1990): Opportunities, group characteristics, and strategies. In: *Ethnic entrepreneurs: immigrant business in industrial society*. Szerk.: Waldinger, Roger David - Aldrich, Howard - Ward, Robert. Sage.
- Waldinger, Roger David - Lapp, Michael (1993): Back to the sweatshop or ahead to the informal sector? In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 17.: 6-29.
- Ward, Robert (1985): Minority settlement and the local economy. In: *New approaches to economic life*. Szerk.: Roberts, Bryan - Finnegan, Ruth - Gallie, Duncan. Manchester University Press.
- Ward, Robin - Jenkins, Richard (1984): *Ethnic communities in business*. Cambridge University Press.
- Weidenbaum, Murray L. - Hughes, Samuel (1996): *The bamboo network: how expatriate Chinese entrepreneurs are creating a new economic superpower in Asia*. The Free Press.
- Werbner, Pnina (1999): What colour „success“? Distorting value in studies of ethnic entrepreneurship. In: *The Sociological Review*, Vol. 47.: 548-579.
- Werbner, Pnina (2001): Metaphors of spatiality and networks in the plural city: a critique of the ethnic enclave economy debate. In: *Sociology*, Vol. 35.: 671-693.
- Willis, Katie - Yeoh, Brenda (2000): Gender and transnational household strategies: Singaporean migration to China. In: *Regional Studies*, Vol. 34.: 253-264.

- Wilson, Kenneth L. - Portes, Alejandro (1980): Immigrant enclaves: an analysis of the labour market experiences of Cubans in Miami. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 86.: 295-319.
- Yeung, Henry Way-Chung (1998): *Transnational corporations and business networks: Hong Kong firms in ASEAN*. Routledge.
- Yeung, Henry Way-Chung - Olds, Kris (2000): *The globalization of Chinese business firms*. Macmillan.

Ninna Nyberg Sørensen

A MIGRÁNSOK HAZAUTALÁSAINAK GAZDASÁG- FEJLESZTÉSI DIMENZIÓJA¹

---

1 Eredeti tanulmány: Sørensen, Ninna Nyberg (2004): *The Development Dimension of Migrant Remittances*. IOM, Department of Migration Policy, Research and Communications.

A hazautalásokat nem régóta értékeli fejlesztési eszközökként, ezért így a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásuk kapcsán még sok a nyitott kérdés. Ez a beszámoló elsősorban azokat az alapvető kérdéseket próbálja megválaszolni, amelyek a migráció és gazdaságfejlesztés összefüggéseiben a hazautalások szerepét érintik. Azon túl, hogy a tanulmány egy új fogalmi keret segítségével rávilágít a fejlődő országok számára történő hazautalások fontosságára, globális áttekintést nyújt a hazautalások áramlásának különböző formáiról, ezen áramlások dinamikájáról, valamint a fejlődő országokra tett lehetséges gazdaságfejlesztő hatásairól. A tanulmány végül arra kínál ötleteket, hogy megfelelő közpolitikai intézkedésekkel hogyan lehetne hozzájárulni a hazautalások hatékony gazdaságfejlesztési eszközökké válásához.

BEVEZETÉS

A nemzetközi migráció nem csak a migráns egyének életét alakítja át, hanem családjaik otthoni közösségen belüli helyzetét is. Mára a hazautalások a migránsokat és az őket küldő társadalmakat összekötő kapocs leglátványosabb elemévé és legfontosabb mércéjévé váltak, a munkaerőt exportáló országok gazdaságára kifejtett hatásuk révén pedig a migrációs tapasztalat egyetlen számszerűsíthető jellemzőjeként ismertek. 2003-ban a Világbank éves *Global Development Finance* (Globális fejlesztésfinanszírozás) jelentése hivatalosan is úgy ismerte el a hazautalásokat mint a külföldről érkező fejlesztési pénzek egyfajta forrását. Kiindulva a 2000-es évek 72 milliárd dollárra becsült értékéből, a hazautalások a fejlődő világ országaiba irányuló pénzmozgásoknak egy jelentős részét teszik ki, és lényegesen meghaladják az ezeknek az országoknak nyújtott hivatalos fejlesztési támogatások összegét, a tőkepiaci mozgásokat, valamint az országokba áramló külföldi működőtőke-beruházások több mint felét. A hazautalásoknak a fejlődő világban betöltött jelentős szerepét mutatja az is, hogy becslések szerint globálisan az összes hazautalás 60 százaléka a fejlődő országokba érkezik. Ebből a legnagyobb mennyiséget az alacsonyabb közepes jövedelmű országok kapják, noha a hazautalások összes nemzetközi tőkeáramláshoz viszonyított aránya jóval magasabb lehet az alacsony jövedelmű országok esetén (Gammeltoft 2002). A migránsok transzfereinek létező gazdaságfejlesztési dimenzióját még jobban alátámasztja, hogy a hazautalások a piaci tőkeáramlásoknál stabilabbnak tűnnek és hogy a gazdaság ciklusos változásainak is kevésbé vannak kitéve (Ratha 2003: 160). A továbbiakban tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy a pénzbeli hazautalások rendkívül fontos szerepet játszanak sok fejlődő ország pénzügyeiben, és nélkülözhetetlenek a szegény egyének és közösségek számára szerte a világon.

A fejlesztési politikák hangsúlyát ma egyértelműen a szegénység enyhítése, valamint a Millenniumi Fejlesztési Célok elérése képezi, ami a szélsőséges éhezés és szegény-

ség felszámolása mellett olyan célkitűzéseket is fő helyen említ, mint az egészségügy és oktatás, nemi egyenlőség és a nők hatalommal felruházása, a csecsemő- és gyermekhalálozás csökkentése, általános hozzáférés a biztonságos ivóvízhez és megfelelő tisztálkodási lehetőségekhez, illetve a vidéken és a városi szegénynegyedekben élők életkörülményeinek javítása. Mivel a hazautalásokkal foglalkozó kutatások nagy része a gazdasági fejlődés szemszögéből tekint a kérdésre, a vizsgálódások középpontjába főként a helyi gazdaságok termelő tevékenységéhez való – beruházások révén megvalósuló – hozzájárulás volume-ne és kiértékelése, valamint a transzferek csatornáinak, az érintett pénzüsszegek nagyságának és a hazautalásokat befolyásoló tényezőknek a meghatározása került. A háztartásokra vagy közösségekre fókuszáló megközelítések ugyanakkor azt is jelzik, hogy a hazautalásoknak köszönhetően növekednek a bevételek, az utalásokat fogadók számára lehetőség nyílik a szegénységből való kiemelkedésre, iskolák és kórházak építése válik lehetővé (Martin et al. 2002). 74 fejlődő ország adatait felhasználó újabb empirikus kutatások jelzik, hogy átlagosan, ha egy ország népességéből a nemzetközi migránsok aránya 10 százalékkal megnő, az 1,6 százalékkal tudja csökkenteni a népesség azon tagjainak arányát, akik napi 1 dollárnál kevesebb összegből kell, hogy megéljenek. Hasonlóképpen, a hazautalások GDP-n belüli részarányának 10 százalékos növekedése a szegénység 1,2 százalékos csökkenéséhez vezet (Page és Adams 2003).

Mindezen bizonyítékok ellenére maradnak megválaszolatlan kérdések, mint például az, hogy a hazautalásokat hogyan használják fel, illetve hogyan lehetne felhasználni a fejlődés előmozdítására, különösen figyelembe véve azt, hogy a jelenlegi közpolitikai ösztönzők, általános vélekedések szerint, nem bizonyultak a hazautalások fejlesztési irányú becsatornázásában hatékonyak (Black 2003).

A hazautalásokat nem régóta értékeli fejlesztési eszközökként, ebből kifolyólag a fejlődésre tett hatásuk felmérését illetően sok a nyitott kérdés. Ez a beszámoló azokat az alapvető kérdéseket próbálja megválaszolni, amelyek a migráció és gazdaságfejlesztés összefüggéseiben a hazautalások szerepét érintik.

A beszámoló első része egy fogalmi keretet kínál a hazautalások fejlődő országokban betöltött szerepének megértéséhez. Az elemzések fő tárgyát képező pénzbeli hazautalások mellett a társadalmi hazautalások fogalmát is bevezeti. Majd a második rész egy globális áttekintést nyújt a hazautalások áramlásának típusairól, ezen áramlások dinamikájáról, valamint a fejlődő országokra – ideértve a konfliktusok sújtotta országokat is – tett lehetséges gazdaságfejlesztő hatásairól. A konfliktusok sújtotta országokba irányuló hazautalásokra a beszámoló harmadik része szolgál példakkal. A negyedik rész a főbb szereplőket, valamint a transzferek különféle csatornáit térképezi fel (ezen fejezetek a jelen kiadásban azonban kimaradnak – a szerk.). A migránsok haza irányuló utalásai kétségtelenül a leglátványosabb, de mégsem az egyetlen fontos

formája az anyaország gazdaságához való hozzájárulásnak. A migráció gazdasági dinamikájának meghatározásához más területeket, így a migránsok üzleti beruházásait, a helyi fejlesztések közösségi alapú támogatását, a ötlet- és tudásátadást, valamint a helyi termékek és szolgáltatások irányába megnövekedő, ezáltal a nemzetgazdaságot bővíteni képes keresletet is meg kell vizsgálni. Erre az ötödik és a hatodik részben kerül sor. A rendelkezésre álló másodlagos adatok segítségével a hetedik részben kerül áttekintésre, hogy a nemzetközi fejlesztési szervezetek újabban milyen formában szenteltek figyelmet a hazautalások hatásaira, és hogy mindez milyen következménnyel járt a kutatási és fejlesztési stratégiákra (jelen fordításban azonban ezen rész is kimarad – *a szerk*). A beszámoló végül arra kínál ötleteket, hogy megfelelő közpolitikai intézkedésekkel hogyan lehetne hozzájárulni a hazautalások hatékony gazdaságfejlesztési eszközökké válásához.

1. A HAZAUTALÁSOK SZEREPÉNEK MEGÉRTÉSÉT ELŐSEGÍTŐ FOGALMI KERET

A hazautalások és a gazdaságfejlesztés közötti kapcsolat tisztább megértése céljából szükséges, hogy jobban megvizsgáljuk, konkrétan mik azok, amelyeket a migránsok származási országukba küldenek, a különféle transzfereknek milyen mechanizmusai vannak, és hogy milyen tényezők azok, amelyek meghatározzák ezen transzferek hatását. Mivel a hazautalások különböző kontextusban más és más jelentéssel bírnak, és ennek megfelelően a róluk alkotott fogalmak és mérőszámok is hihetetlenül változatosak, az alábbiakban lássunk néhány definíciót.

PÉNZBELI HAZAUTALÁSOK

Általános meghatározás szerint hazautalásnak nevezzük egy migráns keresetének azt a részét, amelyet a migrációs célállomásról a származási helyre visszaküld. Habár természetbeni hazautalások is léteznek, maga a 'hazautalás' kifejezés általában csak a pénzübeli transzfereket jelöli. Az erről szóló irodalom nagy részében a fogalom még inkább le van szűkítve a *bevéndorló munkavállalók hazautalásaira*, azaz a munkával rendelkező migránsok családjuknak, illetve otthoni közösségeiknek küldött készpénzátutalásokra (Van Doorn 2001). Azzal együtt, hogy a vendégmunkások hazautalásai valószínűleg a globális hazautalások áramlásának legnagyobb részét teszik ki, ez a beszámoló egy szélesebb definíciót alkalmaz, amely a hazautalások fogalmához tartozónak tartja a menekültek, valamint olyan más migránsok hazautalásait is, akik nem részesülnek a migráns munkavállalókéhoz hasonló legális státusz előnyeiből.

TÁRSADALMI HAZAUTALÁSOK

A migráció által előidézett változások nem kizárólag a pénzbeli hazautalások áramlásának a következményei. Ezek a folyamatok másféle forrásokból, például *társadalmi hazautalásokból* is táplálkozhatnak. A társadalmi hazautalások azon ötletek, gyakorlatok, identitások és társadalmi tőke összességéből tevődik össze, amelyek a fogadó országoktól a küldő országok közösségei felé irányulnak. A társadalmi hazautalásokat a bevándorlók vagy ingázók maguk viszik anyaországaikba, de levélben, illetve más kommunikációs eszközök segítségével is közvetíthetők, ideértve a telefont, a faxot, az internetet és a videót is (Levitt 1996). Mindezek befolyásolhatják a családi viszonyokat, nemi szerepeket, osztály- és rasszalapú identitásokat, a politikai, gazdasági és vallási részvétel formáját. Mindeddig kevésbé vették figyelembe a társadalmi hazautalásokat, mint a makroszintű, globális kulturális és pénzáramlásoknak helyi szinten érvényesülő formáját, holott igen fontos szerepet játszanak annak megértésében, hogy a migráció hogyan módosítja az otthonmaradottak életét (Levitt 2001). Figyelembe véve, hogy a társadalmi hazautalások a gazdaságokkal együtt történő jelenségek, ahhoz, hogy a gazdasági hazautalások folytonossága fennmaradjon, szükség lehet a normatív struktúrákban és általános gyakorlatokban történő változásokra is.

A hazautalásoknak egy pénzügyi és egyben társadalmi meghatározást adni abból a szempontból lehet előnyös, hogy mindez lehetővé teszi a migráció olyan társadalmi folyamatként való felfogását, amelyben a migránsok a gazdasági, társadalmi és politikai változások potenciális előmozdítóiként jelennek meg. De Haan (2000) érvelése szerint ez a megfelelő közpolitikák megtervezése szempontjából fontos, ugyanis „a migráció szerepének megértése hozzásegíthet olyan politikák megalkotásához, amelyek az emberek megélhetési stratégiáinak szempontjából relevánsabbak [...], illetve olyan intézkedéseket tehetnek lehetővé, amelyek - építve a különböző csoportok által saját migrációjukat elősegítő módszerekre, vagyis az emberek képességeire és tartalékaira -, támogatják a transznacionális vándorlást” (de Haan 2000: 4).

BELFÖLDI ÉS NEMZETKÖZI HAZAUTALÁSOK

A hazautalásokat országon belül és országok között is lehet küldeni. A belföldi, haza irányuló utalásokat olyan emberek küldik, akik származási országukon belül vándorolnak (ide tartoznak az országon belüli menekültek [*internally displaced persons*] is), míg a nemzetközi hazautalások esetében az országhatárokat átlépett migránsokról beszélünk. A földrajzi kategóriáknál azonban lényegesebb, hogy megértsük azt a szerepet, amelyet a migráció az általa érintett személyek megélhetési stratégiáiban betölt. A migráció jelentőségének megítélése általában az eltérő gazdasági területek elképzelésén és nem a származási és

célterületek egységes gazdasági térségként valóéne elképzelésén alapul (de Haan 2000). Habár a fejlődő országok migránsai nagy valószínűséggel többet keresnek, ha külföldre vándorolnak, mégis akár országokon belül is óriási jövedelmi különbségek adódhatnak, a belföldi hazautalás költségei pedig általában alacsonyabbak, mivel mentesülnek a pénzváltás költségei és a kapcsolódó pénzügyi szabályozások alól (van Doorn 2001).

EGYÉNI ÉS KOLLEKTÍV HAZAUTALÁSOK

A hazautalások nagy része egyéni transzfer, amelyet egyes migránsok küldenek; egy kisebb részük azonban kollektív hazautalás formájában kerül a származási helyre, közösségi vagy egyházi csoportokon keresztül. Ez utóbbi formát általában az ún. „migráns egyesületek” (*hometown association* – HTA) teszik lehetővé, amelyeket a küldő országok ugyanazon városából vagy körzetéből származó migránsok alkotnak, valamint olyan, többé-kevésbé szervezett csoportok, mint például a menekültek csoportjai, a kisebbséghez tartozó szakmabeliek csoportjai, vagy akár virtuális, az interneten szerveződő menekültszervezetek (ilyen például a Somali Forum vagy a Tamil Eelam). A HTA-alapú kollektív hazautalásokra ösztönözhet a HTA-k által gyűjtött pénz kormányzati kiegészítése, ugyanakkor egy másik megközelítés szerint érdemes aktívan bevonni a HTA-k befektetéseit fejlődő országok kisvállalkozásaiba és munkahelyteremtő projektjeibe (Lowell és De la Garza 2000).

A TRANSZFEREK FORMÁI

A pénzbeli hazautalásokat formális és informális csatornákon keresztül egyaránt lehet küldeni. A *formális hazautalások* közé tartoznak a bankokon, postán, váltóirodákon és pénzküldő szolgáltatásokon (pl. Western Union, Thomas Cook és Money Gram) keresztül történő utalások, ezek összegét az IMF Fizetésimérlegről szóló Statisztikai Évkönyve alapján lehet kiszámolni. Az *informális hazautalásokat* ezzel szemben a migránsok általában saját kezűleg viszik haza (az otthoni látogatások alkalmával), vagy a család, barátok, pénzfutárok közvetítik.² Emellett bizonyos országok kiterjedt és hatékony rendszerekkel rendelkeznek az informális hazautalások megkönnyítésére, ilyenek például a *Hawala* Pakisztánban és

---

2 Athukorola (1993) érvelése szerint az az általános gyakorlat, miszerint az informális hazautalásokat a munkaerőt exportáló országból való devizaelszívargásokként értelmezik téves, az aggregált adatok ugyanis teljes két olyan hazautalást is magukba foglalnak, amelyek a hivatalos hazautalási számításokban még nem jelennek meg: 1. a hazatérő migránsok által vámmentesen behozott javakat (kézipoggyász vagy ajándék formájában); 2. a készpénz (vagy utazócskek) formájában hazahozott megtakarításokat, amelyek végül formális vámeljáráson keresztül kerülnek be az országba, majd a helyi bankokban átváltják a helyi valutára azokat (és így „turistakiadásként” már megjelennek meg).

*A hazautalásokkal kapcsolatos számok és statisztikák a világban:
becslések vagy találgatások?*

A hazautalásokkal kapcsolatos statisztikák általában nem teljeskörűek, pontatlanok, ennélfogva megbízhatatlanok. Több tényező is hozzájárul ehhez:

1. Az IMF és a Világbank által a hazautalásokra megadott összegek jóval alacsonyabbak, mint az egyes országok nemzeti bankjai által megadottak. 2002-ben például a Világbank a Fülöp-szigetekre vonatkozólag kevesebb mint 2 milliárd dollárnyi hazautalásról adott hírt, míg a Fülöp-szigeteki központi bank több mint 6 milliárdról tudósított.
2. Az IMF statisztikái csak a hivatalos csatornákon keresztül továbbított hazautalásokat rögzítik.
3. Néhány ország egyáltalán nem szerepel a hazautalásokról szóló nemzetközi statisztikákban, ilyen például Guyana is, ahol pedig a népesség több mint fele érintett a nemzetközi migrációban, a hazautalások pedig a GDP legalább 10 százalékát teszik ki.
4. Alig pár munkaerő-exportáló ország vezet részletes statisztikákat a tőlük kiinduló nemzetközi migránsokról.

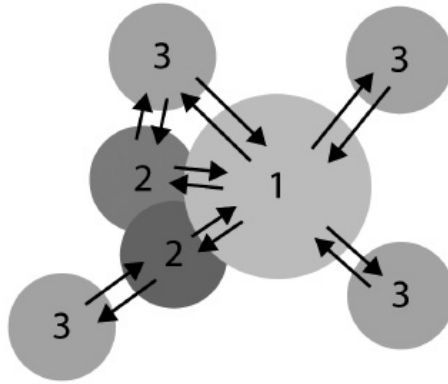
Általános vélekedés szerint a fejlődő országokba irányuló éves hazautalások mennyisége 1988 és 1999 között több mint duplájára emelkedett, és ezt a vélekedést a szakirodalom is jelentős mértékben megerősíti (Gammeltoft 2002). A fent említett tényezők figyelembevételével megkérdezhetjük, pontosan mit is jelentenek a megismert számadatok? A növekedés megléte egy a hazautalások mennyiségében ténylegesen végbemenő növekedésnek köszönhető, vagy ennek más okai vannak? Több tanulmány is kimutatta, hogy a migránsok hazautalásai növekvő mértékben folynak hivatalos csatornákon keresztül. Ennek a trendnek a jelentőségét szemléltetendő egy közelmúltbeli IMF-tanulmány azt becsülte, hogy míg az informális csatornákon keresztül továbbított hazautalások a 80-as években megközelítőleg 35 milliárd dollár körül lehettek, az elmúlt években ezek mennyisége 10 milliárd körüli szintre csökkent (El-Qorchi et al. 2002).³ Ez azt mutatja, hogy egy 25 milliárd dollár körüli összeg, amelyről korábban olyan intézmények, mint az IMF vagy a Világbank nem készítettek kimutatásokat, most hirtelen megjelent a statisztikákban. Egy másik tényező, amely a hirtelen növekedést indokolhatja, az lehet, hogy ahogy egyre messzebb megyünk vissza időben, annál pontatlanabbak az adatok, és ez feltételezi, hogy a statisztikai hivatalok, központi bankok és a hasonló intézmények adatrögzítése a migránsok hazautalásainak tekintetében egész egyszerűen pontosabb lett.

3 Az informálisan közvetített hazautalások szintjének csökkenését főleg az okozta, hogy a pénzváltási prémiumok eltűntek a fejlődő országok feketepiacairól (El-Qorchi et al. 2002).

Bangladesben vagy a *Hundi* Indiában. Ezek a rendszerek általában jól szervezettek, hatékonyak és olcsók, a feladóknak pedig általában nem is kell azonosítaniuk magukat (Orozco 2003a). A hazautalások hivatalos becslései általában nem foglalják magukba az informális csatornákon keresztül küldött pénzösszegeket, ezért sok szakértő azt gondolja, hogy a tényleges értékek jóval meghaladják ezeket a becsléseket (O'Neil 2003).

1. ábra

Migránsok és menekültek diaszpórái: helyszínek és az áramlások irányai

Jelmagyarázat:

1: Otthon vagy származási ország.

2: Régió belüli nemzetközi migrációs célország / első menedéjkjogot nyújtó (szomszédos) ország.

3: Távolabbi nemzetközi migrációs célországok / újratelepedési országok / szélesebb diaszpóra.

Nyilak: Emberek, pénz információ és ötletek áramlása.

Forrás: Van Hear menekültdiaszpóra-modellje (2002) nyomán

Miután rámutattunk a hazautalások különböző fajtái és a gazdaságfejlesztés közötti kapcsolatok egy részére, érdemes megvizsgálunk az 1. ábrát, amely három, a jelenlegi közpolitika alakítása szempontjából fontos tárgykört határoz meg: származási országok, szomszédos vagy első menedéjkjogot nyújtó országok, illetve a migránsokat vagy menekülteket befogadó gazdagabb célországok a szélesebb diaszpóraövezetben. Nagy vonalakban az 1. ábra az emberek, erőforrások, információk és ötletek áramlását mutatja eme három helyszín vagy diaszpóraterrület között. A viszonyok és áramlások lehetnek erősek vagy gyengék, de meg is változhatnak az idő múlásával, például típusuk (gazdasági, társadalmi vagy politikai) tekintetében. Mindezen túl ezek az áramlások kettős jelleggel

bírnak: a külföldről érkező utalások különböző időszakokban vagy különböző módokon egyszerre enyhíthetik a szegénységet és járulhatnak ugyanakkor hozzá társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásához. Konfliktusok sújtotta vagy konfliktusokból magához térő társadalmakban egyaránt hozzájárulhatnak az újjáépítéshez és a konfliktus fenntartásához is.

2. A HAZAUTALÁSOK GLOBÁLIS ÁRAMLÁSA

Az Amerikaközi Fejlesztési Bank (Inter-American Development Bank – IADB) alá tartozó Többoldalú Befektetési Alap (Multilateral Investment Fund) által megrendelt kutatás (Orozco 2003a) megpróbálta megbecsülni a hazautalások globális áramlásának régiókra lebontott 2002-es mértékét. A tanulmány következtetése szerint a világon a legtöbb hazautalást, az összes mennyiség 31 százalékát Latin-Amerika és a Karib-tenger térsége kapja. A második legnagyobb Dél-Ázsia (20%), ezt követi a Közel-Kelet és Észak-Afrika (18%), Kelet-Ázsia és a Csendes-óceán térsége (14%), Európa és Közép-Ázsia (13%), illetve a Szubszaharai Afrika (5%).

Mindehhez egy érdekes adalékként szolgál az az adat, hogy minden egyes régióból egy, vagy két országba irányul az adott régióba érkező összes hazautalás több mint 50 százaléka. India például, amely a világ legnagyobb hazautalásokat fogadó országa, a Dél-Ázsiába áramló összes hazautalás 73 százalékát kapja, Mexikó a latin-amerikai mennyiség 34 százalékát, míg a Fülöp-szigetek a kelet-ázsiai és csendes-óceáni térség hazautalásainak 43 százalékát fogadja. Még egy érdekes megfigyelést tehetünk, miszerint a világon áramló összes hazautalás háromnegyedén 16 ország osztozik.

A Globális fejlesztésfinanszírozás 2003-as éves jelentése az IMF hivatalos fizetésimérleg-adatait figyelembe véve egy nagyon óvatos becsléssel él a hazautalásokat illetően, de még így is 72,3 milliárd amerikai dollárra taksálja a fejlődő országokba irányuló 2001-es hazautalásokat. Mindebből Latin-Amerika 25 milliárdot (csak Mexikó 9,9 milliárdot), Dél-Ázsia 16 milliárdot (csak India 10 milliárdot) és Kelet-Ázsia 11 milliárdot (csak a Fülöp-szigetek 7 milliárdot) kapott. (A hazautalások áramlásának egy további áttekintéséhez l. az 1. és 2. függelék.)

2.1. HAZAUTALÁSOK LATIN-AMERIKÁBA

A fejlődés és a migráció közötti kapcsolatot, azaz a diaszpórák és a származási országok között kialakult gazdasági kötelek hatásait eddig leginkább Latin-Amerika esetében vizsgálták. A bizonyítékok azt jelzik, hogy a Latin-Amerikába és a Karib-tenger térségébe áramló hazautalások évről évre nőttek. Az IADB kimutatása szerint ennek összege elérte a 32 milliárd dollárt, amely a régió 2002-es GDP-jének 2 százalékával egyezik meg. 1996 és

1. táblázat

Hazautalások a főbb, hazautalásokat kapó országokba, 2000 (százalék)

Régióbeli ország	Részesezés	
	Régió belüli	Világviszonylatban
India	73	15
Mexikó	34	8
Fülöp-szigetek	43	8
Kína	43	8
Törökország	27	6
Egyiptom	35	5
Spanyolország	20	4
Portugália	19	4
Marokkó	20	3
Banglades	12	2
Jordánia	17	2
El Salvador	9	2
Dominikai Köztársaság	9	2
Görögország	10	2
Nigéria	65	2
Jemen	12	2
Főbb országok összesen		75

Forrás: Orozco (2003a), az adatok az egyes országok központi bankjaiból és a Világbanktól származnak (*World Development Indicators 2002*).

2002 között a hazautalások meghaladták a hivatalos fejlesztési segélyek összegének dupláját. A pénzbeli hazautalások Latin-Amerika egésze számára fontosak, de különösen igaz ez Közép-Amerika és a karibi térség konfliktus sújtotta országai esetében. Ramamurthy (2003) szerint a hazautalások fő kedvezményezettjei az 1990-es években Mexikó, a Dominikai Köztársaság, El Salvador, Brazília, Ecuador, Peru, Kolumbia, Jamaica, Guatemala és Honduras voltak. A jelenlegi helyzetet a 2. táblázat mutatja be.

A hazautalások értéke El Salvador esetében meghaladta a teljes exportvolument, Nicaragua esetében pedig a kivitel értékének több mint felét. Becsült adatok szerint Mexikóban a migránsok hazautalásainak összege megfelel a mezőgazdasági exportból származó jövedelemnek, vagy más viszonyítási pontokat véve: az összes külföldi működőtőke-bevétel 80, a turistáktól származó bevételek 6, vagy az összeszerelő (*maquiladora*) ágazati bevétel 60 százalékának. A mexikói jegybank becslése szerint csak 2000-ben a migránsok 6,5 milliárd amerikai dollárt küldtek haza, mindez az ország fizetésiméreg-egyenlegének

2. táblázat

Hazautalások Latin-Amerikába és a Karib-tenger térségébe, 2001

Ország	Hazautalások (millió dollár)	GDP százalékában (százalék)	Export százalékában (százalék)
Mexikó	9 815	1,7	6,5
Brazília	4 000	0,4	4
Kolumbia	2 270	2,1	2,4
Dominikai Köztársaság	1 939	10	27
El Salvador	1 935	17	60
Guatemala	1 579	3,1	16
Ecuador	1 432	9	20
Jamaica	1 200	15	30
Peru	1 100	1,7	10,6
Kuba	930	5	40
Haiti	810	24,5	150
Honduras	720	7,5	17
Nicaragua	610	22	80
Venezuela	220	–	–
Costa Rica	195	–	–
Bolívia	93	1,25	6,71
Guyana	90	–	–
Trinidad és Tobago	49	–	–
18 ország összesen	28 987		

Forrás: Nemzeti bankok és Orozco (2003c)

deficitjét 27 százalékkal csökkentette (Guarnizo 2003). A Kolumbiába érkező hazautalások elérik az ország kávéexportból származó bevételeinek felét, míg a Dominikai Köztársaság esetében az összes mezőgazdasági export háromszorosával, azaz az összes kivitel felével egyenértékűek. A külföldön élő dominikaiak hazautalásai továbbra is az ország fő bevételi forrásai közé tartoznak. A 2000-ben 1,9 milliárd amerikai dollárra becsült összeg a turizmusból – a régió leggyorsabban növekvő gazdasági ágazatából – származó bevételek 70 százalékának felelt meg (IOM 2003). Ebből a legnagyobb rész az Egyesült Államokban élő dominikaiaknak köszönhető, mégis az Európában dolgozó háztartási munkaerő hazautalásai érik el a legszegényebb régiókat (Sørensen 2002). Az Európából Kolumbiába áramló hazautalások is fokozódtak az elmúlt években. 2002-ben Spanyolországban a kolumbiai migránsok váltak a második legnagyobb, hazautalásokat küldő csoporttá, ez a Spanyolországból kiáramló összes hazautalás 25,3 százalékának felelt meg, amelyet csak az ecuadoriak 26,2 százaléka teljesített túl (Aparizio és Gimenez 2003).

A Latin-Amerikáról szóló kutatások tanúsága szerint a hazautalásoknak egyaránt vannak pozitív és negatív hatásai a származási országok fejlődésére nézve. Szkeptikusok úgy vélik, hogy a hazautalások egyenlőtlenségeket okoztak attól függően, ki részesült belőlük és ki nem, hivalkodó fogyasztáshoz vezettek, az élelmiszer-tartalékok megfogyatkoztak a mezőgazdasági termelés csökkenése révén, megnövekedtek az árak és sebezhetőbbé vált a gazdaság (Meyers 1998). Mások szerint azonban a hazautalások fejlesztési értékét megkérdőjelező tanulmányok figyelmen kívül hagyják a fogyasztók által elköltött pénz gazdasági termelést és bevételt serkentő hatásait, amelyekre Mexikó lehet példa. Ily módon a hazautalások pozitív multiplikátor hatása mind közvetlenül (termelésbe való beruházás), mind közvetetten (növekvő fogyasztás) érvényesül (Guarnizo 2003).

A társadalmi hazautalásokat illetően egy a dominikai transznacionális migráció helyi hatásait elemző, a közelmúltban napvilágot látott tanulmány leszögezi, hogy a nemi szerepekben és ideológiákban bekövetkező változások, valamint az eltérő – például jogi – intézményrendszer révén szerzett tapasztalatok is hazakerülnek az otthoni közösségekbe. Sok dominikai nő életében először akkor dolgozik, amikor kikerül az Egyesült Államokba. Ennek köszönhető aztán az, hogy a férjeik elkezdnek besegíteni a házimunkába, és több időt töltenek otthon, az utcán a barátokkal töltött idő helyett. A dominikaiak arra is ráébrednek, hogy külföldön nem viszonyulhatnak olyan rugalmasan a törvényekhez, vagy szeghetik meg őket olyan könnyedén, mint ahogy azt odahaza tehették. Az amerikai jogrendszert egy jól működő szervezetnek látják, amely bizonyos esetekben még védelmezi is őket (pl. a munkahelyi balesetek esetén). Ez irányú tapasztalataikat hazajuttatják, telefonhívások, levelek vagy alkalmi látogatások révén. Amennyiben a dominikai migránsok ténylegesen hazatérnek, másként kezdenek viselkedni, mint mielőtt kivándoroltak, és az otthonmaradottak igyekeznek felülmúlni őket. Ettől eltekintve érdemes az árnyoldalakat is figyelembe venni: sok helyi felnőtt teljes mértékben felhagyott mindenfajta munkával, mert a pénzbeli hazautalások felülmúlnak bármilyen helyben megkereshető fizetési lehetőséget. A fiatalabb generáció egyre nagyobb számban veszíti el az oktatás iránti érdeklődését, arra hivatkozva, hogy idővel úgyszólván kivándorolnak, és ez esetben nem lesz szükségük mindarra, ami az iskolában megtanulható (Levitt 2001). Hasonló hatásokkal találkozhatunk más, magas kivándorlási arányszámokkal rendelkező és kiépített „migrációs kultúrájú” latin-amerikai országban is.

2.2. HAZAUTALÁSOK ÁZSIÁBA

Ázsia a latin-amerikaihoz hasonló méretű célterületét jelenti a hazautalásoknak, de annyiban eltér az előbbtől, hogy egyrészt a fő munkaerő-exportáló országok (India, Pakisztán és a Fülöp-szigetek) jobban eltérnek egymástól, másrészt a tengerentúli közösségeik is szegmentáltabbak a foglalkozás, a képzettség és a befogadó ország

szempontjából. Az észak-amerikai és európai tengerentúli célországokon túl az ázsiai migráns munkaerő megjelenik a Közel-Kelet óriási méretű formális szerződéses munkaerő-piacán, illetve kisebb számban Hongkongban, Japánban és Szingapúrban is.

2000-ben az ázsiai országok közül India, a Fülöp-szigetek, a Kínai Népköztársaság és Banglades kapták a legtöbb hazautalást. Az Ázsiai Fejlesztési Bank adatai szerint Ázsia és a csendes-óceáni régió migránsai 27 milliárd dollár értékben utaltak haza pénzt. A fő kedvezményezett India volt, hivatalos adatok szerint 10 milliárd dollár áramlott ide. India egymaga számolhatja el a dél-ázsiai hazautalások 62,5, míg a Fülöp-szigetek a kelet-ázsiai és csendes-óceáni régióba áramló összeg 58 százalékát fogadja.

A korábban említetteknek megfelelően a becslések itt is eltérőek. A Világbank szerint a fülöp-szigeteki migránsok összesen 6,4 milliárd amerikai dollárnak megfelelő összeget küldenek haza (más becslések ennél jóval többet sejtetnek), az Ázsiai Fejlesztési Bank pedig a pakisztáni migránsok éves hazautalásait 1,6 milliárd dollárra becsüli (annak ellenére, hogy a pakisztáni pénzügyminiszter szerint az összeg eléri a 6 milliárd dollárt is – Berthelsen 2003).

3. táblázat

Vezető ázsiai országok nettó hazautalások szerint (milliárd dollár)

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
India 5,5	India 5,8	India 10,1	India 10,1	India 9,4	India 11,0	India 9,1
Fülöp-szk. 3,3	Fülöp-szk. 5,2	Fülöp-szk. 4,8	Fülöp-szk. 6,7	Fülöp-szk. 5,1	Fülöp-szk. 6,8	Fülöp-szk. 6,1
Pakisztán 1,7	–	Thaiföld 1,8	Kínai Népközt. 4,3	Banglades 1,6	Banglades 1,8	Banglades 1,9

Forrás: IMF Fizetésimérlegről szóló Statisztikai Évkönyv (2001)

Az ázsiai gazdasági válságok otóhatása több ország beruházásait és devizaegyenlegét is jobban függővé tette a migránsok hazautalásaitól, épp akkor, amikor a külföldi munkavállalás lehetőségei visszaszorultak. A válságot követően Thaiföld, Indonézia és Srí Lanka is a hazautalások növekvő ütemét jelentette be. Bangladesben ezzel szemben 1997 és 1998 között a tengerentúli munkavállalók száma 30 százalékkal csökkent (főleg a maláj gazdaság válsága miatt), és habár a hazautalások 1998-ban némileg emelkedtek, 1999 első fele jelentős visszaeséssel járt (Rogers 1999).

A 20 millió fős indiai diaszpóra minden kontinensen és a legtöbb országban megtalálható, az ország fejlesztésének jelentős potenciálját hordozza magában. Egy nagyszabású kezdeményezés keretében az indiai kormány felállított egy a diaszpóra ügyeivel foglalkozó magas szintű bizottságot (High Level Committee on

the Indian Diaspora), hogy készítsenek egy átfogó jelentést az országhatárokon túli szórványnépességről. A jelentésnek egy olyan új politikai keret létrehozására kellett ajánlást tennie, amely befogadó környezetet tud teremteni a diaszpóra pénzbeli- és humántőkéje számára. A 2002 januárjában elkészült jelentés összegzése szerint mind a pénzbeli, mind a társadalmi hazautalások nélkülözhetetlenek háztartási, közösségi és országos szinten egyaránt. Az Öböl-menti országokból Indiába áramló – nagy többségében alacsony képzettségű munkások által küldött – hazautalások régóta elismerten India fizetési mérlegének nélkülözhetetlen helyrebillentői. Az Egyesült Királyságból érkező hazautalások szintén alapvetőek, de még ezeknél is jelentősebbek azoknak a tehető migránsoknak a kezdeményezései, akik egyéni pénzalapokat vagy karitatív szervezeteket hoztak létre indiai szülőfalujuk vagy szövetségi államuk egészség- és oktatásügyét vagy infrastruktúrafejlesztését felkaroló projektek támogatására. Országos válsághelyzetek vagy természeti katasztrófák bekövetkezése esetén a diaszpórabeli szervezetek jelentős támogatási összegeket gyűjtöttek össze a károk enyhítésére és az áldozatok megsegítésére.

Az észak-amerikai indiai diaszpóra szintén hozzájárul pénzügyileg az indiai fejlődéshez, az Orisszabeli ciklon vagy a Laturban és Gudzsarárban pusztító földrengések utáni kárenyhítéshez, magasabb szintű műszaki szakképzésekhez és számtalan karitatív akcióhoz egyaránt. Az indiai migránsok fogadó országaikban fellendítették az indiai áruk és szolgáltatások iránti keresletet, az élelmiszerektől a divatárun keresztül a szórakoztatóipari termékekig. Az összes külföldi működőtőke-beruházáson belül az indiai diaszpóra általi részesedés 1991 óta elérte a 3,78 százalékot, ami a ténylegesen beáramló pénzek 9,15 százalékát teszi ki. Az 1998-ban alapított Újjáéledő Indiai Kötvények (Resurgent India Bonds), valamint a 2000-ben létrejött India Milleniumi Letétei (India Millennium Deposits) 4,2, ill. 5,51 milliárd dollár mobilizálásával járt. Fontos felismerni, hogy az indiai diaszpóra sok tagja magas pozíciókba került, ebből kifolyólag jelentős befolyással bírhat a beruházások fokozásában, az ipari és mezőgazdasági fejlődés gyorsításában, és India nemzetközi kereskedelmének és turizmusának felpezsdítésében. Az Indiai Diaszpóra Magas Szintű Bizottsága (High Level Committee on the Indian Diaspora) meg van győződve arról, hogy a diaszpóra tagjai a jóakarát bőséges tartalékaival rendelkeznek, és ezek a tartalékok csak a megfelelő politikai keretrendszerre és kezdeményezésekre várnak ahhoz, hogy meg lehessen őket „csapolni” (Indiai Külügyminisztérium 2002).

Az indiai diaszpórához hasonlóan a Fülöp-szigeteki diaszpóra is komplex mind demográfiai, mind földrajzi szempontból, tekintve, hogy megközelítőleg 140 országban vannak tagjai jelen. A külföldön dolgozó filippinók erősen különböznek egymástól képzettség tekintetében: a diaszpóra nagy részét magasan képzett szakmunkások teszik ki (35%), a spektrum másik végén viszont a szolgáltató szektorban dolgozók nagy tömege található, többek között a házimunkát végző nőké. Mindezek jelentősen eltérő kereseti

és pénzbeli hazautalási lehetőségeket jelentenek. Az összes hazautalás viszonylag nagy százalékát (35–50 százalék a becsült arány) hivatalos banki úton juttatják haza a Fülöp-szigeteki Nemzeti Bank régóta fennálló aktív részvételének köszönhetően (Mellyn 2003). A Fülöp-szigeteken törvényhozási eszközökkel, új intézmények kialakításával, a diplomáciai missziók megerősítésével igyekeznek garantálni a külföldön munkát vállaló állampolgárok biztonságát. Emellett a kormány olyan szabályokat is elfogadott, amelyek a migránsok számára díjmentessé tették a különféle állami hivatalok részéről elérhető segítségnyújtási formákat, illetve a tengerentúli munkavállalás igazolásának (Overseas Employment Certificate) birtokában mentesítették őket az utazási adó és a repülőtéri illeték megfizetésének kötelezettsége alól. A hazautalások a szegény családok, különösen a nők és gyermekek számára jelentős bevételi forrást jelentenek. A Fülöp-szigeteki népesség 34 és 54 százalék közötti részét külföldi munkavállalók hazautalásai tartják el (Salazar Perreñas 2002). A Hongkongban, Szingapúrban és a Közel-Keleten dolgozó időszaki munkavállalók hazautalásai 1992 és 1996 között évi 3 ezer dollárral támogatták a háztartásokat. Ezeknek az összegeknek a nagy részét fogyasztói javakra, televízióra, mosógépre, illetve egyéb háztartási gépekre költötték (Jurado 1997, idézi Ramamurthy 2003).

Az Ázsiával foglalkozó forrásaink között nem találtunk elemzést a társadalmi hazautalások szerepéről. Banglades esetében azonban megállapítható, hogy a migráció aktívan erősítette a rokonsági szolidaritást, a családtól való függőséget, valamint a kivándorló közösségeken belüli gazdasági együttműködést. Így ahelyett, hogy társadalmi összeomláshoz vezetett volna, a migráció eltartja a helyi háztartásokat, miközben hat rájuk, és befolyásolja az emberek arról alkotott képét (Gardner 1995). Srí Lankán az új gazdasági lehetőségek láthatóan átfomálták a helyi, az országos, valamint a határokon átívelő hatalmi viszonyokat. A migráció társadalmi szinten pedig a családstruktúrák, nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiák, kaszthierarchiák és osztályviszonyok tekintetében is pozitív változásokkal járt együtt (Gamburd 2000).

2.3. HAZAUTALÁSOK AFRIKÁBA

A világ más régióival összehasonlítva, az Afrikába történő hazautalásokról csak igen kevés és többé-kevésbé megbízhatatlan adattal rendelkezünk. A Világbank egy közelmúltbeli tanulmánya szerint ezt részben az Afrikába irányuló hazautalások viszonylag alacsony aránya (15%), illetve ezen belül is a fekete-afrikai térség még alacsonyabb részesedése (5%) okozza.⁴ A Latin-Amerikába és Ázsiába irányuló hazautalásokkal ellentétben az Afrikába

---

4 Fekete-Afrikának a fejlődő országokba irányuló összes hazautalásokon belüli részesedése az 1980-as évek 8 százalékáról 2002-re 5 százalékra esett, de ez elsősorban a más régiókba irányuló hazautalások arányának növekedését, nem pedig az általában Afrikába irányulóak csökkenését jelzi (Sander 2003: 5).

4. táblázat

Egyes afrikai országokba irányuló éves hazautalások (millió dollár)

	1975	1980	1985	1995	1999 (becsült)
Egyiptomi Arab Közt.	2696,00	3496,20	3742,60	3279,00	3772,40
Marokkó	1053,69	967,16	2006,35	1969,50	1938,11
Nigéria	12,80	10,07	10,01	803,55	1301,06
Tunézia	318,55	270,82	551,04	679,88	761,24
Szenegál	74,78	55,05	90,83	86,49	92,78
Mali	59,40	67,00	106,92	112,11	83,81
Benin	77,00	38,06	88,77	92,43	72,81
Zöld-foki Közt.	40,06	20,76	56,03	103,95	68,53
Burkina Faso	150,27	125,88	139,67	88,73	66,74
Kamerun	11,00	46,70	60,60	28,24	0,00
Ghána	0,50	0,40	6,00	17,30	30,70
Niger	5,88	2,10	13,06	6,34	7,24
Madagaszkár	0,38	4,57	4,48	8,95	7,19
Lesotho	0,00	0,00	0,00	0,79	0,69
Togo	9,93	15,41	26,87	15,02	0,03
Összesen	4510,24	5120,18	6903,23	7292,28	8203,33

Forrás: IOM (2003), Világbank (2001) alapján

irányuló hazautalások csak kismértékben növekedtek, ennek megfelelően a relatív részesedésük csökkent. Azonban ahogy azt a jelentés is rögzíti, ez annak is köszönhető, hogy az afrikai országok tekintetében a hazautalások nemzetközi statisztikáinak igencsak hiányosak az adatai (Fekete-Afrika esetében például az IMF csak az országok egyharmadáról rendelkezik adatokkal). Ugyancsak fontos tényező az informális pénzáramlások nagy gyakorisága (Sander 2003).

2001-ben Marokkó, Egyiptom, Tunézia, Szudán és Uganda voltak Afrika öt, legtöbb hazautalást fogadó állama. Fekete-Afrika legnagyobb fogadó állama Nigéria volt, melyet Lesotho, Szudán, Szenegál és Mauritius követett (Sander 2003: 6). A Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization for Migration – IOM) 2003-as migrációs világjelentése bizonyos afrikai országok esetében jelentős növekedést tapasztalt. A Zöld-foki Köztársaság, Ghána, Madagaszkár, Mali, Marokkó és Tunézia esetében a hivatalos hazautalások éves mennyisége 1980 és 1995 között gyakorlatilag a duplájára nőtt.

Az IOM következtetése szerint a hazautalások az afrikai kontextusban is fontos bevételi források, ennél fogva nem elhanyagolható gazdasági tényezőként kell kezelni őket. Az 1980 és 1999 közötti években Beninben átlagosan a GDP 4,5, Burkina Fasóban 5,8,

a Zöld-foki Köztársaságban pedig 13,5 százalékát tették ki a hazautalások. A hazautalások szerepe még inkább jelentős, ha az informális csatornákat is figyelembe vesszük. Szudáni és egyiptomi adatok alapján gyanítható, hogy az informális hazautalások a migránsok hivatalos pénzbeli transfereinek duplájára, de akár triplájára is rúghatnak. Az afrikai bankrendszer elégtelen fejlettségét figyelembe véve biztosan állíthatjuk, hogy az informális hazautalások rendkívül fontosak Afrika számára is (IOM 2003: 227).

Más helyekhez hasonlóan a hazautalásokat Afrikában is elsősorban fogyasztásra, valamint a humántőkébe való beruházásra (oktatás, egészségügy, jobb táplálkozás) fordítják. Így a migráció, valamint az ezzel együtt járó hazautalások egyéni és háztartási szinten is egy megélhetési és a szegénységet csökkentő stratégia részeivé válnak. Zimbabweban a migráns családtaggal rendelkező háztartások tagjainak magasabb az iskolai végzettsége; Burkina Fasóban becslések szerint a nemzetközi hazautalások a vidéki szegény háztartások számát 7, a városiakét pedig 3 százalékkal csökkentik (Lachaud 1999, idézi Sander 2003). Egy nemrégiben közölt – elsősorban a 80-as évek és a korai 90-es évek adataira támaszkodó – tanulmány a hazautalásokhoz köthető javulást észlelt Botswanában, Malawiban, Mozambikban, Szváziföldön, a Száhel-övezetben és Zambiában. A tanulmány szerint a befolyt összegeket használatokra, lakhatásra, oktatásra, őrlőmalmokra, mezőgazdasági eszközökre és felszerelésekre, kútfúrásra, közlekedési eszközökre és vállalkozásalapításra fordították (Ramamurthy 2003).

nemzetiségi, öregdiák-, vallási és szakmabeli egyesületek, beruházói és politikai csoportok és még mások), amelyek segítenek közvetíteni a migráns és a helyi közösségek között, erősítik az identitástudatot, lobbitevékenységet folytatnak a fogadó országban az anyaországukat érintő ügyekben, és részt vesznek a konfliktusok utáni helyreállításban, valamint új demokratikus struktúrák kiépítésében (Mohan és Zack-Williams 2002; Koser 2002). Nyugat-afrikai tapasztalatok alapján valószínűnek látszik, hogy a külföldön szerzett társadalmi tőke könnyen transzformálható társadalmi hazautalásokká, amelyek segítségével a hazatérő migránsok társadalmi változásokat idézhetnek elő. A Nyugat-Afrikába hazatérő migránsok társadalmi tőkéjének egy érdekes vonása a külföldön létesített személyes és szakmai kapcsolatok ereje, amelyeket a hazatérők nagy része a későbbiekben is ápol (Tiemoko 2003).⁵ Mali migránsok a nyugati demokráciákban tanultakat is hazavitték otthoni közösségükbe. Más esetekben viszont a hazatérő férfi

---

5 Szomáliföldi esetek hozhatók fel példaként arra, hogy a Skandináviába kivándorló, majd onnan hazatérő menekültek hogyan folytatnak lobbitevékenységet az oktatási struktúra megváltoztatásáért (pl. idegen nyelvek és számítógép-használati ismeretek oktatásáért), a klán- és hierarchiaviszonyok újradefiniálásáért annak érdekében, hogy azok emberi jogi elveket is elismerjenek, valamint bizonyos esetekben a lánygyermek körülméletlése ellen (Sørensen és Van Hear 2003; Anders Knudsennel és Nauja Kleisttel folytatott személyes beszélgetések alapján).

migránsok vonakodnak megváltoztatni a hagyományos nemi szerepeket, egyesek pedig társadalmi és vallásos szempontból is konzervatívabbak lettek migrációs tapasztalatuknak köszönhetően (Martin et al. 2002).

[...]

5. A HAZAUTALÁSOK DINAMIKÁJA

Akár pénzbeli, akár társadalmi hazautalásokról beszélünk, mindenképpen a szolidaritás, kölcsönösség és elköteleződés társadalmi kötelekeiről van szó, amelyek a migránsokat és otthon maradt családjaikat, közösségeiket kötik össze. Kezdetben ez a nagy távolságot áthidaló szolidaritás viszonylag szűk csoportot tud csak megcélozni (a migráns egyének rokonokat és barátokat favorizáló szándéka alapján), idővel azonban egy olyan makroökonómiai tényezővé képes kinőni magát, amely jelentős hatást képes elérni a származási országokban és azokon túl is (Guarnizo 2003: 7).

Néhány, a mikro-, illetve középszintet vizsgáló gazdasági tanulmány kimutatta, hogy az utalások mennyisége és jellegzetességei erősen helyzetfüggők, tekintve akár a migránsok jogi státuszát, a számukra elérhető munkaerő-piaci lehetőségeket, a célországbeli megélhetési költségeket, vagy az otthonmaradottak számát és a hozzájuk fűződő viszonyt. Ez utóbbi tényező arra is rámutat, hogy valójában a háztartásnak kell lennie az egyéni hazautalásokat elemző munkák alapegységének. További tényező lehet még a külföldön lévő munkások száma, a bérszínvonal, a fogadó és a származási országban végzett gazdasági tevékenység, a devizaárfolyamok, a két ország közötti kamatlábelterések, politikai kockázati tényezők, a támogatások továbbításának eszközrendszere, az otthoni és a célországbeli háztartás nemi összetétele, a családi állapot, a háztartás jövedelemszintje, a munkaviszony megléte, a két háztartás foglalkoztatottjainak aránya, a külföldi tartózkodás hossza, valamint a migránsok általános foglalkoztatottsági szintje (Russell 1986).

A kollektív hazautalások esetében kiegészítő tényezőként a külföldön élő migráns közösségek meglétét, valamint azok szervezetségi szintjét és formáját is érdemes az elemzésekbe bevonni.

Makroökonómiai tanulmányok kimutatták, hogy bár a hazautalásokra mind a küldő, mind a fogadó országok gazdasági ciklusai hatással vannak, mégis fontos devizaforrásként működnek, növelik a nemzeti összjövedelmet, a pénzbehozatalt, és a fizetési mérleg kiegyenlítéséhez is hozzájárulnak. Míg másfajta tőkeáramlások általában gazdasági ciklusok szerint emelkedő vagy csökkenő tendenciát mutatva váltakoznak, a hazautalások láthatóan kevésbé feltűnően reagálnak azokra, és hosszabb idő során is viszonylagos stabilitást mutatnak (Ratha 2003: 160). Ily módon a más tőkebehozatali formákhoz képest

5. táblázat

Az egyéni hazautalásokat meghatározó tényezők és közvetett hatásaik

A hazautalásokat meghatározó potenciális tényezők	A viszony elvárt iránya	A hazautalások lehetséges forrásai	A hazautalásról szóló döntés	A hazautalás módja	A hazautalás összege	Felhasználás
Munkások száma	+	X				
Bérszínvonal	+/-	X				
Fogadó országbeli gazdasági tevékenység	+	X				
Származási országbeli gazdasági tevékenység	+	X				
Pénzváltási árfolyam	+/-		X	X		
Az országok közötti kamatlábelterések	+/-	X	X			
A származási országok politikai kockázati tényezői	-	X				
A pénzüsszegek továbbításának eszkörendszere	+	?	X	X		
A fogadó országba vándorolt nők aránya	-		X		X	
A kivándorlás óta eltelt idő	+/-		X		X	X
A háztartás jövedelemszintje	-		X		X	X
A háztartás többi tagjának munkapiaci státusza	-		X		X	X
Családi állapot	+		X		X	?
Iskolai végzettség	-		X	?	X	X
A migránsok foglalkoztatottsági szintje	-		X		X	X

Forrás: Russell (1986, idézi Ramamurthy 2003)

a hazautalások nagyobb arányával rendelkező országok stabilabb bevételi forrásokra számíthatnak (Buch et al. 2003: 6). Mindezekon kívül a hazautalások pozitív hatással lehetnek a gazdaság növekedésre is. Így azokat nemcsak az otthon maradt családot a kedvezőtlen gazdasági megrázkódtatásoktól megvédeni kívánó migránsok szándéka határozhatja meg, hanem olyan járulékos forrásokként is feltűnhetnek, amelyek képesek kiszélesíteni a tőkebevonás lehetőségeit (i. m.: 18). Végezetül, a hazautalások pozitív hatással lehetnek a beruházásoknak nem csak a mennyiségére, hanem minőségére is: a migránsoknak és a hozzájuk tartozó embereknek ugyanis több helyismeretük van, és a külföldi befektetőknél jobban meg tudják határozni, hova érdemes beruházni (i. m.: 8).

Más makroökonómiai megközelítéssel dolgozó tanulmányok ugyanakkor az ellenkező irányba mutathatnak: a hazautalások szerintük nem képesek segíteni a gazdaságon, és egy jövőbeli fejlett gazdaság valószínűségét is csökkentik. A pénztranszferek megtévesztők lehetnek, ha függőséget okoznak fogadóik körében, továbbserkentik a munkaképes korú lakosság migrációját, és az otthonmaradt, megbízhatatlan munkaerő elveszi a kormány vagy a külföldi befektetők beruházási kedvét. Ha helyben termelt áruk helyett importált fogyasztói javakra költik őket, a lehetséges multiplikátor hatás elvész, miközben egyidejűleg megnő a behozatal iránti kereslet és ezáltal az infláció is (bővebb áttekintést nyújt erről Puri és Ritzema 1999).

Mindettől függetlenül a globalizáció jelenlegi kontextusán belül a migráció makroökonómiai hatásai jóval komplexebbek és többirányúak annál, mint ahogy azt egy olyan tanulmányból hihetnénk, amelyben az egyetlen függő változó csupán a hazautalások mennyisége lenne. A most következő rész igyekszik megragadni a nemzetközi migráció által kiváltott kölcsönös gazdasági függőség néhány fontos kiegészítő területét.

6. SZÉLESEBB MAKROÖKONÓMIAI DINAMIKÁK

A fejlődésgazdaságtan a külföldi megtakarításokat mindig is kulcsfontosságúnak tartotta egy ország egységnyi tőkebefektetésre jutó általános terméknövekedés szempontjából. A későbbiek során azonban a külföldi működőtőke-beruházások, a hivatalos fejlesztési segítők, a külkereskedelem, a technológiatranszferek, valamint az utóbbi időben a hazautalások is megjelennek az elemzések tényezői között. A migránsok nagy távolságokon és országhatárokon átvélő kötelekeinek makroökonómiai dinamikáját azonban ennek ellenére nem vették figyelembe a fejlesztő közgazdászok és közpolitika-alkotók – néhányan ezek újdonsága miatt, néhányan pedig az elemzés túlnyomóan egyoldalú jellegéből (migránsok áramlása délről északra – minden más transzfer áramlása északról délre) adódóan. Mindenesetre a migránsok transznacionális kötelekeinek és tevékenységének

gazdasági hatásai jóval változatosabbak és többirányúak, mint ahogy azt általában elismerik.

Manuel Orozco (2003d) rámutat arra, hogy a hazautalások a migránsok és otthoni közösségeik között kiépült gazdasági és társadalmi kapcsolatok és hálózatok szélesebb kontextusának csupán felszíni tükröződései. Orozco a transznacionális migráció fejlesztési hatását 5T-vel, [azaz 5, darab az angolban T betűvel kezdődő szóval – a szerk.] foglalja össze. Ezek a következők: transzferek, közlekedés, turizmus, telekommunikáció és kereskedelem (*Transfers, Transport, Tourism, Telecommunication, Trade*) (l. 2. ábra).

A gazdasági és politikai nehézségek, valamint a fogadó országok szigorított bevándorlási ellenőrzései ellenére a migráció folyamata jelentősen megerősödött. Olyan országokból, mint például Kolumbia, Venezuela, Argentína (és Ecuador), az elmúlt 5 évben mind gazdasági, mind politikai okokból egyre többen vándorolnak ki, ennek megfelelően a külföldi diaszpórák létszáma is megnövekedett. Mindez azt eredményezi, hogy egyre több ország részesül hazautalásokból a növekvő migráns közösségeinek köszönhetően. Maga a migráció az, ami a régióba irányuló légi közlekedés és turizmus iránti kereslet legnagyobb mértékben generálja, az USA és Közép-Amerika közötti telekommunikáció nagy részét pedig a migránsok telefonbeszélgetései teszik ki. Az ebből befolyó bevétel a légi közlekedés és telekommunikáció összes bevételeinek 40–80 százalékát teszi ki. A kereskedelmi kapcsolatok, különös tekintettel a migránsok nosztalgikus fogyasztására hazájukban szintén egyre fontosabbak, és még inkább azok lesznek, ha még liberálisabb kereskedelmi egyezmények születnek.

Hasonló utat követve Luis Guarnizo (2003; l. Függelék 6. táblázat) megjegyzi, hogy a migránsok az otthoni gazdaság fejlődéséhez a helyi termékek és szolgáltatások iránti keresletükkel (és vásárlóerejükkel) járulnak hozzá. Amíg külföldön élnek, és dolgoznak, igen sok árura és szolgáltatásra van szükségük, amelyet nemzeti vagy külföldi termelőtől is beszerezhetnek, legyen az kisvállalkozó vagy nagy transznacionális cég. Az egyik dinamika tehát a migránsok azon vágyához köthető, hogy kultúrájukat külföldön is megtarthassák, ez a vágy pedig jelentős keresletet generál az otthoni vagy anyaországbeli termékek és szolgáltatások iránt. Ezt a keresletet ismeri fel néhány kisebb-nagyobb otthoni cég, akik számára a tengerentúli migráns népesség saját, kibővített nemzeti piacukká válik, és végső soron lehetővé teszi a termelőknek, hogy működésüket az országhatárokon túlra is kiterjesszék.

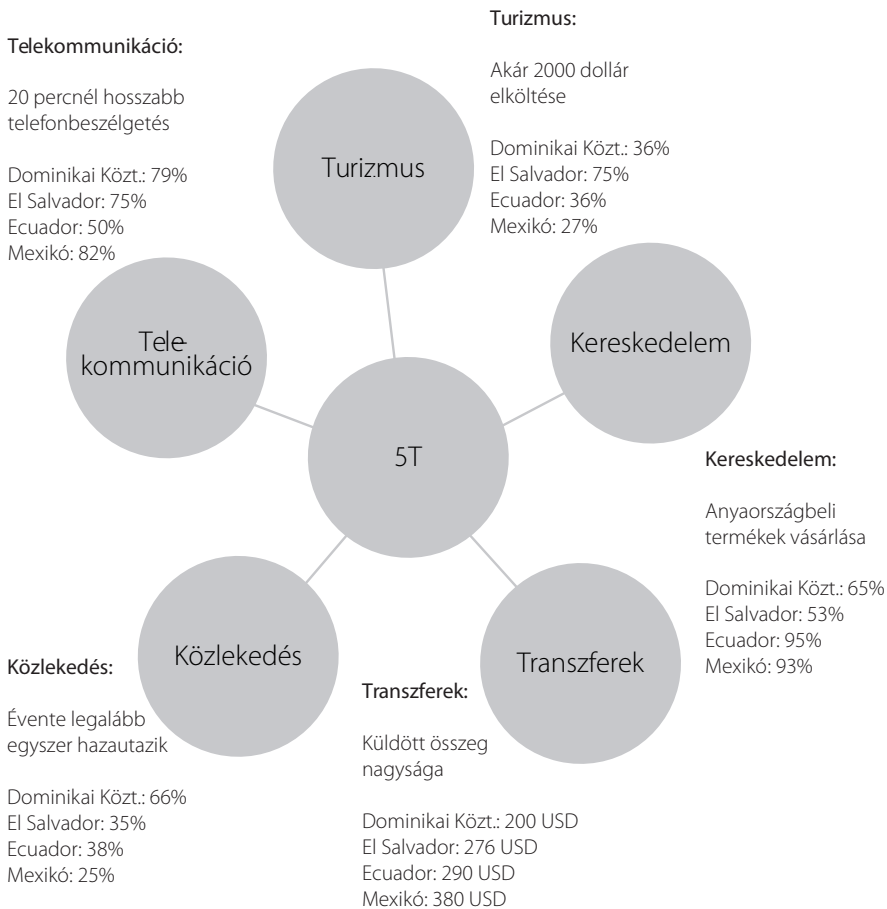
A migránsok hazai termékek iránti keresletének és a hazai szolgáltatások igénybevételének egy másik dinamikája az, ami biztosítja a családdal és barátaikkal való kapcsolat-tartást, üzleti ügyek figyelemmel kísérését a transznacionális politikai akciókban való részvételt, a munkahelyi szabadságot és így tovább. Így a migránsok saját országaik gazdaságának más szektoraiban, mint a lakásépítésben, idegenforgalomban, zene- és szórakoztatóiparban, illetve a tömegmédiában is fontos piaci tényezőkké válnak. A

migránsok transznacionális elkötelezettsége révén létrejött kereslet nem csak északról dél felé, hanem délről észak felé, északról észak felé, valamint délről dél felé is irányul.

2. ábra

Globalizáció és migráció: A globális gazdaságba való integráció 5 T-je

Az emberek szabad mozgása manapság elfogadottan a gazdasági növekedés egyik fő tényezője

Forrás: Orozco (2003d)

[...]

8. FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEK

A hazautalások fejlesztési forrásokként való felhasználásához jobb válaszokat kell adnunk néhány olyan alapvető kérdésre, mint hogy: hogyan képes egy kormány legjobban felbecsülni a pénzbeli és társadalmi hazautalások konkrét mennyiségét?; vannak-e jobb módszerek a hazautalások küldésének és felhasználásának pontosabb felmérésére, milyen alternatív utak vázolhatóak fel?; milyen mértékben tudják különféle kezdeményezések a hazautalások multiplikátorhatását úgy felhasználni, hogy aztán azokkal helyben termelt javak helyi beszerzését és egyéb termelő beruházásokat lehessen támogatni?; hogyan csökkenthetők a tranzakciók költségei abból a célból, hogy a hazautalások lehető legnagyobb része eljusson a családtagokhoz, helyi közösségekhez vagy végső soron az államhoz? Hogyan tudnak a kormányok és nemzetközi fejlesztési szervezetek más szervezett csoportokon, így például HTA-kon és egyéb diaszpórabeli közösségeken úgy segíteni, hogy a kollektív hazautalások hatékonyan járulhassanak hozzá a fejlesztésekhez, anélkül, hogy a helyi kezdeményezéseket meggátolnák?

A hazautalások fejlesztő potenciálja kétségtelenül növelhető, ha a hazautalások összes mennyisége megnő, a tranzakciók költségei lecsökkennek, a pénzküldés kevésbé lesz kockázatos, vagy ha kívánatosabb beruházási lehetőségek kínálóznak (van Doorn 2001). A pénzbeli hazautalások gazdasági tevékenységet élénkítő lehetőségei mellett a társadalmi hazautalások fokozatosan politikai, kulturális és szociális tevékenységekké tudnak kiterjedni, és így képesek országhatárokon átnyúló közösségeket létrehozni (Levitt 2001). Az ilyesfajta fejlesztéseket az ezzel foglalkozó nemzetközi szervezetek is aktívan elő tudják mozdítani, idővel pedig akár ezek a transznacionális közösségek válhatnak a fejlesztés legértékesebb forrásaivá.

8.1. A HAZAUTALÁSOK MOBILIZÁLÁSA

A hazautalásokat erősítő stratégiáknak meg kell küzdeniük bizonyos kényszerhelyzetekkel, de bizonyos lehetőségeket ki is lehet használni. A hazautalásokat elősegítő politikák hatékonysága minden esetben más és más lesz, az anyaország pénzügyi, gazdasági és intézményi fejlettségének fokától függően.

- Az első fontos előfeltétel egy egészséges pénzügyi intézményrendszer megléte. A megfelelő hitelnyújtási gyakorlatok fejletlensége, a bankok és vállalkozások közötti kapcsolódási pontok elégtelensége, a menedzseri szakértelem gyengesége, illetve a megfelelő infrastruktúra hiánya nem hozza meg a bankok kedvét és/vagy lehetőségét arra, hogy új pénzforrásokat vonzzanak be, vagy olyan mechanizmusokat állítsanak fel, amelyek a hazautalások egy részét megragadva, képesek azokat beruházási célok felé irányítani.

- A hazautalásokat közvetetten javító második előfeltétel olyan, erős és jól működő helyi kormányzatok megléte, amelyek képesek a pénzügyi környezetet és annak szabályrendszerét fejlesztő projekteket véghezvinni. Ilyen projekt lehet a HTA-k megerősítése, és fejlesztési projektekből való elkötelezett részvételük elősegítése, valamint a kollektív hazautalások termelési és szociális célok felé irányítása.
- A harmadik előfeltétel egy a képességeket jobban kibontani képes gazdasági környezet és az ehhez kapcsolódó alapvető infrastruktúra megléte. A hazautalásokat helyi szinten értékévé varázsolni igyekvő közvetlen politikák csak akkor lehetnek sikeresek, ha a gazdagabb adományozó államok jobban elkötelezik magukat az intézményi kapacitást növelő és a piaci és pénzügyi környezetet javító programok mellett.

Ezek a tényezők nem érintik közvetlenül a hazautalások áramlását vagy felhasználását, de bármely, a hazautalásokat megerősíteni kívánó projekt fenntarthatósága szempontjából elengedhetetlenek. Ennél közvetlenebb intézkedések is léteznek a hazautalások fejlesztési célra való felhasználásának hatékonyabbá tételére, és ezek elsősorban a pénzbeli hazautalások hivatalos csatornák irányába terelésében rejlenek.

8.2. A PÉNZBELI HAZAUTALÁSOK HIVATALOS CSATORNÁKBA IRÁNYÍTÁSA

A származási országok fejlődése szempontjából a hagyományos banki csatornákon keresztül áramló hazautalások lehetővé teszik kormányaik számára, hogy nagyobb ellenőrzést gyakorolhassanak a devizák felhasználása fölött, valamint bátorítsák a pénzeszközök produktív hasznosítását. Az általában ehhez javasolt politikai lépésekbe beletartoznak:

- A bankszámlával nem rendelkezők bankokba irányítása. A bankszámlával nem rendelkezők napi szinten jobban megérik a magas költségeket és nehézségeket, nem rendelkeznek hiteltörténettel, és nem kapnak más szolgáltatásokat sem a pénzintézetektől. A hazautalások küldőinek és fogadóinak bevezetése a bankszektorba csökkenthetné tranzakciós költségeiket.
- A bankszámlával nem rendelkezők bankokba irányítása nem csak jól működő, széles földrajzi lefedettségű (eldugott helyeket vagy konfliktusok sújtotta térségeket is elérő) bankok létrehozásának a kérdése. A célországokban működő bankokat bátorítani kell arra, hogy elérjék a migráns ügyfeleket is, például úgy, hogy legális lehetőséget teremtenek a számlanyitásra az országban egyébként illegálisan tartózkodó migránsok számára is. Emellett a migránsok országainak bankjainál el kell érni, hogy a beruházások elősegítésére kínáljanak a hazatérteknek reintegrációs segítséget.

- Mindezen struktúrák hiányában egy rövidtávú politikai lépés lehet a mikrofinanszírozás rendszere. Puri és Ritzema (1999) meglátása szerint a hazautalások mikrofinanszírozásba történő becsatornázása a helyi beruházások közvetett pénzbéli támogatásává válhatna. Mivel korábbi üzleti tapasztalatok híján lévő, egyébiránt sikeres migránsok dinamikus vállalkozási kísérletei alkalmával valóban mutatkoztak nehézségek, érdemes lehet a pénzügyi közvetítők bevezetése mellett érvelni, akik a migránsok hazautalásait fedezetként megkapva, azokat létező kis- és középvállalkozásokba irányítanák a kevésbé valószínű, egyénre szabott beruházási programok helyett. Mindezen túl a hazautalások és a mikrokölcsönök összekapcsolása a helyi piacokra erőteljes fejlesztési hatással bírna.

8.3. A TRANSZNACIONÁLIS MIGRÁCIÓ ÁLTAL GENERÁLT MAKROÖKONÓMIAI DINAMIKÁK TŐKETEREMTŐ HATÁSA

Orozco 5T-jéből és Guarnizo transznacionális gazdasági tevékenységeket leíró heurisztikus tipológiájából kiindulva, a beavatkozási lehetőségek széles spektruma tárul fel, amelyek a hazautalásokat és más beruházási forrásokat a közösségi segélyek, üzleti befektetések, turizmus és a nosztalgikus fogyasztás felé irányíthatják.

- A migráns szervezetek által folytatott közösségi segélyezés és más filantróp kezdeményezések igencsak felderítetlenek. Ebből a célból érdemes szorosabbra fűzni a kapcsolatot a létező HTA-kkal, illetve újabbak létrejöttét támogatni.
- Kevés fejlődő ország rendelkezik a saját diaszpóráját megcélzó turisztikai politikával. Ezen politikák hiánya hanyagságot és elveszített lehetőségeket rejt magában. A fejlesztési ügynökségeknek segíteniük kell a kormányoknak, hogy a külföldön élő népességet célzó politikák megszülessenek, olyan kisebb intézkedésektől kezdve, mint például a diaszpórák tagjainak országba való belépésekor a turistaadó elengedése vagy vámmentes javak behozatalának lehetősége.
- A kormányok, fejlesztési ügynökségek és a magánszektor, legyen szó kis kézműves cégekről vagy nagyobb társaságokról, italgártókról, zeneipari kiadókról, egy könnyen adódó lehetőséget találhatnak hatékony eladási technikák megerősítése, ha termékeiket a diaszpórában belül olyan kisebb vállalkozóknál helyezik bizományba, ahol az adott termékekre van kereslet. Ez a kereslet aztán idővel túlnőhet a migráns közösségen, és jelentkezhethet a fogadó ország egész társadalmában.

8.4. A DIASZPÓRÁK MINT A GAZDASÁGFEJLESZTÉS SZEREPLŐI

A diaszpóra elérése minden migránsokat küldő ország vagy fejlesztési ügynökség stratégiájának kulcseleme, ha a hazautalások fejlesztési célra való felhasználásáról van szó. Ilyen diaszpórákat megcélzó politikák lehetnek:

- az interakciók számának és az érdekeltségeknek növelése a politikai szinten;
- kettős állampolgári jogok garantálása;
- olyan intézmények felállítása, amelyek leendő migránsok számára (El Salvador esetében a menekülteknek is) adnak tanácsot jogaikról és kötelezettségeikről;
- ezen intézmények tevékenységének kiterjesztése nagyobb és koncentráltabb diaszpórával rendelkező országokra, például a konzulátus mellett működő speciális iroda létrehozásával;
- a beruházások, a nemzetközi kereskedelem és a turizmus hálózatainak kiépítése, vagy meglévő hálózatainak megerősítése;
- a diaszpórabeli csoportok és HTA-k meghívása a fejlesztésről szóló párbeszéd fórumain való részvételre;
- a származási országok kormányainak a nemzetközi szervezetekkel és HTA-kkal való együttműködésének előmozdítása, hogy együtt végezzék a jövedelemtermelő tevékenységeket a helyi közösségekben.

8.5. A FEJLESZTÉSI ÉS MIGRÁCIÓS POLITIKÁK ÖSSZEANGOLÁSA

A globális migráció növekvő jelentősége ellenére figyelemre méltó, hogy a migránsok jogait és érdekeit védeni képes nemzetközi együttműködés igencsak gyenge.

- Ahogy azt Bhagwati kifejti, nem létezik olyan Migrációs Világszervezet (World Migration Organization, WMO), amely egy szerződés alapján jött volna létre, és nemzetközileg meghatározott célkitűzések és működési elv alapján képes lenne felügyelni a globális migráció folyamatát. Ez azt mutatja, hogy a nemzetközi migrációra továbbra is egy a nemzetállamok szuverenitási körébe tartozó témaként tekintünk. Amellett viszont, hogy egyre inkább felismerjük a migráció nemzetközi fejlesztésben való fontosságát, és a migránsok már most is meglévő jelentős szerepét, ideje, hogy a migránsok jogait egy globális migrációs politikai keretbe foglaljuk, és így biztosítsunk számukra nagyobb védelmet.
- A migráció általában költséges és magas kockázattal jár, a költségek és kockázatok lefaragása tehát a migráció jóléti hatásainak szempontjából nagy lehetőségeket rejt magában. Azáltal, hogy a migránsok igen gyakran közvetítőket vesznek igénybe a

határon való átjutáshoz, a nekik fizetett összegek révén jóval több pénzt kell fizetniük, mint amennyi a migráció tulajdonképpeni költsége lenne. A munkaerő-vándorlás és a menekülthullámok átláthatóbb kezelése rendkívüli jelentőséggel bírna migránsok milliói és családjaik számára világszerte.

- A nemzetközi migráció megkönnyítésével a fejlődő országok jelentős hazautalási hullámban részesülnének. A nagyobb nemzetközi munkaerő-mobilitás irányába mutató egyik pozitív, de mégsem elég átütő példa a GATS-egyezmények jelenlegi fordulójának Mode-4 javaslata. A nemzetközi fejlesztési ügynökségeknek szintén a nagyobb mobilitás érdekében kellene nyomást gyakorolniuk.

A vita egy ironikus jellemzője, hogy bár a fejlesztési ügynökségek már élénken érdeklődnek a migráció és a hazautalások iránt, a hivatalos fejlesztési segélyezés továbbra sem fordít figyelmet az emberek mozgására. Ahogy arra de Haan (2001) felhívja a figyelmet, a fejlesztési politikák továbbra is az államot hangsúlyozzák mint beavatkozásuk terepét, annak ellenére, hogy a kiszolgáltatott csoportoknak sok tagja már az országhatároktól függetlenül szétszóródott. Az integrált vidékfejlesztési és más szektorális programok sem veszik figyelembe a tényt, hogy a háztartások jelentős részének egyes tagjai külföldön élnek hosszabb-rövidebb ideje. Mindenesetre míg a „szegény embereknek nyújtandó szociális szolgáltatásokat továbbra is elsősorban a fejlődő országok kormányainak kell biztosítaniuk”, és az „adományozó kormányok felelőssége marad a megfelelő segélyezés” (Ramphele, idézi DFID 2003: 43), mind a helyi, mind az adományozó kormányok nyerhetnek azzal, ha a migránsokra a fejlődés forrásaiként tekintenek, és figyelembe veszik a népesség mobilitásának fejlesztési hatásait a konkrét politikák és tervezetek megalkotásakor.

EGY FIGYELMEZTETŐ MEGJEGYZÉS

Susan Martin (2001) felteszi a kérdést, hogy míg a hazautalások jótékony hatással vannak az otthon maradt családra és az egész társadalomra, nem túl költségesek-e a külföldön letelepedők számára? Milyen veszteségekkel jár egy migránsnak, ha a hazautaláshoz elegendő erőforrást akar megtakarítani, és félretenni? Vajon azzal, hogy a pénzt hazaküldik, lemondanak arról a lehetőségéről, hogy mindezt oktatásba és képzésbe fektessék be? Az elvárt hazautalás az adóskötelezettség egy új fajtája, amelyet a migráció egyéb költségeinek megtérítése után kell kifizetni? A nemzetközi fejlesztési ügynökségeknek meg kell bizonyosodniuk arról, hogy a hazautalásokra mint fejlesztési eszközre irányuló újdonsült figyelmük nem helyez-e újabb terheket az amúgy is kiszolgáltatott csoportokra.

Ahhoz, hogy a globális diaszpórák kiaknázatlan erejét az otthoni közösségek és

anyaországok érdekében felhasználhassák, a migránsoknak és menekülteknek jobban kell hallatniuk hangjukat. A fejlesztési ügynökségeknek fel kell ismerniük, hogy a hazautalások a fejlődés nélkülözhetetlen forrásai, ugyanakkor azt is, hogy ezek alapjaikban különböznek másfajta pénzáramlásoktól, mert az elköteleződés és szeretet társadalmi kötelekeire és hálózataira épülnek. A hazautalásokkal kapcsolatos politikák jelenlegi instrumentalizmusának fogalmi és gyakorlati szempontból is jót tesz a változás. Ha bárkinek az a célja, hogy a hazautalások „jobban” dolgozzanak a fejlődés érdekében, nem a migránsoktól kell „átirányítani” vagy „elvezetni” a pénzbeli transfereket a fejlesztés irányába, hanem egy olyan környezet kialakulását kell „elősegíteni” és „lehetővé tenni”, ahol mind a pénzbeli, mind a társadalmi hazautalások vonzóvá és az adományozók számára könnyűvé válnak. Csakis ebben az esetben lesznek valódi partnerek a migránsok és a menekültek a nemzeti és globális fejlesztési projektekből.

Fordította: Pintér Ádám
Az eredetivel egybevetette: Soltész Béla

FÜGGELÉK

6.táblázat:

A transznacionális gazdasági tevékenységek heurisztikus tipológiája

A csere iránya	A hazautalás oka	A csere típusa	Támogató	Kedvezményezett	Kedvező hatások	Indikátorok	
						Mikroszintű	Makroszintű
Észak-Dél	Rokonsági kötelékeken alapuló szolidaritás Kölcsönös kötelezettségek Társadalmi elismerés vágya	Családi hazautalások	Migráns egyének, család	Rokonok, barátok	Családi megélhetés	Hazautalások a háztartási bevétel százalékában	Hazautalások az export és a FDI százalékában
		Családi befektetések	Migráns egyének, család	Rokonok	Családi humántőke* Családi társadalmi tőke** Családi jólét***	Hazautalások a család lakhatásba, tartós fogyasztási cikkekbe és oktatásba való befektetéseinek százalékában	Migránsok részvétele a lakáspiacon Migráns családok humántőkéje
		Közösségi segély	Migráns társulások	Közösségi szerveződések, helyi civil szervezetek	Fejlesztési projektek, filantróp tevékenység	Helyi projektekhez való hozzájárulás	A regionális gazdasághoz való aggregált hozzájárulás
	Profitszerzés Társadalmi elismerés vágya	Üzleti befektetés	Migráns egyének, család	Rokonok, barátok, üzleti partnerek	Kis- és középméretű vállalkozások	Átlagos üzleti befektetések: létrejött munkahelyek	A regionális gazdasághoz való aggregált hozzájárulás
Dél-Észak	A nemzeti / regionális kulturális gyakorlatok, identitások reprodukciója	Hazai javak fogyasztása	Migráns egyének, család	A származási országok üzleti vállalkozásai Adott etnikai csoportra jellemző gazdasági tevékenysége külföldön	Fogyasztási javak, kulturális javak és szolgáltatások (hírek, zene, művészet, stb.) exportja	Egy főre / háztartásra jutó hazai termékek és szolgáltatások átlagos fogyasztása külföldön	Az azonos állampolgárságú fogyasztókhöz (tkp. migránsok) felé irányuló export százalékos aránya
Észak-Észak	A transznacionális szociális, kulturális, gazdasági és politikai viszonyok fenntartása	Pénzbeni és nem pénzbeni transzferek Telekommunikáció Légi közlekedés Média	Migráns egyének, család	Nagy pénzügyi, kommunikációs és légi közlekedési cégek Adott etnikai csoportra jellemző gazdasági tevékenysége	A családi hazautalások továbbításának vállalati kontrollja és nyeresége, a cégek piaci ellenőrzésének kiterjedése	Adott etnikai csoportra jellemző gazdasági tevékenységhez tartozó piaci dinamikák és üzleti részesedés	A teljesített családi hazautalások, biztosított nemzetközi hitelfelvétel, hazai etnikumú turisták száma, nemzetközi telefonhívások percben

* Beleértve a rokonok oktatását és képzését

** Beleértve a rokonok migrációs költségeit

*** Beleértve a lakásfelújítást, háztartási tartós fogyasztási cikkek (elektronikai, közlekedési eszközök) beszerzését és vásárlását, egészségmegőrzést

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adams, Richard H. - Page, John (2003): *The impact of international migration and remittances on poverty*. A migránsok hazautalásairól szóló DFID/Világbank konferenciára benyújtott előadás. London, október 9–10.
- Aparicio Gómez, Rosa - Gimenez Romero, Carlos (2003): *Migración Colombiana en España*. IOM.
- Athukorala, Premachandra (1993): *Enhancing Developmental Impact of Migrant Remittances: A Review of Asian Experiences*. Asian Regional Programme on International Labour Migration; ILO-UNDP Project.
- Black, Richard (2003): *Soaring Remittances Raise New Issues*. Migration Policy Institute, Migration Information Source.
- Buch, Claudia M. - Kuchulenz, Anja - Le Manchec, Marie-Helene (2002): Worker Remittances and Capital Flows. In: *Kiel Working Paper*, No. 1130. Kiel Institute for World Economics.
- Berthelsen, John (2003): Overseas Labor: Mother's Milk for Poor Nations. In: *Asia Times*, júl. 22. Interneten: http://www.atimes.com/atimes/Global_Economy/EG23DJ01.html (Letöltve: 2003.10.30.).
- Bézar, Gwenn (2002): *Global Money Transfers: Exploring the Remittances Gold Mine*. Celent Communications LLC. Interneten: <http://www.celent.net> (Letöltve: 2003.05.12.).
- De Haan, Arjan (2000): Migrants, Livelihoods, and Rights: The relevance of migration in development policies. In: *Social Development Working Paper*, No. 4.
- Department for International Development (DFID) (2003): *Report and Conclusions from the International Conference on Migrant Remittances*. London, október 9–10.
- El-Qorchi, Mohammed - Munzele, Samuel - Wilson, John F. (2002): *Informal Funds Transfer Systems: An analysis of the informal hawala system*. IMF.
- Gamburd, Michele Ruth (2000): *The Kitchen Spoon's Handle: Transnationalism and Sri Lanka's Migrants Housemaids*. Cornell University Press.
- Gardner, Katy (1995): *Global Migrants, Local Lives: Travel and Transformation in Rural Bangladesh*. Clarendon Press.
- Gammeltoft, Peter (2002): Remittances and Other Financial Flows to Developing Countries. In: *International Migration Review*, Vol. 40., No. 5.: 181-211.
- Guarnizo, Luis Eduardo (2003): The Economics of Transnational Living. In: *International Migration Review*, Vol. 37., No. 3.: 666-699.
- Horst, Cindy - Van Hear, Nicholas (2002): Counting the cost: refugees, remittances and the war against terrorism. In: *Forced Migration Review*, júl. 14.: 32-34.

- Indian Ministry of Foreign Affairs [India külügyminisztériuma] (2002): *The Indian Diaspora*. Interneten: <http://indiandiaspora.nic.in> (Letöltve: 2003.05.17.).
- IMF (2001): *Balance of Payments Statistics Yearbook [Fizetésimérleg-statisztikai Évkönyv]*. IMF.
- International Organization for Migration (IOM) (2003): *World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Responses for People on the Move*. IOM.
- Koser, Khalid (2002): Krig og Fred i Eritrea. In: *Den Ny Verden*, Vol. 3.: 12-27.
- Levitt, Peggy (2001): *The Transnational Villagers*. University of California Press.
- Levitt, Peggy (1996): *Social Remittances: A Conceptual Tool for Understanding Migration and Development*. Interneten: www.hsph.harvard.edu/hcpds/wpweb/96_04.pdf (Letöltve: 2003.05.17.).
- Lowell, Briant Lindsey - de la Garza, Rodolfo O. (2000): *The developmental role of remittances in US Latino communities and in Latin American countries*. Az Inter-American Dialogue és a Tomas Rivera Policy Institute projektzáró jelentése.
- Martin, Susan F. (2001): *Remittance Flows and Impact*. A Multilateral Investment Fund és az Inter-American Development Bank által a hazautalások fejlesztési szerepéről szóló regionális konferenciára készült előadás.
- Martin, Philip - Martin Susan F. - Weil, Patrick (2002): Best Practice Options: Mali. In: *International Migration*, Vol. 40., No. 3.: 87-99.
- Mellyn, Kevin (2003): *Worker Remittances as a Development Tool: Opportunity for the Philippines*. Asian Development Bank.
- Meyers, Deborah Waller (1998): Migrant Remittances to Latin America: Reviewing the Literature. In: *Inter-American Dialogue and the Thomás Rivera Policy Institute Working Papers*, május.
- Mohan, Giles - Zack-Williams, A. B. (2002): Globalisation from below: Conceptualising the role of the African diasporas in Africa's development. In: *Review of African Political Economy*, No. 92.: 211-236.
- O'Neil, Kevin (2003): Using Remittances and Circular Migration to Drive Development. In: *Migration Information Source*, június 1.
- Orozco, Manuel (2003a): *Worker Remittances in an International Scope*. A Multilateral Investment Fund és az Inter-American Development Bank által megrendelt tanulmány. Inter-American Dialogue.
- Orozco, Manuel (2003b): *The Impact of Migration in the Caribbean and Central American Region*. Canadian Foundation for the Americas.
- Orozco, Manuel (2003c): Remittances, the Rural Sector, and Policy Options in Latin America. In: *Migration Information Source*, június 1. Migration Policy Institute.

- Orozco, Manuel (2003d): *The Future Trends and Patterns of Remittances to Latin America*. Az Inter-American Development Bank által Mexikóban rendezett, a hazautalások fejlesztési hatásairól szóló konferencián elhangzott előadás, október 28.
- Orozco, Manuel (2000): *Remittances and Markets: New Players and Practices*. Inter-American Dialogue; The Thomas Riviera Institute.
- Pastore, Ferruccio (2003): „*More Development for Less Migration*” or „*Better Migration for More Development*”? *Shifting priorities in the external dimension of European Migration Policy*. A Cicero Foundation nemzetközi szakértői szemináriumán elhangzott előadás, Róma, november 13–14.
- Puri, Shivani - Ritzema, Tineke (1999): *Migrant Worker Remittances, Micro-finance and the Informal Economy: Prospects and Issues*. In: *Working Paper No. 21*. International Labour Office (ILO).
- Ramamurthy, Bhargavi (2003): *International Labour Migrants: Unsung heroes of globalisation*. In: *Sida Studies*, No. 8.
- Ratha, Dilip (2003): *Worker's Remittances: An important and stable source of external finance*. Global Development Finance.
- Rogers, Ali (1999): *Remittances and underground banking in Asian economies*. In: *Traces 6*. Interneten: www.transcomm.ox.ac.uk/traces/issue6.htm (Letöltve: 2003.05.17.)
- Russell, Sharon Stanton (1986): *Remittances from International Migration: A Review in Perspective*. In: *World Development*, Vol. 14., No. 6.: 77-96.
- Salazar Parrenas, Rhacel (2002): *The Care Crisis in the Philippines: Children and Transnational Families in the New Global Economy*. In: *Global Women: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. Szerk.: Ehrenreich, Barbara - Hochschild, A. Russet Granta Books.
- Sander, Cerstin (2003): *Migrant Labour Remittances to Africa: Reducing Obstacles to Developmental Contributions*. Bannock Consulting. Az International Conference on Migrant Remittances konferenciára készült előadás.
- Sørensen, Ninna Nyberg (2002): *New Landscapes of Migration: Transnational Migration between Latin America, the U.S. and Europe*. In: *Beyond Home and Exile: Making Sense of Lives on the Move. Occasional Paper*, No. 23. International Development Studies. Szerk.: Frederiksen, B.Folke - Sørensen, Ninna Nyberg. Roskilde University.
- Sørensen, Ninna Nyberg - Van Hear, N. (2003): *Sustainable Repatriation to Somaliland*. Danish Institute for International Studies.
- Tiemoko, Richmond (2003): *Migration, Return and Socio-Economic Change in West Africa: The Role of Family*. In: *Sussex Migration Working Paper*, No. 15. Sussex Centre for Migration Research.

Van Doorn, Judith (2001): *Migration, remittances and small enterprise development*. International Labour Office (ILO).

Van Hear, Nicholas (2003): Refugee Diasporas, Remittances, Development, and Conflict. In: *Migration Information Source*, június 1. Migration Policy Institute.

Lukovics André

**MIGRÁNS VÁLLAKOZÁSOK
„KEVERT
BEÁGYAZOTTSÁGA”
A POSZTINDUSZTRIÁLIS
TÁRSADALMAKBAN**

ROBERT KLOOSTERMAN ÉS JAN RATH
(SZERK.): IMMIGRANT ENTREPRENEURS:
VENTURING ABROAD IN THE AGE OF
GLOBALIZATION
(BERG PUBLISHERS, 2003)

Az Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization tizenegy ország bevándorlóvállalkozókkal kapcsolatos közpolitikai gyakorlatát hasonlítja össze. A szerkesztők célja a „kevert beágyazottság” modelljének különböző nemzeti kontextusokban való alkalmazhatóságának vizsgálata. A migránsvállalkozások kialakulásának módjai, illetve gazdaságban betöltött szerepük országonként jelentősen különbözik, ez azonban nem gátolja meg a releváns közpolitikák eredményeinek és kudarcainak áttekintésében, miközben rávilágít az egyes csoportok etnikai és osztályalapú szociológiai megközelítéseinek hiányosságaira is. A kötet szerzői egy olyan új modell kidolgozásának szükségességét hangsúlyozzák, amely magyarázattal szolgál a beágyazottság és az eltérő lehetőségstruktúrák interakciójára. Bár végül nem kínál semmiféle univerzálisan alkalmazható modellt, az elméleti keretek kidolgozásában nagy lépést tesz előre, miközben több országot felölelő gazdag empirikus anyagot tár az olvasó elé.

Hogyan lehetne megmagyarázni a különböző etnikumhoz tartozó csoportok eltérő vállalkozási hajlandóságát egy adott országon vagy városon belül? Milyen körülmények befolyásolják a vállalkozási hajlandóságot? Szolgálhatnak-e a társadalmi tőkéről szóló megközelítések (l. például Portes 1998) kielégítő magyarázatként az etnikai vállalkozásokkal kapcsolatos megfigyelésekre abban az esetben, ha az etnikai csoportokon belül és csoportok között is különbségek rajzolódnak ki a mobilitás és a vállalkozási hajlandóság tekintetében? Jobban használják-e a bevándorlók közösségi és humán erőforrásait, mint a helyi vállalkozók? Az etnikai, illetve az enklávé gazdaságról szóló megközelítések kielégítő magyarázatot nyújthatnak-e az eltérő társadalmi háttérű csoportok társadalmi mobilitására és azok gazdasági és társadalmi integrációjára? Milyen következményekkel járhat a közpolitika szűken és rugalmatlanul értelmezett „bevándorló” kategóriája a bevándoroltak gazdasági aktivitására, illetve annak a fogadó ország gazdaságára tett hatására?

Kloosterman és Rath bevándorlóvállalkozásokról szóló szöveggyűjteménye ezekre az – egyébként az utóbbi három évtized kvalitatív és kvantitatív kutatásai által felvetett – összetett kérdésekre keresi a választ. A szövegek egyszerre vitatkoznak egymással és egészítik ki egymást. Tekintettel a szakirodalom mennyiségére és a részletesen kidolgozott megközelítések magyarázó erejére, megállapítható, hogy a bevándorlók vállalkozásainak kérdése a nemzeti vagy helyi kereteken belül sajátos elméleti utakat jár be. A kötet az eddigi kutatási keret kiszélesítésére törekszik. Tizenegy országban elvégzett esettanulmányon alapul, amelyek a különböző nemzeti kontextusokban a különböző megközelítések és modellek relevanciáját megvilágítva megvizsgálják, hogy mennyire sikeresen integrálódtak a helyi gazdaságba egyes bevándorló csoportok vállalkozásai. A

kötet ezáltal egyedülálló, átfogó elemzést tud nyújtani elsősorban a migránsok különböző nemzeti struktúrákban való gazdasági cselekvéséről és erőforrásaik mozgósításáról.

Az előzmények következtében egy ilyen átfogó elemzés olyan alapvető nehézségekbe ütközik, mint a „bevándorló” vagy „etnikai” kisebbségnek címkézett társadalmi csoportok definiálása, ami a specifikus nemzeti integrációs stratégiák függvénye, és országonként különbözik. Az alapvető nehézség ellenére sikerül egy meglehetősen árnyalt képet kapnunk, amely a kutatás kifinomultságát tükrözi. A kötet kritikai, reflexív, és nemcsak az országonkénti közpolitikai döntések és irányelvek vizsgálatára tér ki, de a kutatások tudományos és politikai vonatkozásaira is. A nemzeti kontextusok összehasonlító vizsgálata miatt a kötet tulajdonképpen az *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies* című, Aldrich, Waldinger és Ward (1990) által szerkesztett könyv folytatásának is tekinthető, amely a migránsvállalkozók cselekedeteinek megértéséhez az etnikai és szociokulturális változókat ugyanígy kombinálja a politikai-gazdasági tényezőkkel. A kutatók hangsúlyozzák, hogy a politikai-gazdasági változók együttese magyarázhatja az etnikai és nem etnikai jellegű fogyasztói piacokhoz való hozzáférést, a piaci résekből adódó, vállalkozói lehetőségek hatására változó tulajdonviszonyokat, a piaci részesedésért folytatott versenyt, illetve az állami közpolitikák hatását mindezekre. Azt azonban érdemes hozzátenni, hogy az Aldrich és Waldinger könyvének kiadása óta eltelt majdnem húsz év alatt a migránsok vállalkozási hajlandósága exponenciálisan nőtt, és erre ez a korábbi mű még nem tudhatott reflektálni, sem pedig magyarázattal szolgálni. A jelenlegi kötet többek között azzal a céllal született, hogy ezt az elméleti űrt betöltsé, illetve, hogy a korábbi, Aldrich és Waldinger nyomán született kutatási irányokkal némileg szembehelyezkedve, a cselekvők és a struktúra összjátékaként elemezze azt a jelenséget, amely nemcsak a társadalmi cselekvőktől és társadalmi hálózatuktól, és nem is csak a fogadó országok közpolitikájától függ.

A Kloosterman és Rath szerkesztette kötet a migrációval kapcsolatos globális trendeket a következőképpen vázolja: az érintett országokba olyan országokból is érkeznek bevándorlók, amelyek történelmileg nem kapcsolódtak a célországokhoz; a bevándorlók jellemzően kevésbé iparosodott vagy fejlődő országokból települnek át a fejlett ipari országokba, megtestesítve a globalizáció más általános jellemzőit is (pl. a hálózatosodást); a bevándorlók jellemzően olyan iparágak felé orientálódnak, amelyek belépési korlátai kevesebb gazdasági tőkét és több emberi erőforrást igényelnek; többségük az alacsony hozzáadott értékű iparágakban tevékenykedik. A bevándorlók iparági elhelyezkedése egy adott országban egyrészt annak tudható be, hogy a migránsok rendelkezhetnek egy olyanfajta vélt, vagy valós „kulturális autenticitással”, amellyel a helyi vállalkozók nem: pl. a „keleti” éttermek esetén gazdasági előnnyé alakíthatók a látszólag keleti vagy afrikai arcvonások és a színes bőrszín. Másrészt az adott iparágakban

elhelyezkedett bevándorlók olyan szakismereti hiányt pótolhatnak, amelynek létrehozása vagy újratermelése egyébként nehezebben lehetne biztosítható a fejlett gazdaságokban. A migránsvállalkozók hajlandóak több munkaórán keresztül dolgozni, termelési és tranzakciós költségeiket pedig hálózataik és humán tőkéjük aktiválásával képesek csökkenteni. Ennek következtében kiszélesíthetik a piaci termelés és szolgáltatások körét, és ezáltal a fogyasztók választási lehetőségeit. Az urbánus környezetből származó migránsok általában magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek és fiatalabbak, tipikusan kevésbé vannak beágyazva a származási helyük hálózataiba (noha ez származási ország szerint változhat). A vidékiek és szegényebbek, akik nem rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, rákényszerülnek a közösség nyújtotta biztonságra és segítségre, ezért leginkább őket érinti az a hátrány, ami az utóbbi két évtized bevándorlóit sújtja: az általános jóléti juttatásokból való kizárás, amely jelenleg elsősorban az állampolgári státusz és az annak szimbolikus formái körüli vitákban jut kifejezésre.

Mivel az Aldrich–Waldinger-kötet többnyire vesztett aktualitásából, a jelenlegi, migránsvállalkozásokról szóló domináns diskurzusban megjelenő megközelítéseket nagy vonalakban két csoportra lehetne osztani: azokra, amelyek a kulturális specifikumokat hangsúlyozzák, és azokra, amelyek elsősorban a politikai gazdaságtani folyamatokat figyelik. A két megközelítés között zajló vita egyre inkább egy intellektuális fragmentációhoz vezet, amelynek eredményeképpen egyik tábor sem képes koherensen feldolgozni és kellően megmagyarázni a fentebb vázolt folyamatokat, a több országban tevékenyen jelenlévő egyének vagy csoportok vállalkozásainak növekvő jelentőségét, illetve a migránsvállalkozások a posztindusztriális gazdasági és társadalmi szerkezet felé való strukturális átrendeződésben megjelenő új formáit és szerepét.

Ennek megfelelően Kloosterman és Rath igyekeznek egy olyan megközelítést alkalmazni, amely képes megragadni azt az összetettséget, amellyel a migránsok vállalkozásai ágyazódnak be egy-egy ország gazdasági, társadalmi és intézményi környezetébe, mozgósítva annak pénzügyi, humán és társadalmi tőkéjét. A kötetükben összegyűjtött országok szerinti esettanulmányok célja egy tágabb elméleti keret kidolgozását szolgálja. A modell tehát különbözik nemzeti kontextusokon belül, ugyanakkor azokon átívelve mégis igyekszik figyelembe venni a migránsvállalkozók érdekeit és hatását a helyi gazdaságra –amire szinte egyik érintett állam sincs tekintettel a közpolitikai keretek kialakításakor.

Az elsősorban Nagy-Britanniában végzett kutatások, amelyek a strukturális lehetőségeket és kifejezetten a vállalkozások indítását, illetve megvalósulását befolyásoló intézmények hatását vizsgálják, következtetéseiket tekintve némileg korlátozottak. A kutatásokra épülő modell operacionalizálhatóságának feltétele lenne annak szélesebb körű kidolgozása. Ugyan maga a modell is felveti, hogy a kulturális (etnikai) vállalkozói

specifikumokat hangsúlyozó érvelések bizonyos esetekben akaratlanul is a nemzeti szeterotípiák erősítését szolgálják, a migránsvállalkozók vállalkozói hajlandóságát és teljesítményét többször az etnikai csoportok közötti különbségek hangsúlyozásával magyarázza. A gazdasági szerkezet átalakulása, a demográfiai folyamatok és az időnként rejtetten, időnként nyíltan diszkriminatív munkaerőpiac bizonyos etnikumhoz tartozókat nagy számban szorít ki az alkalmazotti pozícióból és kényszerít önfoglalkoztatásra. Az ilyen jellegű munkaerő-piaci hátrányokat azonban a szerzők csak másodlagos magyarázatként használják, ugyanis arra is keresik a választ, hogy egyes etnikai csoportokon belül miért következik be differenciálódás – amit a brit példák is jól láttatnak: a Nagy-Britanniában élő kínai és vietnami vállalkozók közül egyre többen vannak jelen a gazdaság primer szektorában, ugyanakkor sokan továbbra is a hagyományosan nekik tulajdonított foglalkozási ágakban dolgoznak. A szerzők ezen példákkal kritizálják a mechanikus strukturális megközelítést, amely alábecsüli a cselekvők szerepét, és azzal az előfeltételezéssel él, hogy a migráció egy homogén folyamat, amely egy túlságosan is determinált, magától értetődő kontextusban zajlik. Ugyanez a megközelítés feltételezi, hogy az önfoglalkoztatás a posztfordista gazdasági dekonjunktúra idején növekszik, holott a holland, brit és német migránsvállalkozókról szerzett információk ezt cáfolni látszanak. Hollandiában és Nagy-Britanniában a dekonjunktúra idején az esetleges kényszer ellenére sem nőtt a vállalkozások száma, a kisebbségi vállalkozói kedv és teljesítmény kizárólag a gazdasági konjunktúra idején vett lendületet.

Az említett globális jelenségekre való tekintettel, amelyek minőségükben és a számszerűsíthető adatok terén is különböznek a korábbiaktól (l. Aldrich et al. 1990), elkerülhetetlen annak az alapvető kérdésnek a felvetése, hogy a bevándorlók egyáltalán miért lesznek önfoglalkoztatók. Az önfoglalkoztatásnak (és főleg annak „transznacionális” módjának) meghatározásai nem teszik lehetővé annak eldöntését, hogy bizonyos esetekben valóban önfoglalkoztatásról van-e szó – még ha több országban ugyanazt a definíciót is alkalmazzák –, ugyanis bizonyos országokban a kisvállalkozások nem számítanak hivatalosan vállalkozásnak, és ezért inkább a szürkegazdaság kategóriájába kerülnek. Az önfoglalkoztatással a bevándorlók olyan társadalmi szerepbe kerülnek, amely különbözik a foglalkoztatotti státuszúakétól, de a helyi vállalkozókétól is, ugyanis az önfoglalkoztatás nem feltétlenül jár foglalkozásbeli szabadsággal. A fogadó országbeli intézmények diszkriminatív módon járhatnak el a bevándorlók vállalkozásaival szemben például a hitelhez folyamodás, a különböző engedélyeztetések során – azzal együtt, hogy a közpolitikai intézkedések vagy a privát szféra üzletpolitikai irányelvei ennek ellenkezőjét képviselik. A foglalkoztatott státuszhoz képest ugyanakkor az önfoglalkoztatás mégis nagyobb szabadsággal jár, hiszen – a tevékenység függvényében – kevésbé kiszolgáltatott helyzetet jelenthet. Az önfoglalkoztatók többségének etnikumtól

függetlenül vannak – üzleti értelemben is vett – nem materiális céljai, ilyen lehet például a gazdasági függetlenség. Ebben a tekintetben a „kisebbségi” vállalkozók többsége is az öngondoskodás ideológiáját vallja magáénak, ami a világ vállalkozóinak többségére jellemző, etnikumtól függetlenül. Az érintett országokban a vállalkozásra törekvő bevándorlók jellemzően hosszú távú célként a vállalkozói szabadságot tűzik ki maguk elé. Ezért hajlandók egy átmeneti időszakra alkalmazotti pozícióba is lépni, és ott felhalmozni a vállalkozás beindításához szükséges gazdasági tőkét. Ezáltal maga a migráció is egyfajta vállalkozásként értelmeződik újra, amely a szabadságot, a gazdasági integrációt és elsősorban a származási hely társadalmi ranglétráján való felkapaszkodást hivatott előidézni. Egy „kisebbségi” vállalkozás esetén mindez kiegészül egy olyan szabadságképpzettel, amely kiutat jelenthet a helyi lakosság által kontrollált pozícióból – ami általában rasszizmussal és frusztrációval jár.

Ezen a ponton vetődik fel a formális és a szürkegazdaság közötti határ kérdése is, amely gyakran megjelenik a politikai vitákban – elsősorban azért, mert a közpolitika legtöbbször a migránsvállalkozások kényszerű, erőszakos és kriminális formáira koncentrál. A könyvben szereplő dél-afrikai kutatás is az informális szektor térbeli meghatározásának újragondolására vállalkozik. Bemutatja, hogy a munkaerő-piaci hátrányt a mobilis bevándorlók többsége hogyan próbálja informális önfoglalkoztatással megkerülni, illetve hogyan kényszerül arra, hogy így tegyen. Ennek következtében a bevándorlók dominálják a szürkegazdasághoz tartozó kiskereskedelmet. Az olaszországi példa alapján, ahol az önfoglalkoztatást a migránsok nem annyira választják, mint inkább belekényszerülnek, az is megállapítható, hogy a szürkegazdasághoz tartozó munkalehetőségek száma nem csökken a fehérgazdasághoz tartozó munkahelyek expanziójával. Erről nem azok az egyesek szerint „nagy számban” bevándoroltak tehetnek, akik szívesebben dolgoznak illegálisan, hanem azok a munkaadók, akiknek szándéka, hogy egy folyamatosan rendelkezésre álló, nagyon rugalmas és alacsonyan fizetett, instabil munkaerő-tartalékkal rendelkezzenek olyan gyártási folyamatokhoz, amelyekben a helyiek nem vennének részt munkavállalóként. Az olaszországi tanulmány arra is rámutat, hogy az érintettek gyakran magasabb presztízsű munkahellyel rendelkeznek annál, mint amelyet hivatalos státuszuk sugall; noha ezt is csak belső, informális alkuknak kiszolgáltatva érhetik el.

Két másik tanulmány ugyanennek a folyamatnak egy másik dimenzióját jeleníti meg Belgiumban és Ausztriában. A nyolcvanas évek elejétől teret nyerő szolgáltatóipar egyre több belgát segített a középosztályosodáshoz, ami aztán arra ösztönözte őket, hogy a magasfokú bizonytalansággal járó önfoglalkoztatást elkerüljék, a 3K-nak (kiszolgáltatott/koszorú/kemény)¹ stigmatizált munkákat pedig külföldi munkaerővel végeztessék. Ausztriában, egy széles körű jóléti rendszerrel rendelkező államban, hasonló

---

1 Az eredetiben a „dangerous, dirty, difficult” után 3D-nek nevezett - *a szerk.*

kulturális átalakulás következett be. A jogi szabályozás következtében csak nyolcévnyi folyamatos munkaviszonyt követően lehet zöld kártyához jutni, és ezzel gyakorlatilag munkáltatót váltani. A társadalmi párbeszéd (Sozialpartnerschaft) keretein belül a kereskedelmi szakszervezetek az 1980-as évek végéig a bevándorlókkal szemben a helyi munkaerő alkalmazását támogatták, ami a munkaerőpiac etnikai vonalak mentén történő szegmentációjához vezetett. Az önfoglalkoztatás és a vállalkozás stigmatizációja és elkerülése leginkább a kiterjedt jóléti állami szolgáltatásoknak, a munkaerőpiac hosszú ideig tartó stabilitásának, a vállalkozás beindításához köthető magas költségeknek, illetve a bukás esetén fenyegető súlyos következményeknek köszönhető. A jóléti szolgáltatásokhoz szokott és a korporativista környezetben szocializálódott helyiek többsége gyakran megyeti a bizonytalansággal és a rugalmatlan jogszabályi környezet könnyű áthágásával járó vállalkozást. Ennek megfelelően ez a gazdasági tevékenység tipikusan etnicizált, ami után a bevándorlók többsége számára racionális döntésnek bizonyul a munkaerőpiacon maradás és a türelmes várakozás.

Ahogy Kloosterman és Rath is megjegyzi: mivel a kutatott országok mindegyike posztindusztriális fázisba léptek, valószínűleg fellelhetők olyan közös folyamatok, amelyek a migránsvállalkozók beilleszkedése tekintetében általános érvényűek. Azok a migránsok, akik a vállalkozásból, illetve a piaci lehetőségekből adódóan ágyazódnak be olyan társadalmakba, amelyekben éppen posztindusztriális átalakulások zajlanak, az átalakulásoknak köszönhetően, amennyiben ki akarnak kerülni az „eticizált” vállalkozói közegekből, előbb vagy utóbb egy újabb piaci szegmensbe is be kell, hogy lépjenek. A bevándorló munkaerő azokban az iparágakban a legelterjedtebb, amelyekre jellemző a kiszervezés, illetve az alvállalkozói láncolatok, mint például a ruha- és építőipar (bár Hollandia ebből a szempontból kivétel a tudatos ágazati elzárkózás miatt). Ugyanakkor növekszik azon migránsok száma, akik magasan képzettek, kapcsolatuk van a fogadó ország oktatási intézményeivel, és a társadalomban felfelé mobilak. Ők, ellentétben az alsóbb osztályokhoz tartozókkal, egyre kevésbé vannak a csoport- és etnikai forrásokért való küzdelemre kényszerítve, hiszen birtokában vannak az olyan stratégiai eszközöknek, mint a helyi nyelv ismerete vagy az információszerzés módjai – egy olyan gazdaságban, ahol az információszerzés és az információ feletti kontroll egyre jelentősebb gazdasági tökévé konvertálható. Mindez meghatározza a szélesebb értelemben vett lehetőségeket, amelyek aztán strukturálisan, képzettségük és készségeik szerint szelektálják az adott országba érkező migránsokat. Ez rávilágít arra is, hogy az etnikai és osztályalapú erőforrások inkább az üzlet menetét és módját határozzák meg, mintsem annak kialakulását, a vállalkozás indítását.

Ez a felismerés a neoliborális közgazdasági nézet azon hiányosságára is rávilágít, amely nem képes kielégítően megmagyarázni, miért vannak különbségek helyi és

migránsvállalkozók között, noha racionális gazdasági cselekvőkként reagálva a piaci bizonytalanságra minden vállalkozó következetesen felismerhetné lehetőségeit a profittermelésre. Ennek a hiányosságnak következménye, hogy a migrációról jellemzően nem állnak rendelkezésre közgazdasági elemzések. A feltételezés, miszerint a migrációs folyamat a származási és fogadó ország kereseti különbségein alapul, ugyanakkor azt a következtetést vonja maga után, hogy az ingázás vagy a visszatelepülés csakis a migrációs cél bukására vezethető vissza. A tartózkodási engedély és a családegyesítés céljából történő hosszabb külföldön tartózkodás mindezek fényében pedig az önfoglalkoztatást is gyakran csupán az önszegélyezés egyik formájaként jeleníti meg. A visszatérési hajlandóság is leginkább az elsajátított készségek és szakértelem függvényében jelennek meg.

Ezt a felfogást az érintett országok bevándorlási politikája és a közpolitika egyéb prioritásai is tükrözik – azzal az implicit kétkedéssel, miszerint állandóan politikai napirenden tartják a kérdést, hogy „ők”, az „egy másik kultúrából valók” valójában képesek-e, „elég érettek-e?” az önszegélyezésnek ezen formájára. Ennek megfelelően kérdésessé válik az is, hogy a sikeres vállalkozások, amelyek mind a tulajdonosok, mind az alkalmazottak társadalmi mobilitásával járnak (a könyv szerint sok kínai, tajvani és vietnami vállalkozás Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában és Dél-Afrikában), valójában képesek-e kilépni a kiszolgáltatott pozíciójukból.

A „kevert beágyazottság” ezen modellje – ahogy a szerkesztők utalnak rá – érdekes kísérlet, mivel új megközelítés az eddigi, társadalmi tőkét és csoporterőforrásokat hangsúlyozó szociológiai megközelítésekkel szemben. Tekintetbe veszi a piaci keresleti oldalt és az ennek nyomán születő lehetőségeket is. Ugyanakkor ezzel együtt egyelőre nem tűnik úgy, hogy ez a modell képes lenne átívelni a szakadékot azon, összes vizsgált országra jellemző közpolitikai döntések, célkitűzések között, amelyek mögött a folyamatos vállalkozói expanzió és a már létező cégek túlélésének prioritizálása rejlik, valamint az ezekre irányuló szociológiai reflexiók között. Másrészt a modellt jelenlegi fázisában, amíg a struktúra – a fogadó országokban megjelenő lehetőségek struktúrája – és az e(zek)hez igazodó cselekvés, illetve cselekvő igazodási mechanizmusaira nem szolgál megfoghatóbb magyarázattal – a kötet közpolitikai irányultsága mellett is –, inkább kétkedéssel, de türelemmel fogadhatjuk.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Portes, Alejandro (1998): Social capital: its origins and applications in modern sociology. In:

Annual Review of Sociology, Vol. 24., No. 1.: 1-24.

Waldinger, Roger - Aldrich, Howard - Ward, Robin (szerk.) (1990): *Ethnic Entrepreneurs:*

Immigrant Business in Industrial Societies. Sage.

KRITIKAI RECENZIÓK

Balázs Ádám

A NEMZETI IDŐ ÁBRÁZOLÁSAI

ZOMBORY MÁTÉ: AZ EMLÉKEZÉS TÉRKÉPEI.
MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETI AZONOSSÁG
1989 UTÁN (L'HARMATTAN KIADÓ, 2011)

Még mindig a nacionalizmus korát éljük. A világot nemzetek közösségeként látjuk, a nemzet alapfogalmán keresztül értelmezzük a világ folyamatait. Milyen tájékozódási rendszerrel él a nemzetállami ideál, illetve mely tudományos eszközökkel tudjuk a nacionalizmus kétes világképét feltérképezni? Az emlékezés térképei című munkájában Zombory Máté, a nyugat-európai historiográfia, nacionalizmuselméletek és szubjektum-filozófiák hagyományából merítve térbeliségében ragadja meg a nemzeti idő lényegét. Zombory könyvét olvasva azt vizsgáltuk, hogyan ábrázolja a szerző sajátos szociológiai „térképeken” a magyar nemzet történetét, illetve a kollektívemlékezet-stratégiákat a rendszerváltás óta eltelt periódusban.

Amint az emlékezést térképként gondoljuk el, az időt akarva-akaratlanul térben ábrázoljuk. Az emberi idő sajátos „térbelisége”, a tér és az idő között alkotott filozófiai megkülönböztetések, ez utóbbiak furcsa aszimmetriája, illetve adott esetben gyanús, sőt furfangos elhallgatása nem hiánycikk a hagyományos nyugati bölcseletben. E filozófiai gyökerek vizsgálata közben azonban feleslegesen messze eveznénk a történelmi-nemzeti idők azon ábrázolásaitól, amelyek a huszadik század eleje óta éppenséggel térbeliségében ragadják meg a múltat, illetve jelölnek meg lehetséges tájékozódási pontokat a történelemben és a társadalmakban.

Az emlékezés térképeiben Zombory Máté ebből a legújabb kori történelemelméleti, szociológiai, továbbá nacionalizmuselméleti hagyományból merítve javasol tájékozódási lehetőségeket a magyar nemzeti múlt legújabb „térképein”.

A nemzeti múlt tájékozódási pontjai a rendszerváltás következtében új aktualitásra leltek. Fogalmazhatunk úgy is, hogy bő két évtizede múltba és jövőbe vezető útjainkon lecseréltük a kijelzők és irányítótablák jelentős részét. E leváltások történelmi lehetőségét kihasználva azonban nem egy új kép körvonalait rajzoltuk meg, hanem számos egymásba ütköző, egymással rivalizáló térképet, más szóval narratívát alkottunk a nemzet helyéről és szerepéről a régióban, Európában, a világban. Amit Zombory tanulmányában térképnek titulál: eleven és mozog. Tájékozódunk a nemzet térképein, e térképek azonban mint múlt, jelen és jövő *elbeszélései* maguk is mozgásban vannak. A nemzetről szóló elbeszélések, illetve szónoklatok elemzése így nem más, mint a nemzeti idő diszkurzív feltérképezése. Erre a kartográf szerepre vállalkozik a szerző.

A NACIONALIZMUS KORA

Korunk bizonyos értelemben úgy viszonyul a nemzet fogalmához, mint Szent Ágoston az időhöz: tudjuk, mi a nemzet, de ha megkérdezik, hirtelen mégsem tudjuk. A nemzet korunk egyik alapfogalma, így sarokköve is egyben. Zombory úgy fogalmaz, hogy a

„nacionalizmus vizsgálatakor tekintetbe kell venni, hogy a nemzet konstrukciója egyúttal a nemzetek világának előállítását jelenti” (Zombory 2011: 14). Nacionalizmus alatt ezért nem túlfűtött hazafiságot kell érteni, hanem azt a tényt, hogy nemzetekben gondolkodunk és gondoljuk el a világot, országot és államot, azonosságot és másságot.

Elméleti felvezetésében Zombory a nacionalizmus korát térbeli magától értetődőségében vizsgálja. A „nemzetállami területi ideál” feltérképezésével igyekszik fogást találni e kétes magától értetődőségen, amely korunkat jellemzi. A terület egy nemzet számára szükségszerű, „minden nemzet területtel kell rendelkezzen” (i. m.: 16), továbbá természetes, amint e terület nemzeti tájjá, szinte a „Természet részévé válik” (i. m.: 25). A szükségszerűség és természetesség meghatározzák a nemzetállami területi ideált; nem objektív paraméterekről van szó azonban, hanem sokkal inkább követelésekről. Valóban, e magától értetődőség mint tudás egyben hatalmi követelés is: Zombory *territorializációnak* nevezi a tér területté szervezésének gyakorlategyüttesét, érintve ezáltal – tudás és hatalom között – Michel Foucault munkáit, illetve előadásait a biopolitikáról (Foucault 2004a, 2004b).

Szükségszerűség és természetesség kereszteződésében fény derül a nemzet antropomorf lényegére: ránézünk Franciaország körvonalaira, és az *Hexagone*-ban magát a francia jellemet látjuk, a francia nemzet állítólagosan időtálló önonosságát. A térkép tudományos precizitással megrajzolt földrajzi dokumentum, szemünkben mégis történelmi sikereket és kudarcokat, kinyilatkozásokat és indulatokat, nemzeti identitásokat elevenít meg. Érdekes módon a legtárgyilagosabb világtérkép is kinyilatkozó jellegű.

A nemzetek közötti tér kapcsán Zombory megemlíti a világtalaszok azon fejezetét, amelyben a nemzeti lobogók, illetve címerek szerepelnek együttesen. A világtalasz ezen oldalain közösségként tekinthetünk a világ valamennyi nemzetére. Az összes többi nemzet együttes jelenlétében gyönyörködhetünk saját nemzetünk különbségében, tehát egyediségében. Hozzátehetjük, hogy a világ lobogóinak együttese, akárcsak maga a világtérkép „sikere” a szinkronban rejlik. Amikor a repülőgépen, többnyire unalmunkban a fedélzeti magazin térképén nézegetjük a nyilak által megjelölt úti célokat, nem a lehetséges utazások tér- és időbeli élményét képzeljük el (miközben elvileg éppen „utazunk”), hanem azt a különös erőt és hatalmat érezzük át, amelyet a térben igencsak messze fekvő városok ábrázolt egyidejűsége sugároz. A térképen a nyilak nem folyamatokat láttatnak, hanem, a szó francia értelmében, „hatalmat” (a *pouvoir* mint főnévi igenév a hatalom gyakorlata mellett a tett lehetőségét is kifejezi).

Ha már a franciáknál tartunk, hozzáfűzhetjük: az *Air France* légitársaság fedélzeti magazinjában valamennyi nyíl Párizsból indul, Párizssal egy időben adott az egész glóbusz, és ez korántsem pusztán semleges információ a francia légitársaság részéről, amely értelemszerűen otthonról indítja járatait, hanem igenis „uralmi rendre” emlékeztető

sugárzás. Vissza is kanyarodtunk Zombory megállapításához, amely szerint „a nemzetek világának [...] térbeli rendje nem természetes vagy normális állapot” (Zombory 2011: 21). A világtérkép nemzetekben gondolkodik, aligha bukkanunk teljesen „ártatlan” térképre annak ellenére, ahogyan Zombory is megjegyzi, hogy a nagy felfedezések korabeli, megtett utakat, akadályokat és veszélyeket ábrázoló világtképeket leváltották a modern tudomány precizitását tükröző tárgyilagos, úgymond „végre-valahára befejezett” térképek.

AZ EMLÉKEZÉS TÉRBELISÉGE

A térkép nem ártatlan, továbbá mozogásban van. Tanulmányának második, témájának szintén elméletileg megágyazó fejezetében Zombory az emlékezés térbeliségét vizsgálja, megvilágítva, hogy az úgynevezett mnemotechnikák, tehát a múlt idő térbeli tárolásának módszerei az ókorig vezetnek vissza. A *lokalizáció* fogalmát felvezetve a szerző Maurice Halbwachsra támaszkodva kifejti, hogy „minden társadalmi csoport megrajzolja a maga sajátos formáját a térben, és kollektív emlékeit az így meghatározott térbeli keretben találja meg újra” (Zombory 2011: 57), ahogyan az ókori mnemotechnikák egy rendezett ház tervrajzát javasolták a szellemi dolgok, gondolatok rendezett tárolására az emberi memóriában. A modern emlékezet, esetünkben a kollektív emlékezet is hasonlóan jár el, ám a tér, amelyben a memória elrendezi a múlt emlékeit nem egy többnyire semleges római *domus*, hanem az a szignifikáns történelmi hely, amely az adott csoport számára „szükségszerűen” és „természetesen” adva van. A jelent saját múltjával összekötő narratívák az emlékezés kollektív gyakorlatán keresztül szüntelenül újrarajzolják a csoport által tapasztalt teret.

Zombory lokalizációnak nevezi azt a térbeli gyakorlatot, amely, modern mimézisként, a közös múlt elbeszélésén keresztül megjelöl a jelenben egy helyet az elbeszélő, illetve hallgatósága számára, és e tájékozódási centrumból kiindulva eleveníti fel a közös múltat, ezen belül az olykor hivatászerűen megtett utakat, továbbá cudar történelmi zsákutcákat. A lokalizáció megjeleníti, átélhetővé teszi a múltat, amely az elbeszélésben szinte szabad szemmel követhető.

A lokalizáció gyakorlatát Zombory az 1990 és 2005 között, augusztus 20-a alkalmából elhangzott állam- és kormányfői beszédek elemzésével illusztrálja tanulmánya harmadik fejezetében. Elemzése színes és szellemes, e sorok olvasóját ezért egyenesen hozzáírányítanánk a lokalizáció magyar gyakorlatának hivatalos példái részletesebb feltérképezése kapcsán. A mai olvasónak azonban bizonyos értelemben kronológiailag is tovább kell gondolnia a könyvet, mivel elmondható, hogy 2005 óta a nemzeti identitás fogalma, illetve a történelmi múlt kapcsán kialakult narratívák jelentős mértékben, mondhatjuk: vészjóslóan radikalizálódtak. A múlt felidézései-rekonstruálásai olykor a

megbékélést szolgálják, gyakran azonban az uszítás céljára sajátítják ki a lokalizáció gyakorlatát. Tény, hogy a szélsőjobboldali narratívák térnyerése egészen torz térképeket szült az elmúlt években.

Nem indokolt kellőképpen, hogy Zombory az általa vizsgált periódusban kizárólag állam- és kormányfői beszédeket elemez. E hivatalos narratívák a további fejezetekben elemzett, hétköznapi emberekkel készített interjúkkal kerülnek kontrasztba. Igaz, a szövegelemzések körül a szerző bőven végez elméleti kartográfiát, így például az orientalizmus és a Kelet-Nyugat tájékozódási képleteinek fejtegetése mentén bőven akad újteljő az elmúlt huszonegy év szélsőjobboldali narratívái feltérképezéséhez.

AZ ELBESZÉLÉS TÖRTÉNELEM ÉS FIKCIÓ KÖZÖTT

A „térnek annyi megjelenési formája van, ahány csoport” (Zombory 2011: 57) – illetve szinte annyi csoport képződhet, ahány elismerésre törekvő megjelenési forma létesül. A térképek rivalizálnak, konfrontálódnak, gyakran igyekeznek kiküszöbölni egymást. A rendszerváltás óta Magyarországon ez elsősorban annak a már említett lehetőségnek tudható be, hogy a „legkülönbébb csoportok lépnek fel az „elfelejtett történelem” nevében saját múltjuk elismerése érdekében.” Pontosabban: *felléphetnek*, és ezáltal a „versengő múltreprezentációk [...] gyakran nemcsak a nemzeti, hanem a tudományosan előállított történelmet is megkérdőjelezzik” (i. m.: 65). Tény, hogy a mai Magyarországon hemzsegnek a kalóztérképek. Egy kalóz a fennálló rend eszközeivel, hajóval és a tengeri kereskedelem útvonalait követve tör a fennálló rendre. Az említett történelmi „kalóztérképek” ugyanígy kortárs eszközzel, tudniillik a múlt szabad hozzáféréssel élnek vissza, és támadnak rá magára a fennálló rendre, esetünkben a történelemtudományra. Egyes fantáziadús térképek alapján a spájzhoz érve ezért az oroszok helyett olykor hun előőrsbe botlunk.

A rendszerváltás adta „térképszerkesztési” lehetőség igen hamar szükségessé tette a tudományos felülvizsgálatot. Zombory megállapítja, hogy az „emlékezés kulturális gyakorlatainak az a paradoxona, hogy míg azzal kecsegtetnek, hogy a felejtés félelmére és veszélyére túlélési stratégiákkal szolgálnak, ugyanakkor e stratégiák [...] maguk is ki vannak téve a folyamatos változásnak. Innen a rekonstruált múltak mindenkori kétségbevonhatósága” (i. m.: 65). Abban rejlik az ellentmondás, hogy a tudatlan, a múltat eltorzító térképek illúzióikban ugyanúgy plurálisak, mint a történelmi vitára bocsátható, tudományos gonddal megszerkesztett múltelbeszélések. Az előbbiek a tények tükrében vonhatók (könnyen) kétségbe, utóbbiak éppenséggel attól alkalmasak szakyszerű vitára, hogy mint hiteles olvasatok, nyitottak a cáfolásra (ami az angolszász *falsification* lényege).

Közös nevezőként a képzelőerőt jelölhetjük meg. Zavarba ejtőnek tetszhet, hogy e fogalom a múlt eseményeinek elbeszélésében ugyanúgy központi szerepet tölt be, mint a fikcióban. A történelmi adatok, dokumentumok, illetve a közelmúlt esetében a tanúk beszámolóinak feldolgozása és elbeszélése narratív struktúrákat vesz igénybe, akárcsak a mesék. Mind a két típusú elbeszélésnek megvan a maga sajátos *ideje*, továbbá mind a két narratívában fellelhető az elbeszélő, Paul Ricoeur szakszerűbb kifejezésével: egy narratív identitás. Ez utóbbi aligha választható el az elbeszélés idejétől, sőt: éppenséggel az elbeszélés idejében azonosítható – véleményünk szerint akkor is, amikor – például egy történelmi okfejtés esetében – a „narratív identitás” nem szerepel az elbeszélésben, hanem pusztán ítéelőereje és gondolatai révén remél azonosulást az olvasó részéről. Mehetünk még tovább: egy Studs Terkel-féle *oral history* sem nélkülözheti a cselekményszöveget, egységet biztosító elbeszélőt. Felmerül a kérdés: ki voltaképpen a történész, a maga közéleti szerepével és felelősségével, és „ki” az általa létrehozott történelmi narratíva elbeszélő énjé?

Paul Ricoeur művében az identitás, az elbeszélés és az emlékezés kulcsfontosságú fogalmak. *Idő és elbeszélés* című háromkötetes tanulmányában Ricoeur megjelöl egy jelentős méretű halmazt, tudniillik az elbeszélést (a mimézist), annak érdekében, hogy e megjelölt halmaz alakította szellemi mozgástérben hozzáfogjon a különböző egységek meghatározásához, tehát különválasztásához. Hol ér véget a történelmi narratíva, és hol kezdődik a fikció? Hiába kitaláció a mese mint narratíva úgy működik, mint egy beszámoló: nem létező dolgokra *utal*, ahogyan a történelmi elbeszélés is utal a már nem létező dolgokra, eseményekre. Az *Idő és elbeszélés* egyik központi fogalma a cselekményszöveg, mely kifejezés csupán hozzátétőlegesen adja vissza a francia *mise en intrigue* fogalmát. Ez utóbbi lendületesebb, továbbá szinte közvetlenül utal arra a tényre, hogy munkájában a történész alapvetően kérdésekre válaszol, így a tények ismeretében a helyes kérdések felvetése és felügyelete alakítja elbeszéléseinek következetességét, illetve garantálja narratívái hitelességét (Ricoeur [1983] 1991).

Cselekményszöveg híján a múlt nem alakul történelemmé. Megfelelő narratívák nélkül sem megismerésre, sem vitára nem válik alkalmassá, és így végső soron az emlékezés is elmarad. A cselekményszöveg maga az elbeszélés feltétele. Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* (Braudel [1949] 1993) című terjedelmes munkáját olvasva például hamar egyértelművé válik, hogy a történelmi cselekmény fő szereplői nem az emberek, és nem is a „nagy emberek”, mint a címben szereplő II. Fülöp, hanem maga a tenger. A mediterrán földrajzi egység maga a főszereplő, aki köré a történész felfűzi, és így rendhagyó megvilágításban közölhetővé teszi az emberek történelmét. Jacques Le Goff kutatásainak jelentős részét egy „másik Középkor” megelevenítésének szentelte, amelyben a hagyományosan „sötétnek” beállított középkori

századokban az emberi élet jut főszerephez, a maga korabeli örömeivel és teljességével (Le Goff 1991). Fontos megismételni, hogy nem kizárólagos elbeszélésekről van szó, hanem vitára képes olvasatokról, amelyek éppenséggel e képességükkel gazdagítják a történelem tudományát. Nem nehéz innen arra következtetni, hogy a tényeket megkerülő, történelmet torzító „térképészek” lényegükből adódóan a tények mellett a vitát is kerülik más térképekkel.

Zombory könyvében az imént felvázolt történelemelméleti hagyomány, a nacionalizmus és a képzelet angolszász kezelése (Eric Hobsbawm, Benedict Anderson) és a Pierre Nora neve által fémjelezett térbeli emlékezetkritikák keresztesződésében a térképeké a főszerep. A térképeket a lokalizáció gyakorlatában mozgásba helyezik vezető politikusok, tőlük eltérően alakítják hétköznapi emberek, nem utolsósorban a határon túliak, továbbá az elűzött, illetve visszatelepült csoportok narratívái, amelyek tanulságos ellensúlyt képeznek a hivatalos narratívákkal szemben. A térkép az *intrigue*, amelyhez Zombory szociológiai terminológiáját igazítja és alakítja, így maga az egyre tisztább és részletesebb (tér)kép ad értelmet a különböző elbeszéléseknek.

E sorok írója ígéretes jövőt jósol e térkép-fogalomnak a magyar múltfeltárásban. Magyarországon, ahol az irredenta térképek hétköznapi ikonokká léptek elő, éppenséggel a feltérképezés, illetve e metafora igényes továbbcsövése hozhat létre új, ésszerű és megalapozott tájékozási lehetőségeket. Hiába tűnik úgy, hogy a „Nagy-Magyarország” ikon lendületbe hozza a kollektív emlékezést és magát a térképet, a valóságban alapvetően statikus. Adottnak tűnteti fel magát. „A spontánnak nevezett emlékezet nem más, mint jelen lévő múlt, nem is múlt tehát, amely mindig feltételez valamilyen szakadást, hogy viszonyba lehessen lépni vele, és ezáltal egyáltalán beszélni lehessen emlékezetéről”, írja Zombory (2011: 63). Egy „Nagy-Magyarország” térképen aligha jelölhető meg emlékezhely, Pierre Nora kifejezésével *lieu de mémoire*. A múltban élő nemzet éppenséggel saját történelmétől fosztja meg magát. Együtt jelenik meg Ricoeur két aggodalma, a „túl kevés, és a túl sok hajlandósság az emlékezésre” (Ricoeur 2000: I). Az említett magyar ikon szabotálja a történelmi tapasztalatok kialakulását. A tapasztalatszerzés reflexív logikája nélkül ezért nem a dicsőített múlt, hanem sokkal inkább a történelmi baklövések ismétlődnek meg.

NEMZET, IDENTITÁS ÉS AZ OTTHONOSSÁG MEGTEREMTÉSE

Idő és elbeszélés között fogalmazódik meg az identitás sokrétű kérdése. Ricoeurnál „az identitás tárgyalásába be kell vonni az időbeliséget, hiszen a személyiség és a cselekvés elméletei nem veszik figyelembe, hogy a személynek, akiről szó van, története, méghozzá

saját története van. Kérdés tehát, hogyan biztosítja az egyén időbeli állandóságát: miképpen marad önmaga, ha már nem ugyanaz, mint egykor?”, foglalja össze Ricoeur alaptételét Zombory (2011: 134).

Az *Idő és elbeszélés* szövegében nem teljesedett ki Ricoeur számára az identitás fogalma. A francia gondolkodó tovább vizsgálja ez utóbbit a *Mi magunk mint egy másik* című, 1990-ben kiadott tanulmánykötetében, amelynek egyes téziseit, a velük járó francia-magyar fordítási nehézségekkel együtt Zombory több oldalon keresztül szemlélteti.

Személyes és narratív identitás között navigálva Ricoeur újra kifejti: az azonos pusztán egy része az identitásnak. Önmagában az azonos nem számol be az identitás időbeliségéről. Ricoeur megemlíti Braudel többkötetes munkáját *Franciaország identitásáról* (Braudel 1986), amelyben a történész az „azonost” keresi Franciaország sokszínűségében. Ricoeur jól látja, hogy Braudel nem egy előre adott, mozdíthatatlan, változásra képtelen magot keres a francia identitásban, mivel a történész ügyel arra, hogy az „identitást” sose fossza meg történelmi és földrajzi valóságától, tér- és időbeli megnyilvánulásaitól. Az identitás mint előre adott, mozdíthatatlan és változásra képtelen mag kényszerképzete táplálja Ricoeur szerint a „nemzeti identitás” szélsőséges ideológiáit, amelyeket 1990-ben elsősorban a Nemzeti Front képviselt (Ricoeur 1990: 148). Ricoeurt feltehetően nemigen lapozgatják azok a jelenlegi kormány-, illetve elnökpárti politikusok, nem beszélve magáról a Francia Köztársaság elnökéről, akik Franciaországban néhány éve külön miniszteri tárcát hoztak létre a „nemzeti identitás” kezelésére, és akik a tárca átnevezése után „közéleti vita” formájában intézményesítették újra a „nemzeti identitás” kérdését.

Amikor megállapítjuk, hogy a „magyar nemzeti identitás” torz, és ezért orvosolni kell, könnyen, szinte észrevétlenül azon ideológiák pályájára kerülhetünk, amelyek éppenséggel foggal-körömmel „védik” a magyar identitást mint előre adott, mozdíthatatlan és változásra nem szoruló magot. A történelmi szembesülések, illetve megbékélések nem örökérvényű események, amelyekre végre-valahára, egyszer s mindenkorra sor kerül, hanem folyamatok, amelyek új folyamatokat szülnek. E folyamatoktól megfosztva az azonosra leszűkített identitás újból a szélsőségek prédájává válhat.

Térbeliségében vizsgálva a nemzeti önazonosság témáját Zombory szakszerűen megkerüli ezt az ellentmondást. Térképein tájékozódási pontokat jelöl meg, szabadon hagyva ezáltal a járható utakat, sávokat, ellentétben az emlékezés azon formáival, amelyek a nemzetállam ideális magjára szűkítik le a „tájékozódás” lehetőségeit. „Ha a természetivé tétel révén valósul meg, az emlékezés térbeli gyakorlatainak lokalitást teremtő képessége nem látható, nem elismert, és ezért korlátozott, ennek a következménye a tehetetlen haza, amely nem igényli a gondoskodást” (Zombory 2011: 286).

A természetivé tétel, maga e kétes „természet” végső soron magával a műveléssel, a kultúrával alkot ellenpárt. Ha a nemzetet változatlan testként értelmezzük, amelyet nem szükséges művelni, szinte nem is értelmezzük, hanem reá utalva ajánlunk kényelmes egérukat a kultúrával járó munka, illetve a kihívások elől. A nemzetállami ideál értelmében ugyanis „az otthonosság eléréséért és fenntartásáért nem kell semmit tenni, a haza önmagától szolgál menedékként” (i. m.: 44).

Érezhetjük-e egyáltalán otthon magunkat egy *azonos* világban? Nagy valószínűséggel nem. Az otthon nem egy statikus és változatlan mag, amely tér- és időbeli fejlődésünk ellenére „ép” marad. Fejlődik, mozog, elmozdul. Az otthonosság körét folytonosan újra kell rajzolnunk, térben és időben, máskülönben nincs mit... elmesélnünk. A hiteles elbeszélést mellőzve az *azonos* mag éppenséggel az önmagunkkal, identitásunk összetett valóságával történő megbékélést függeszti fel. Egy *azonos* világ reménye felfüggesztett valóságokhoz vezet, melyeknek nyelvtanából kitörlődnek az időragozások.

Számos veszélyes kaland és megpróbáltatás mellett Odüsszeusz az emlékezés és az elbeszélés szeszélyes vizein (térképén?) tért haza. Ami közel sem volt veszélytelen: lehet, hogy éppenséggel a múlt őszinte elbeszélése jelentette számára, és jelenti ma a nyugati ember számára az egyik legnagyobb kihívást.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Braudel, Fernand (1986): *L'identité de la France*. Arthaud.

Braudel, Fernand ([1949] 1993): *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, T1-T2-T3*. Lgf.

Foucault, Michel (2004a): *Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France 1977-1978*. Seuil/Gallimard.

Foucault, Michel (2004b): *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France 1978-1979*. Seuil/Gallimard.

Le Goff, Jacques (1991): *Pour un autre Moyen-Age. Temps, travail et culture en Occident*. Tel/Gallimard.

Ricoeur, Paul (1990): L'identité personnelle et l'identité narrative. In: *Soi-même comme un autre*. Points-Seuil.

Ricoeur, Paul ([1983] 1991): *Temps et Récit I*. Points.

Ricoeur, Paul (2000): *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Seuil/Gallimard.